

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)  
ANABİLİM DALI

**ŞİİLİĞİN**  
**KAMU HUKUKU ANLAYIŞI**

DOKTORA TEZİ

AMİRREZA MAHMOUDİ

Ankara 2014

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU HUKUKU (GENEL KAMU HUKUKU)  
ANABİLİM DALI

# ŞİİLİĞİN KAMU HUKUKU ANLAYIŞI

DOKTORA TEZİ

AMİRREZA MAHMOUDİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Anıl Çeçen

Ankara 2014

## TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca her türlü yönlendirme ve desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Anıl Çeçen'e ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi çatısı altında aldığım eğitimde katkıları olan bütün öğretim üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

## İÇİNDEKİLER

|                                                                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Giriş .....                                                                                                                                | 1  |
| BİRİNCİ BÖLÜM.....                                                                                                                         | 13 |
| Şiilikte Siyasal, Hukuksal Düşünceler ve Devlet Teorileri.....                                                                             | 13 |
| I.        Şiilik Açısından Hükümler ve Kanunların Mahiyeti, Devlet ve Siyasi Sistemin Önemi ve Genel Olarak Siyasi-Hukuki Düşünceler ..... | 13 |
| A.    Hükümler ve Kanunların Mahiyeti .....                                                                                                | 13 |
| B.    İslam’da Devlet ve Siyasi Sistemin Önemi.....                                                                                        | 16 |
| C.    Şiilikte Hukuki Siyasi Düşüncelere Genel Bakış .....                                                                                 | 18 |
| a.    Büyük Gaybet Dönemi .....                                                                                                            | 18 |
| b.    Saltanat ve Velayet Asrı .....                                                                                                       | 19 |
| c.    Meşrutiyet ve Gözetim Dönemi .....                                                                                                   | 21 |
| d.    İslam Cumhuriyeti Dönemi .....                                                                                                       | 22 |
| II.      Şii Fıkıhında Devlet ve Devlet Düşünceleri .....                                                                                  | 26 |
| A.    Siyasi Meşruiyete Dayalı Olarak Şii Devlet Teorilerinin Ayrımı.....                                                                  | 29 |
| a.    Aracı Olmadan İlahi Meşruiyet .....                                                                                                  | 31 |
| b.    İlahi-Milli Meşruiyet .....                                                                                                          | 33 |
| B.    Siyasi Meşruiyete Dayalı Şii Devlet Teorilerinin Temel Soruları ve Ortak Yönleri.....                                                | 34 |
| a.    Aracı Olmadan İlahi Meşruiyet Teorisinin Temel Soruları .....                                                                        | 34 |
| b.    İlahi-Milli Meşru-e Teorisinin Temel Soruları.....                                                                                   | 35 |
| c.    Teorilerin Ortak Yönleri.....                                                                                                        | 35 |
| III.     Şiilikte Devlet Teorileri .....                                                                                                   | 36 |
| A.    Meşru Saltanat Teorisi .....                                                                                                         | 36 |
| B.    Fakihlerin Amme İşlerde Velayeti .....                                                                                               | 39 |
| a.    Velayet.....                                                                                                                         | 39 |

|                                                                                                   |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| b. Atama .....                                                                                    | 42 |
| c. Fegahat .....                                                                                  | 44 |
| d. Velayetin Kapsamı .....                                                                        | 45 |
| C. Fakihler Konseyinin Amme Velayeti.....                                                         | 46 |
| a. Velayet.....                                                                                   | 47 |
| b. Velayetin Kapsamı .....                                                                        | 47 |
| c. “Mercii’liğin” Koşulları .....                                                                 | 47 |
| d. İktidara Gelmek .....                                                                          | 48 |
| e. Şurayı Velayet .....                                                                           | 49 |
| f. Atama ve Sıralama .....                                                                        | 49 |
| D. Fakihlerin Mutlak Velayeti .....                                                               | 50 |
| a. Velayetin Mutlak Olması .....                                                                  | 50 |
| b. Şeri Hükümlerin Çerçevesinde Sınırlı Kalmamak .....                                            | 51 |
| c. Beşeri Kanunlara, Örneğin Anayasaya Bağlı Olmamak ve Onlar Tarafından Sınırlandırılmamak ..... | 51 |
| E. Fakihlerin İzni ve Gözetimiyle Meşruti Devlet .....                                            | 53 |
| a. Benzer Yönleri .....                                                                           | 54 |
| b. Farklılıkları .....                                                                            | 55 |
| c. Meşruti Devlet Teorisinin Usulleri.....                                                        | 56 |
| F. Mercî Fakihlerin Gözetimi Altında Halk Hilafeti Teorisi.....                                   | 58 |
| G. Seçmeli Kısıtlı (Mukayyet) Velayeti Fakih Teorisi .....                                        | 64 |
| a. Teorinin Temelleri.....                                                                        | 64 |
| b. İslami Önderin Fegahat Özelliğinin Olması.....                                                 | 64 |
| c. İslami Önderin Seçilmesi .....                                                                 | 65 |
| d. İslami Önderin Yetkilerinin Anayasayla Sınırlı Tutulması.....                                  | 67 |

|                                                         |     |
|---------------------------------------------------------|-----|
| H. İslami Seçmeli Devlet Teorisi .....                  | 68  |
| a. Şehit Sadr' in Görüşü .....                          | 69  |
| b. Şeyh Mugniye'nin Görüşü .....                        | 71  |
| c. Şemseddin'in Görüşü .....                            | 72  |
| d. Üç Düşünür Fikrinin Işığında Teorinin Temelleri..... | 73  |
| İ. Vekâlet Malikin.....                                 | 75  |
| a. Birinci Temeli.....                                  | 75  |
| b. İkinci Temeli .....                                  | 76  |
| c. Üçüncü Temeli .....                                  | 77  |
| İKİNCİ BÖLÜM .....                                      | 79  |
| Şiiilikte Yönetilenlerin Hak ve Ödevleri.....           | 79  |
| I. Şii Kamu Hukukunda Hak ve Ödevler .....              | 79  |
| A. Hak Kavramı .....                                    | 79  |
| B. Hakların Kaynağı .....                               | 80  |
| C. Ödev Kavramı .....                                   | 83  |
| D. Hak ve Ödevlerin Yeri .....                          | 84  |
| II. Yönetilenlerin Hakları .....                        | 87  |
| A. Kamu Ahlakı .....                                    | 89  |
| B. Egemenlik .....                                      | 92  |
| C. Özgürlük (Hürriyet) .....                            | 96  |
| a. Sosyal ve Siyasal Özgürlük .....                     | 98  |
| b. Din ve Kanaat Özgürlüğü.....                         | 100 |
| c. Düşünce ve Düşünme Özgürlüğü .....                   | 102 |
| d. İfade Özgürlüğü.....                                 | 103 |
| e. Öğrenme Hakkı (Özgürlüğü).....                       | 108 |

|                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------|-----|
| f. Kişisel Özgürlükler.....                                         | 109 |
| D. Gözetim Hakkı .....                                              | 111 |
| III. Yönetilenlerin Görevleri.....                                  | 114 |
| A. Devlete Bağlı Olmak.....                                         | 114 |
| a. Şiilikte Devlete Bağlılık Türleri .....                          | 115 |
| b. Şiilikte Biat.....                                               | 116 |
| B. İtaat (İslami Öndere İtaat Etmek).....                           | 118 |
| a. Önderin (Önderlik için) Ehliyetli Olması.....                    | 123 |
| b. Önderin Allah'ın Hükümlerine Bağlı Olması .....                  | 123 |
| c. Önder Yasal Görevlerini Yerine Getirmeli .....                   | 124 |
| d. Önder Görevlerini Yaparken Hataya Düşmemeli .....                | 124 |
| C. İtiraz ve Direnme Hakkı.....                                     | 126 |
| D. İyiliklere Yönlendirme ve Kötülüklerden Uzaklaştırma Hakkı ..... | 133 |
| E. Nasihat Hakkı.....                                               | 135 |
| ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....                                                   | 137 |
| Şiilikte Yöneticilerin Hak ve Ödevleri .....                        | 137 |
| I. Şiilikte Yöneticilerin Statüsü .....                             | 137 |
| A. Emin Sıfatı .....                                                | 137 |
| B. Hafız Sıfatı .....                                               | 138 |
| C. Veli Sıfatı .....                                                | 139 |
| D. İmam veya Rehber Sıfatı.....                                     | 139 |
| E. Öğretmen Sıfatı .....                                            | 140 |
| F. İlahi Nimet Sıfatı.....                                          | 140 |
| II. Şiilikte Yöneticilerin Hakları .....                            | 141 |
| A. Emir Hakkı (Siyasi Hâkimiyet).....                               | 142 |
| B. Hâkimlik (Yargıçlık) ve Tahkim Hakkı .....                       | 146 |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| C. Kamu Gelirine Velayet Hakkı.....                  | 148 |
| a. “Enfal” .....                                     | 150 |
| b. Zekât.....                                        | 151 |
| c. Homs .....                                        | 153 |
| d. Vergi.....                                        | 155 |
| D. Ekonomik Faaliyetleri Gözetim Altında Tutmak..... | 156 |
| a. Üretim Sektörü .....                              | 156 |
| b. Dağıtım Sektörü .....                             | 157 |
| c. Tüketim Alanı.....                                | 157 |
| E. Gözetim ve Kontrol Hakkı.....                     | 158 |
| III. Şii Devletinde Yöneticilerin Görevleri .....    | 161 |
| A. Sosyal Adaleti Sağlamak.....                      | 161 |
| a. Adalet ve Özgürlük .....                          | 164 |
| b. Adalet ve Güvenlik.....                           | 165 |
| c. Adalet ve Refah .....                             | 166 |
| d. Adalet ve Sosyal Yardım.....                      | 166 |
| B. Eşitliği Sağlamak .....                           | 167 |
| a. Yasmada Adalet ve Eşitlik .....                   | 168 |
| b. Kanunlar Önünde Eşitlik.....                      | 169 |
| c. Toplum Ekonomisinde Adalet.....                   | 170 |
| C. Huzurun Sağlanması .....                          | 171 |
| D. Merhamet .....                                    | 173 |
| E. Meşveret (Danışma).....                           | 174 |
| F. Bilgilendirme (Bilimsel ve Kanaat Yönünde) .....  | 177 |
| G. Güvenliği Sağlamak .....                          | 180 |



|                           |     |
|---------------------------|-----|
| a. Özel Alan.....         | 185 |
| b. Kamusal Alan .....     | 186 |
| H. Birliği Sağlamak ..... | 189 |
| SONUÇ .....               | 192 |
| KAYNAKÇA .....            | 199 |

## KISALTMALAR

|               |                                     |
|---------------|-------------------------------------|
| <b>1-10</b>   | Birinci Sayfa ve Onuncu Sayfa Arası |
| <b>a.g.e.</b> | Adı Geçen Eser                      |
| <b>a.g.m.</b> | Adı Geçen Makale                    |
| <b>Arş.</b>   | Araştırma                           |
| <b>Bkz.</b>   | Bakınız                             |
| <b>Çev.</b>   | Çeviri                              |
| <b>H.</b>     | Hicri                               |
| <b>H.Ş.</b>   | Hicri Şemsi                         |
| <b>H.z.</b>   | Hazret                              |
| <b>M.</b>     | Miladi                              |
| <b>p.</b>     | Page                                |
| <b>pp.</b>    | Pages                               |
| <b>s.</b>     | Sayfa                               |
| <b>ss.</b>    | Sayfalar                            |
| <b>Top.</b>   | Toplayan                            |
| <b>vb.</b>    | ve benzeri                          |
| <b>vs.</b>    | ve sair                             |

## Giriş

Şiilik kelime anlamı olarak yardımsever, âşık ve takipçi anlamına gelirken örfi anlam olarak İslam'ın en önemli mezheplerinden birinin takipçilerine denmektedir.<sup>1</sup> İbni Haldun<sup>2</sup> Mukaddeme kitabında Şiiliği şöyle tanımlamaktadır: “*Şii kelime olarak takipçi ve seven anlamına gelmektedir*”. Ama Şii kelimesi genel olarak İslam fakihlerin<sup>3</sup> açısından Hz. Ali ve onun çocuklarının âşıkları ve takipçilerine hitap edilmektedir.<sup>4</sup>

Şiiliğin oluşumuyla ilgili farklı düşünceler sunulmuştur. Düşünürlerin birçoğu Şiiliğin ortaya çıkış nedeni olarak, Hz. Muhammed'in vefatından ve ayrıca hilafet sorunundan sonraki yaşanan olayları<sup>5</sup> göstermektedirler. Bazı düşünürler de Şiiliğin ortaya çıkışını Aşure Gününün<sup>6</sup> olaylarından kaynaklandığını düşünmektedirler. Ancak bu düşüncelere karşı olarak bazıları da Şiiliğin İranlıların kendi içinden, Arap hâkimiyetine karşı bir itiraz olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bazı düşünürlere göre de Şiiliğin asıl kurucusu Abdullah İbni

---

<sup>1</sup> Davud FİREHÎ, Nizame Siyasi ve Dolat Dar İslam, (İslam da Devlet ve Siyasi Sistem), Samt Yayınları, Tahran, 2008, s. 39.

<sup>2</sup> Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun El Hadramî.

<sup>3</sup> Genel olarak İslam fakihleri din âlimleri anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklarda fakih, hukukçu, hukuk bilgini veya geleneksel İslami hukukçu anlamında ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili Bkz. Stephen C. HICKS, The Fuqaha and Islamic Law, The American Journal of Comparative Law, Vol. XXX, 1982.

<sup>4</sup> İbni Haldun, El İber ve Divan El Muhteda ve El Haber fi Ayyamil Arap ve El Ecem ve El Berir ve min Asirihom men zu El Sultanil Ekber, (Mukaddeme) Darul Kitabi Lübnan, Beyrut, 1961, s. 138.

<sup>5</sup> Hz. Muhammed vefatından önce Veda Haccı'nı da Hz. Ali'yi kendisine halef olarak belirtmiştir. Bu konuyla ilgili Bkz. Rifat ORAL, Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı), Hüner Yayınevi, Ankara, 2010.

<sup>6</sup> Şii inancında Aşure Günü'ne, diğer İslam mezheplerinin atfettiği önemin dışında bir önem verilir. Bu inanca göre, Şiilikte önemli bir yeri olan İmam Hüseyin, Kerbela' da Muharrem Ayı'nın onuncu gününde şehit edilmiştir. Miladi takvime göre, bu vaka 680. Yılında yüz vermiştir. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Âdem ŞENER, Aşure ve Muharrem Ayı, Tekbir Yayınları, İstanbul, 2008.

Seba'dır.<sup>7</sup> Ancak buna karşı olarak da bazı Şii fakihlerde Şiiliğin Hz. Muhammed zamanında olduğu öne çıkarılmaktadır.<sup>8</sup> Diğer taraftan da, Şii tarih yazarları ve düşünürlerine göre Şiiliğin ilk temeli Hz. Muhammed tarafından atılmıştır.<sup>9</sup>

İslam'da farklı mezhepler yer almaktadır.<sup>10</sup> Şiilik İslam'ın Sünnilik'ten sonra en büyük mezheplerinden biri olarak sayılmaktadır. Bu mezhep de aynı Sünnilik gibi kendi içerisinde bölünmüştür. Zeydi Şiiler (4 İmamlı), İsmaili Şiiler (6 İmamlı), Caferi Şiiler (12 İmamlı) bu mezhebin en önemli fırkalarındandır.<sup>11</sup>

Şiiliği bir siyasi-hukuki mezhep<sup>12</sup> niteliğinde ele almamız için bu mezhebin dini ve şeri düşüncelerinden yola çıkmamız gerekmektedir. Şiiliğin özü ve temeli İmamet, Gaybet ve Vahiy üzerinde durmaktadır.

---

<sup>7</sup> Abdullah İbni Seba, Hz. Ali'nin ulûhiyeti ve tanrısallığı temeli üzerine bina edilen mezhebin kurucusudur. Bu şahısla ilgili Şiilikte ve Sünnilikte farklı görüşler sunulmuştur. Bu konuyla ilgili Bkz. Mevlana İmamı ŞİBLİ, Asri Saadet, (Cilt. 10), Çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 362.

<sup>8</sup> Hüseyin AHMADİ, Daramadi bar Tarihe Taşayyo, (Genel olarak Şii Tarihi), Rüşte Amuzişi Tarih Dergisi, Sayı. 8, Tahran, 2001, ss. 1-6.

<sup>9</sup> Bu düşünce İran İslam Cumhuriyeti Devriminden sonra İran İktidarı tarafından savunulmaktadır. Muhammed El Numan BAĞDADİ (ŞEYH MÜFİT), El İrşat fı Merifetil Hücec Allah ela El İbad, (Şeyh Müfit'in İrşat Kitabı), Çev. Seyit Haşim Resuli, İlmîyeye İslami Yayınları, 1. Cilt, Kum, 1967, s. 36.

<sup>10</sup> Bazı düşünürler, İslam dininde var olan mezheplerin sayısını 73 adet olarak belirtmişlerdir. Onların gerekçesi Hz. Muhammed'in hadisidir. Hz. Muhammed bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"benim ümmetim yakın zaman da 73 fırkaya bölünüp yayılacaktır"*. Bu konuyla ilgili Bkz. Muhammed İbni İsa TERMEZİ, Sünen Termezi, Cilt. 10, Yayınevi Belirtilmemiştir, Kahire, 1934, s. 109.

<sup>11</sup> Şiilerin hepsinin Hz. Ali ve O'nun imametinin üzerinde ihtilafları yoktur. Hz. Ali'den sonra İmam Hasan ve Hüseyin üzerinde de anlaşmazlıklar bulunmamaktadır. İmam Hüseyin'in vefatından sonra dördüncü İmanın üzerinde ihtilaflar çıkmıştır. Öyle ki; bazıları Hz. Seccat'ı İmam olarak tanımışlar ve bazıları da Hz. Zeyd' i İmam olarak tanımaya başlamışlardır. Bu şekilde Hz. Zeyd' e inananlar "Zeydi fırkasının" temelini atmışlardır. İkinci İhtilaf Şiilerin altıncı imamı, yani Hz. Sadık'ın vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Öyle ki; Hz. Sadık'ın vefatından sonra bazıları Hz. İsmail' i imam olarak tanımaya başlamışlar ve bazıları Hz. Musa Kazım' ı imam olarak kabul etmişlerdir. Burada da Hz. İsmail'e inananlar "İsmaili fırkasının" temelini atmışlardır. Hz. Musa Kazım'a inananlar da (İmamiye) Caferi ye 12 İmamlı mezhebinin temelini atmışlardır. İsmaili fırkası, fıkhi konularda Caferi fırkasına yakındır ama İmamet ve kamu hukukunda bu fırkadan farklıdır. Zeydiler kendilerinden başka tüm Şiileri Rafizi (terk eden) lakabıyla tanımaktadırlar. Bu konuyla ilgili Bkz. Abdul Hüseyin ZERKUB, Rüzgaran, (Devirler), Bongah Tarcüma ve Neşri Kitap, Tahran, 1998.

<sup>12</sup> Mezhep ve okul bazen aynı anlamda kullanılırken, bazen de farklılıklar da taşımaktadırlar. Mezhep inanmanın, imanın yolları ve yöntemlerine denilmektedir. Örneğin imamete inanmak ve Hz. Muhammed'in haleflerini onun soyundan gelenlerle ve Masum İmamlarla sınırlamak bir mezhep

Şiiler İmameti İslam'ın temellerinden biri olarak görmekte ve düşünmektedirler. Şöyle ki Allah İmamları<sup>13</sup> ve Ehlibeyti<sup>14</sup> Hz. Muhammed'den sonra toplumun hidayeti ve siyasi sistemin idaresi için tayin etmiştir. Şiilik açısından İmamet devleti<sup>15</sup> en ideal devlet olarak görülmektedir.

Şiilik anlayışına göre Veda Haccı<sup>16</sup> Sırasın 'da Hz. Muhammed Hz. Ali'yi Gadir-i Hum<sup>17</sup> da kendine halef olarak tayin etmiştir. İslamiyet'in ilk çağlarında Şii lakabı sadece Hz. Ali'nin düşüncelerini benimseyenler için söyleniliyordu.<sup>18</sup> İmamet konusu üzerinde olan bu ihtilaflar sadece Şiiler ve Sünniler arasında değil, İslam'ın birçok fırkası arasında yaşanmaktadır.<sup>19</sup>

Genel olarak Şiiliğin en ideal devleti İmamet devletidir. Çünkü onlara göre İmamet Allah'ın yeryüzünde ki hilafetidir, dolayısıyla Şiilik İmamet makamına dini

---

oluşturmaktadır. Ancak okul bilimsel yöntemlerle ilgilenmektedir. Örneğin bir mezhebin takipçileri arasında fıkhi ve ilmi konuların yorumları için farklı yöntemler kullanılır. Bunu kanıtlamak için İmamiye mezhebinde bazıları fıkhi hükümleri çıkarmak için hadis ve ayetlere istinat ediyorlar ki, onlara ihbarı lakabı verilir ve bazıları da fıkhi hükümlerin çıkarılması için fıkhi mantık yani usul yöntemlerini kullanıyorlar ki, onlara usuli lakabı verilir.

<sup>13</sup> Burada İmamlar Şiilerin İnandığı 12 İmam anlamında kullanılmıştır. İmamlar sırayla Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Seccat, Hz. Muhammed Bakır, Hz. Cafer Sadık, Hz. Musa Kazım, Hz. Rıza, Hz. Muhammed Taqi, Hz. Ali Negi, Hz. Hasan Askeri, Hz. Mehdi. Bu Konuyla İlgili Daha Çok Bilgi Almanız İçin Bkz. Hasan RUHANİ, Mugaddime ber Tarihe İmaman Şia, (Şia İmamların Tarihine Genel Bakış), Merkez Tahkikat Stratejik Macmae Maslahat Nizam, Tahran, 2011.

<sup>14</sup> Bir düşünceye göre, Ehlibeyt Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e sınırlanmaktadır, ama diğer bir görüşe göre Ehlibeyt Hz. Muhammed ve Hz. Fatima dâhil Şiiliğin inandığı 12 İmamı bile kapsamaktadır. Bu konuyla ilgili ve farklı düşünceleri incelemek için Bkz. Muhammed Mehdi ASİFİ, Ehlibeyt Şia, (Şiilikte Ehlibeyt), Mecme Cihani Ehlibeyt, Kum, 2005.

<sup>15</sup> İmamet devleti kavramı burada Şiilerin inandığı 12 İmam tarafından yönetilen devlete denilmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. Amirreza MAHMOUDİ, Vijegihaye Dovletmerdan Der Hükümete Hz. Ali (Hz. Ali Devletinde Yöneticilerin Özelliği), Medrese Hukuk Dergisi, Sayı, 89, İsfahan, 2014, ss. 12-18.

<sup>16</sup> Veda Haccı Hz. Muhammed'in vefatından önce gittiği hacca denilir. Bu konu üzerinde Şiiliğin bakış açısını bilgi almanız için Bkz. Esedullah YAVERİ, Heccetül Veda, Negşi Negin Yayınları, Kum, 2009.

<sup>17</sup> Gadir-i Hum, Şiiliğe göre, Hz. Muhammed' in Hz. Ali'yi kendisine halef olarak tayin ettiği mekândır. Bu Mekân Suudi Arabistan'da, Mekke ve Medine Şehirleri arasında yer almaktadır. Bu vaka, Miladi Takvime göre 632. yılda gerçekleşmiştir. Bu konuyla ilgili Bkz. Adnan DEMİRCAN, Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

<sup>18</sup> Hasan İbni Musa NOBAHTİ, Ferage Şia, (Şiiliğin Fırkaları), Çev. Muhammed Cevat Meşkûr, ilmi Farhangi Yayınları, Tahran, 1942, s. 33.

<sup>19</sup> Hasan İbni Musa NOBAHTİ, Ferage Şia, s. 3.

değerden daha fazlasına atfetmektedir. İmamın<sup>20</sup> en önemli görevleri insanların manevi hidayeti, İslam'ın yayılması, yargı ve siyasal sistemin idaresi olarak belirlenmiştir.<sup>21</sup> Kuranın yorumlanması, şariat hükümlerinin beyanı, şariatın amaçlarının belirtilmesi ve dinin tahriflerden korunması İmamların vazifelerindendir. İmamın insanların yararları ve çıkarları konusunda amme velayeti<sup>22</sup> vardır.

Bu şekliyle İmamet, İlahi bir makam olarak varsayılp, vahiy<sup>23</sup> hariç tüm işlerde yetki sahibidir. Böylece İmamet Şiiilikte rehberlik ve önderlikten daha üstün sayılmaktadır, direkt olarak Allah tarafından atanmış olup, biat<sup>24</sup> ve seçim yöntemleriyle ortaya çıkmamaktadır.

Şiiler İmameti İslam'ın temellerinden biri olarak görmektedirler. Öyle ki Şiilerin inancına göre insanlar onu gözleriyle görmeseler, itaat etmeseler, hatta kabul etmeseler bile, İmamet tüm asırlarda devam etmelidir ve varlığı koşulsuz kabul edilmelidir.<sup>25</sup>

Şiiler İmamları “ulülemr”<sup>26</sup> olarak tanımlamaktadırlar, yani onlara itaat Allah'ın emri olup, vacip sayılmaktadır. Şiiilik anlayışına göre sırf Kuran insanların

---

<sup>20</sup> Burada İmam kavramı, Şiiiliğin İnandığı 12 İmam Anlamına Gelmektedir.

<sup>21</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, (Mesajlar), Cilt. 1, İsmailiyan Yayınları, Kum, 1965, ss 50-51.

<sup>22</sup> Burada Amme velayeti, Hem Şeri ve Hem Örfi İşleri Kapsamaktadır. Amme Velayeti hakkında Birinci Bölümde Kapsamlı bir şekilde bilgi verilecektir.

<sup>23</sup> Vahiy, İslami terminolojide, buyruk veya düşüncelerin Allah tarafından peygamberlere bildirilmesi eylemine veya bu bildirinin kendisine denir. İslami inanışta vahiy peygamberlere gelir ve sadece Cebrail aracılığıyla iner. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Mustafa KERİMİ, Vahiy Şinasi, (Vahiy Tanımak), Müessese Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni, Kum, 2009.

<sup>24</sup> Biat, Bağlılığı, itimadı bildirmek; rey vermek anlamına gelen ve İslâm toplumlarında hükümdarların dinsel yargı gücüne sahip olabilmeleri, meşru (yasal) ve yetkili sayılabilmeleri için halktan aldıkları söz, bağlılık andı veya yetkisidir. Bu Konuyla ilgili Bkz. Ali ŞİRHANİ, Biat der Fıkıh Siyasi Şia, (Şii Siyasi Fıkıhında Biat), Merkez Esnad İnkılap İslami, Tahran, 2010.

<sup>25</sup> Muhammed Rıza EL MUZAFFER, Egaid El İmamiyyet, (İmamiye Fırkasının Düşünceleri), İmam Ali Yayınları, Kum, 1996, ss. 309-312.

<sup>26</sup> Kelime olarak öncü ve emir sahibi olan kişi anlamına gelmektedir. Kuran'ın Nisa Suresi' nin 59 ve 83 Ayetlerinde bu kelimeden söz edilmiştir. Allah, Kuran da “Ulülemrin” itaati Allah ve Peygamberin İtaati niteliğinde öngörmüştür.

hidayeti için yeterli değildir; açıklayıcı ve yol gösterici olarak İmamların varlığı akli olarak gereklidir.<sup>27</sup>

“Gaybet”<sup>28</sup> Şiiliğin siyasal düşüncesinin bir parçasıdır. Şiilik açısından günümüzde Hz. Mehdi<sup>29</sup> Allah’ın izniyle gözlerden kayıptır ve İmam olarak insanlığın hidayeti için görevlidir. Şiiliğe göre o bir gün zuhur edecek ve dünyada adaleti yayıp, İslam’ın ideal devletini kuracaktır.

Gaybet konusuna dayanılarak Şii siyasi teorileri ve görüşleri farklı iki devire bölünmektedir. Birincisi İmamet devri ve ikincisi Gaybet devri olarak adlandırılmaktadır. İmamet devri Hz. Muhammedin Peygamberliğe varışından, 874 M. Yılına kadar uzanmaktadır. Gaybet Dönemi 874 M. Yılından yani Hz. Mehdi’nin kayboluşundan başlamakta ve halen günümüzde devam etmektedir. Gaybet Dönemi iki devire bölünmekte: Küçük Gaybet<sup>30</sup> ve Büyük Gaybet<sup>31</sup> olarak adlandırılmaktadırlar.<sup>32</sup>

Büyük Gaybet ’in başlayışında Şii Dünyası büyük bir krizle karşılaşmıştır. Bu kriz sonucunda Şiilik siyasi hayatta hem teorik, hem pratik açıdan zorluklarla karşı karşıya gelmiştir. İmamet Dönemi’nde İmamların görevleri: siyasi sistemin kuruluşu,

---

<sup>27</sup> Muhammed Rıza EL MUZAFFER, Egaid... , ss. 317-322.

<sup>28</sup> Kelime olarak Gaybet gözlerden kayıp anlamına gelmektedir. Gaybet Şiilik açısından önemli bir değer taşımaktadır. Bu mezhebin siyasal ve hukuksal düşüncelerinin önemli değerlerinden biri İmam Mehdi’nin Gaybeti’dir. Bu konuyla ilgili Bkz. Sogra AZERCOU, Aşınayı Naşinas, (Tanınmayan Tanıdık), Abid Yayınları, Tahran, 2004.

<sup>29</sup> Mehdi "hidayete erdirilen ya da hidayete vesile olan" anlamlarına gelmektedir. "Kendisine rehberlik edilen", Allah tarafından yol gösterilen, hususi ve şahsi bir tarzda Allah’ın hidayetine nail olan kişi manasındadır. Ahir zamanda geleceğine ve İslam’ın dünya hâkimiyetini gerçekleştireceğine inanılır. Hz. Mehdi’yle ilgili bilgi almak için Bkz. Muhammed ŞUCAİLİ, Hz. Begiyyetullah, Sürüş Yayınları, Tahran, 2010.

<sup>30</sup> Küçük Gaybet 874 M. Yılından başlamakta ve 941 M. Yılına Kadar Devam Etmiştir.

<sup>31</sup> Büyük Gaybet 941 M. Yılından Başlamakta ve Halen Devam Etmektedir.

<sup>32</sup> Muhsin KEDİVER, Hükûmete Vilayi, (Velayet Temeline dayalı Devlet), Ney Yayınları, Tahran, 1998, s. 11; Seyit Muhammed SEDR, Tarih e Gaybet e Sugra, (Küçük Gaybet Döneminin Tarihi), İmam Ali Yayınları, İsfahan, 1983, ss. 341-342; Ali Muhammed ALİ DEHİL, El İmam il Mehdi, (İmam Mehdi), Darül Murtaza Yayınları, Beyrut, 1983, ss. 136-137.

devletin ve İslami Ümmetin önderliği, İslami toplumun hatalardan Korunması ve dine davet olarak açıklanmaktadır.<sup>33</sup> Ama Büyük Gaybet Dönemi'nde İmamların tüm görevleri fiilen kesilmektedir, Çünkü bu dönem de Hz. Mehdi gözlerden kaybolmuştur. Bu durum Şiilik açısından büyük bir sorun oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle İmamların vazifelerinin fiilen kesilmesi Şiiliğin siyasi meşruiyeti sorunu, Şiilerin vazifelerinin ne olduğu, siyasi teorilerin modeli ve kimlerin önderlik vazifelerini yerine getireceği sorunlarına yol açmaktadır.

Şiilik bir siyasi-hukuki mezhep olduğu için kendine özgü bazı özelliklere sahiptir. Şiilikte siyasi sisteminin en önemli özelliği devletin hem teori, hem de pratik açıdan vahiye bağımlı olmasıdır. Şii devleti değerleri ve temelleri İslam'dan kaynaklanan bir dini-ilahi devlet modelidir. Bir başka deyişle Şii devletin dini özelliği onun ideolojik temelini oluşturmamaktadır, yani her ne kadar Şii devlet modeli tıpkı dini esaslara dayanmayan devletler<sup>34</sup> gibi farklı zamanlarda ve ortamlarda ideolojik görüşlere sahip olsa bile bu, onun ideolojik olduğu anlamına gelmemektedir.

Günümüzdeki İslam Dünyasında siyasi-fikri gelişmeler, düşünürleri İslami sistemler ve en önemlisi Şii sistemi üzerinde düşünmeye ve araştırmaya yönlendirmektedir.<sup>35</sup> Şiilik, İslam medeniyetinin parçası olarak, devlet ve siyaset sisteminde var olan bir konu olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

---

<sup>33</sup> Seyit Muhammed SEDR, Tarih Gaybet Kübra, (Büyük Gaybet Döneminin Tarihi), İmam Ali Yayınları, İsfahan, Tarihsiz. s. 10.

<sup>34</sup> Örneğin Laik Devletler.

<sup>35</sup> İran İslam Cumhuriyeti Devrimi'nden sonra ve Şii devletin fiilen ortaya çıkışı ve modern hayatta ve siyasi bağlantılarda kendini göstermesi Şii siyasi-hukuki düşüncesine önem kazandırmıştır. Bu devletin Filistin, Lübnan, Irak, Afganistan, Suriye ve Yemen gibi devletlerin gelişmelerinde



Şii devlet sistemi karmaşık bir sistemdir çünkü düşünürlerin felsefi düşünceleri onu farklı bir nizam olarak oluşturmuş ve en önemlisi İran İslam Devriminden sonra bu sistem yeni düşüncelerle yeni bir süreç içerisine girmiş ve farklı şekillerde kendini göstermeğe başlamıştır. Yani Şii siyasi sistemi bir tesadüfi olay olarak görülmemektedir. Bu sistemin kendine özgü özellikleri zaman içerisinde oluşmuştur.

Şiilik de aynı dünyadaki başka sistemler gibi düzen sahibidir ve bu düzen bir hukukun da var olmasını gerektirir. Onun için Şiiliğin kendisine ait bir kamu hukuku anlayışı olmalıdır. Bu tezin amacı da bu anlayışı incelemek ve medeniyetlerin irtibatını kolaylaştırmaktır.

Görüldüğü gibi Şiilik sırf dini ve şeri bir mezhep olarak görülmemektedir. Bu mezhebin mahiyetinde siyasi görüşler ve hukuki hükümler de yer almaktadır. Bir başka ifadeyle bu mezhep siyasi görüşler üzerine kurulmuştur. İnsanların dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan bu mezhep, bu mutluluğun temini için toplumsal hayatta var olan hususlar hakkında bir takım hükümler ortaya koymuştur. Bu mezhep, hükümlerini insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını bir bütün olarak dikkate alıp, ortaya koymuştur.

Şiilik mezhep olarak geniş bir birikime sahiptir. Bu mezhep Kuran'ın yanında derin ve farklı bir sünnetten yararlanmaktadır. Hz. Muhammed'in sünneti ve O'nun hemen ardından uzun yıllar içerisinde var olan Şii İmamların sünneti bu mezhebe farklı bir kaynak oluşturmaktadır. İmamlar farklı dönemlerde fıkıh, felsefe, siyaset

---

gösterdiği faaliyetler bu iddianın önemli kanıtlarındandır. Bu konularla ilgili Bkz. Bülent KENEŞ, İran Tehdit mi, Fırsat mı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

vb. konuları Şii düşüncesi içerisinde barındırmışlardır. Bunlara ilave olarak içtihat yolunun açık olması bu mezhebi daha geniş ve daha farklı duruma getirmektedir.

Bu şekilde şeri birikime sahip olan bir mezhep eğer siyasi ve hukuki bir okul niteliğinde ele alınırsa farklı boyutlara sahip olan bir kuram haline dönüşebilir. Akıl, içtihat ve yorum yolunun açık olması bu okulda konuları çıkmaz sokaklardan kurtarmaktadır. Bu okulda her konunun ve her sorunun cevabı ancak bir ilahi, felsefi, akli, şeri vb. yollardan bulunup yorumlanmaktadır. Konuya bu açıdan baktığımızda tezin temellerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Şeriat ve siyasetin bağdaşması,
- İlahi ve beşeri kuramların yan yana gelmesi,
- Hükümlerle kanunların statüsü,
- Modern kavramların şeriatta köklerinin aranması,
- Şeriat çerçevesi temel hak ve özgürlüklerin tartışılması,
- İnsan haklarının ilahi kökten var olması,
- Hak ve özgürlüklerin farklı yorumlanması,
- Farklı doktrinlerin değer kazanması,
- İlahi hak ve ödevlerin beşeri sistemler çerçevesinde ele alınması
- İnsanlarda ilahi özelliklerin aranması.

Bu tez birkaç sorunun cevabı üzerinde yazılmıştır. Şii mezhebinin siyasi hükümlerinin ne şekilde yorumlanması gerektiği, Şiiilikte şeriat ve siyaset ilişkisi, şeriat üzerinde kurulmuş olan toplumun mahiyeti, şeriata dayalı iktidarın oluşumu ve kaynağı, haklar ve ödevlerin mahiyeti ve kaynağı, şeriat ve yeni siyasi-hukuki

kavramların bağdaşması, şeriata dayalı iktisat ve idare yöntemleri vb. konuların cevabını bu çalışma kapsamında arıyoruz.

Bu tezde konu farklı yönlerden ele alınmıştır. Tarih açısından Şiiliğin ne zaman oluştuğu, kurumsallaştığı, siyasallaştığı vb. ele alınmıştır. Bunlara ilave olarak, Şii devlet teorileri zamanla ve tarih içerisinde farklı devletler ve sistemlerin yanında bahsedilmiştir. Edebiyat ve literatür açısından fıkhi kavramlar Şii şeriatına dayanılarak tartışılmıştır. Örneğin Masum İmamlar, Merci Fakih, Gaybet, İsmet, mutlak-kısıtlı-mukayyet-sınırlı-amme velayet, hükümet vs. yorumlanmıştır. Bunlara ek olarak, bazı olaylar ve bazı vakalar, örneğin Veda Haccı, Gadir Hum, Aşure Günü vb. açıklanmıştır. Felsefe açısından, bazı vakalardan ve bazı düşüncelerden hangi teorilerin ortaya çıktığı tartışılmıştır. Örneğin bir hadisin felsefi yorumundan bir teorinin oluşumu sıkça görünen konulardan biridir. Mantık açısından, usul fıkıh ilkeleri ve kaideleri ele alınmıştır. Bunların ortak noktaları siyaset ve kamu hukukuyla noktalandığında konu sistematik bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu tezde Şiiliğin kamu hukuku, Şii Fakihler ve teorisyenlerinin açısından ele alınmıştır. Bir başka deyişle Şii doktrini bu çalışmanın esasını oluştururken yorumlar ve düşünceler Şiilik fikirlerine aittir.

Bu tez bir nitel çalışma olarak Şiiliğin kamu hukukunun açıklanmasıdır. Ancak bu tezde bazı konuların ispatı Şiiliğin kamu hukukunun ispatı anlamına gelmemektedir. Çünkü Şiiliğin kendine özgü fiili, teorik kamu hukuku ve siyasi görüşleri vardır. Tez kapsamında sadece bu hukuku yorumlamaya çalışmaktayız.

Bilimsel hayatta alınmış bir ilk adım niteliğindeki bu çalışma ile tarihsel süreç içerisindeki Şiiliğin kamu hukuku farklı bir yöntemle değerlendirilmiştir. Bu

çalışmada tarih, siyaset, hukuk ve şariat yan yana gelmiştir ve tüm konularda bunlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Şii dünyasında geçmişten günümüze kadar Şii fakihler ve düşünürlerin devlet teorilerini ele alarak Şiiliğin kamu hukukunun belli noktaları açıklanmağa çalışılmıştır. Bu bölümde Şiiliğin devlet teorileri ile diğer devlet teorilerinin benzerlikleri ve farklılıkları kıyaslanarak çalışılmıştır. Bununla birlikte bu bölümde Şiilikte gücün kaynağı ve meşruiyetinin temelleri belirtmeye çalışılmıştır. Bu bölümde teorilerin ve görüşlerin toplumdan ve zamanın koşullarından nasıl etkilendiği açıklanmıştır. Aynı zamanda din ve siyasetin ilişkisi Şiilik açısından belirtilmiş ve ondan çıkan farklı sonuçlar değerlendirilmiştir. Devamında velayet meselesi derin ve farklı bir şekilde her teorinin içinde tartışılmıştır. Bu bölümde düşüncelerin batı kaynaklı sistemlerin (Örneğin cumhuriyet sistemin) içerisinde nasıl ele alındığı değerlendirilmiş ve bu mevzunun nasıl Şiileştirildiği açıklanmıştır. Dünyada yaşayan (İranlı, Lübnanlı ve Iraklı) Şii fakihlerin düşünceleri ortaya çıkış tarihleri dikkate alınarak sıralanıp değerlendirilmiştir.

Bu tezin ikinci ve üçüncü bölümünde Şii kamu hukuku dikkate alınarak Şii toplumunda var olan kişilerin hakları ve ödevleri belirtilmeğe çalışılmıştır. Bu esnada Şiilikte kamu ahlakı, kamu yararı, kamuoyu, kamu alanı, temel haklar ve özgürlükler vs. konular yoruma bağlanmıştır. Bu bölümlerde konulara örnek göstermek amacıyla ve konunun rahat anlaşılması için İran toplumundan, hukukundan ve siyasetinden bazı örnekler incelenmiştir. Çünkü Şii dünyasında İran İslam Cumhuriyeti ilk kez Şii düşünceleri doğrultusunda Şii devleti olarak kurulmuştur.

Çalışmamızı okurken dipnotları da dikkate almanızı önemle rica ediyoruz. Çünkü bazı konuların ve kavramların Arapça-Farsça kökenli olması sebebiyle, Türkçede de onlara farklı anlam atfedilmesi ve ya karşılığının tam olarak bulunmaması nedeniyle, dipnotların yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Bu tezde şeriattan, fıkıhtan, fikhî usul ilminden vb. yerlerden farklı terminolojilerin ele alınması ve farklı doktrinin değişik düşünceleri ve içtihadı; yazmayı, okumayı ve anlamayı oldukça zorlaştırmıştır. Şiiğin oluşumu ve tarihi, fakihlerin düşünceleri, Şii siyasal tarihi, usul ilminin tartışmaları, fikhın terminolojileri vb. konular hepsi iç içe ve birbirine bağlıdır ve her biri ile ilgili çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bu tezde gerekli gözüken konularda eksiklikler dipnotlarda açıklanmıştır. Ama bunu bildirmemiz de yarar var, bazı konular sadece bir dipnot ve bir açıklamayla anlaşılmayacak ve onu gidermek için asıl kaynakların tüketilmesi gerekecektir.

Şii hukuku, Roma hukuku veya batı kaynaklı okullardan<sup>36</sup> çıkan hukuklardan farklıdır. Şii hukuku diğer İslam mezheplerinden kaynaklanan hukuklardan bile farklıdır. Şii hukuku İran İslam Cumhuriyeti' nin Hukuku anlamına gelmemektedir. Çünkü Şiiilik İran'la sınırlı olan bir mezhep değildir. Bu hukuk kendine özgü sisteme, içeriğe ve usule sahiptir. Bu tezde İran İslam Cumhuriyeti Hukuku ve anayasası vs. açıklanmamaktadır. Ayrıca bu hukuku açıkladığımızda yazım planının bile Şii esasları doğrultusunda düzenlendiğimiz görülecektir.

Bu tezin kaynaklarını öncelikle klasik Şii fikhının eserleri oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca modern kaynaklarda da konunun nasıl işlendiği dikkate alınmıştır.

---

<sup>36</sup> Örneğin Common Law Sistem, Anglosakson, Sosyalist Hukuk Sistemi vs..

Çalışma kapsamında birinci el kaynaklar kullanılmış ve Kuran'ın bazı ayetlerine ve Nehcul Belage'nin<sup>37</sup> bazı hitabeleri ve mektuplarına da gönderme yapılmıştır.

---

<sup>37</sup> Bu eser Hz. Ali'nin halifeliği sırasında beyan ettiği hutbelerinin, emirlerinin ve mektuplarının toplandığı kitaptır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### Şiilikte Siyasal, Hukuksal Düşünceler ve Devlet Teorileri

#### I. Şiilik Açısından Hükümler ve Kanunların Mahiyeti, Devlet ve Siyasi Sistemin Önemi ve Genel Olarak Siyasi-Hukuki Düşünceler

##### A. Hükümler ve Kanunların Mahiyeti

Şiiliğin siyasi bir okul niteliğinde ele alınması için öncelikle, din ve siyasetin bağlantıları açıklanmak zorundadır. Örneğin şeriat açısından hükümler hukuk açısından kanun olarak görülmektedir. Burada konuya odaklanmadan önce hükümler ve kanunların benzerliklerini ve farklılıklarını açıklamak zorundayız.

Öncelikle şeriat ile hukukun bağlantılarını ve farklılıklarını açıklamak amacıyla birkaç sorunun cevaplandırılması yerinde olacaktır:

- Şeriat hukuksal bir sistem mi, yoksa etik bir değer olarak mı adlandırılmaktadır?
- Şeriat yasal ve hukuksal bir mahiyete sahip midir?
- İslam kanunları ne anlama gelmektedir?
- İslam hukukunun anlamı, İslam kanunu anlamına mı, yoksa İslam hükümleri anlamına mı gelmektedir?

İslam hükümleri, fıkhi kitaplarda açıklanmış, ebedi, değiştirilemez ve tüm insanlara yüklenen geçmişten geleceğe gelen zorunlu bir ödev olarak algılanmaktadır. İslam kanunları, hiçbir şekilde İslam hükümetinden ayırt edilemez iken; ceza, ticaret, medeni, uluslararası ve siyasi kanunlar sonsuza kadar

değişmezliklerini koruyamamaktadır. Müslüman dünyasında görülen birçok ceza, ticaret, medeni, uluslararası ve siyasi kanunlar fakihler tarafından değil; sultanlar ve siyasi iktidarlar tarafından çıkarılmaktadır.

İran, Sudan ve Suudi Arabistan hariç diğer Müslüman ülkelerinde şeriat, kanun şeklinde uygulanmamaktadır.<sup>38</sup> Sadece medeni kanunun bir kısmı olan aile hükümleri, şeriat kanunu olarak birçok Müslüman ülkede halen uygulanmaktadır. Muasır Müslüman topluluğunun büyük bir kısmı şeriatı, İslam kanunu olarak algılamamış, onların düşüncelerinde İslami kanun hiçbir zaman varsayılmamıştır.<sup>39</sup>

Kuran'da 350 adet fıkhi ayet vardır; bunların 140 adedi ibadet mevzuatlarıyla, 210 adedi ise, muamele işlemleriyle ilgilidir. Kuran hiçbir zaman kendini, “şeriat-hukuk-kanun kitabı” olarak adlandırmamış; aksine hidayet kitabı olarak tanıtmıştır. Kuran, kanunların ilham kaynağı olabilir; fakat mutlak surette kanun kitabı olarak sayılmamaktadır. Kuran, ancak ahlaki değerlerin kaynağı olabilir. Sünnetin büyük bir kısmı ahlakla ilgilenmektedir ve Hz. Muhammed zamanında İslam ve şeriatın görüşü ahlaki ilkeler olarak öne çıkmaktadır.

İslam tarihinde iki önemli olay ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; Sahabe Dönemi'nde şeriatın ahlaktan fıkha geçilmesiyle başlamaktadır ve Müslüman âlimlerin eserlerinde ahlaki konuların ağırlığı fıkhi konulara göre oldukça azdır. Pratik olarak ahlak, içtihat ve fetvanın zorunlu şartlarından biri olarak sayılmamaktadır. İkincisi ise; en az doksan yıl önce İslam dünyasında hem Şiiilikte

---

<sup>38</sup> Burada şeriatın kanun şeklinde uygulanması şeriatın kanunların kaynağı olduğu anlamına gelmektedir. Buna ilave olarak, şeriat devleti işlerinde ve devlet tarafından toplumda yayılması da aynı manaya gelmektedir.

<sup>39</sup> Mohsen KEDİVER, Şeriat Nizame Hukuki ya Arzeşhaye Ahlaki, (Şeriat Siyasi Sistem ya Bir Ahlaki Değer mi), Moasseseye İnbi Sina, Arvarin California, 2013.



hem Sünnilikte meydana gelmiştir. Siyasi İslam düşüncesi ilk kez o tarihte ortaya çıkmıştır. Mısır, İran ve Pakistan düşünürlerinin (Seyit Kutub<sup>40</sup>, İmam Humeyni ve Modudi<sup>41</sup>) eserlerinde, Şeriat ideal kanun sistemi olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak, İslami hükümet bu düşüncenin meyvesi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu düşüncede, Hz. Muhammed'in peygamberlik ve hükümdarlık sıfatı da yan yana tutulmuştur.

Fıkıh pratik hükümlerin ilmidir. Yani fıkıh, insanların hem Allah karşısında hem de birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini belirtmektedir; ancak hukuk sistemi insanların hak ve ödevlerini kanunlar aracılığı ile belirtmektedir. Şeriat hükümlerinin yerine getirilmemesi günah olarak tanımlanmakta iken; kanunların yerine getirilmemesi ise suç teşkil etmektedir. Fıkhi hükümlerin meşruluğunda toplumun rızası önem taşımamaktadır. Fıkhi hükümlerin birçoğunun kaynağı, kıyas kaidesi ve vahit bir habere<sup>42</sup> kadar uzanmakta olup, sahabenin anlayış ve yaşayış türlerine göre sınıflandırılmaktadır. Muamelelerle ilgili olan fıkhi hükümler, konulduğu zamana ve mekâna göre sınırlı tutulmakta, o hükümlerin günümüzde de geçerli olduğunu gösteren kati bir delil bulunmamaktadır. İslam'ın ortaya çıkışından bu güne kadar, muamelelerle ilgili olan fıkhi hükümler değiştirilmişlerdir. Yeni Çağda ise, bu hükümlerin bilinmemesi yanlış içtihatlarla neden olmaktadır. Şeriat bu alanda ahlaki

---

<sup>40</sup> Mısırlı yazar ve teorisyen, 1906-1966 yılları arasında yaşamıştır. İslam dünyasında ilk kez şeri kavramlara modern yorumlar yapmıştır.

<sup>41</sup> 1903-1979 yılları arasında yaşamaktaydı. Modudi Pakistanlı Müslüman bir hekim, gazeteci ve düşünür olarak tanınmaktadır. O, ömür boyu gerçek İslam'ın arayışındaydı ve bu doğrultuda Pakistan'da İslami Cemaati Partisi' ni kurmuştur. Bu konuda bilgi almak için Bkz, Abulela, MODUDİ, İslam ve Moşkelate İktisadi, (İslam ve Ekonomi Sorunları), Çev. Seyit Hadi KHosrovşahi, Müesseseye Matbuatı Farahani Yayınları, Tahran, 1964.

<sup>42</sup> Vahit haber, kendi kendine inanç yaratmamaktadır. Akıl hükmüne göre bu habere dayanıp ve faaliyete başlamak vacip değildir. İmamiye fikhına göre, bu düşüncenin aksi uygulanmaktadır ve bunu kanıtlamak için Hucurat Suresi' nin 6. Ayetin ve Tevbe Suresi' nin 122. Ayeti' ni delil göstermişlerdir.

değerler ile doludur ve bu değerler sonsuza kadar değiştirilemez niteliktedir. Müslümanlık da, her zaman bu değerler ile bağlıdır. Diğer taraftan, kanunlar ise bu değerlere bağlı olarak, içinde bulunulan zamana ve mekâna göre değiştirilebilmektedir.

## **B. İslam'da Devlet ve Siyasi Sistemin Önemi**

Günümüzde İslam dünyasında gerçekleşen fikir ve düşünce değişiklikleri, bu sistemin içerisindeki siyasi doktrin, devlet modelleri ve kamu hukukunun önemini bir kat daha artırmaktadır. Pratik olarak devlet ve kamu hukuku hayatın kaçınılmaz bir unsuru sayılmaktadır. İslam dünyasında da aynı diğer medeniyetlerdeki gibi devletin var olması, o sistemin düşüncelerini, isteklerini, kültürünü ve hayata bakış açısını göstermektedir.<sup>43</sup>

İslam dünyasında devlet sistemleri İslami medeniyetinin bir parçası olarak görülmektedir. İnsanların hayatı devlet sistemleri içerisinde başlayıp sona ermekte; diğer bir ifade ile devlet ve siyasi sistemler, zarif bir şekilde insanların hayatlarını etkilemektedirler.

İslam dünyasında devlet ne tesadüfî bir algıdır ne de pasif ve tarafsız bir kurumdur. İslami devlet, zaman içerisinde kurumsallaşan kendine özgü bir varlıktır.

İslam dünyasında devlet teorilerinin araştırılması üç temel sorunu ortaya çıkarmıştır. Birinci sorun, din ve siyasetin bağlantısından kaynaklanmaktadır. Müslümanların büyük bir kısmı, İslam'ı din ve devlet-siyaset olarak tanımlamaktayken, bazı Müslümanlar da, İslam'ı her türlü devlet teorisinden ve

---

<sup>43</sup> Bu konuyla ilgili günümüzdeki farklı görüşler ve karşılaştırmalar için Bkz. Kemal GÖZLER, Devletin Genel Teorisi, Ekin Yayınları, Bursa, 2012; Mehmet AKAD, Bihterin VURAL DİNÇKOL, Genel Kamu Hukuku-Devlet Doktrinleri-Kamu Özgürlükleri, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

siyaset sisteminden bağımsız tutmaktadır. Doğal olarak, bu iki düşüncenin ihtilafı; siyasi sistemin yorumu, mahiyeti ve devlet şekliyle sınırlı değildir. Söz konusu bu ihtilaf tarihi bir konudur ve devlet ile ilgili düşüncenin ortaya çıkışına kadar uzanmaktadır. Bu iki büyük grubun içerisinde bile düşünce ihtilafı ve zıt görüşler mevcuttur. Örneğin, İslam dininde devlet ve siyasi teorilerin olmaması gerektiğini kabul eden bazı düşünürler, “Arap Devleti”<sup>44</sup> modelini önermektedirler. Bu düşünce fetih dönemlerinde ortaya çıkmıştır.<sup>45</sup> Söz konusu teori tarihi bir yorum üzerinde durmaktadır. Öyle ki bu teoriye göre, İslam’ı benimsemiş Arap devletlerinin temeli Hz. Ebubekir zamanında atılmış, ikinci halife döneminde yayılmış, üçüncü halife döneminde sosyalleşmiş, Hz. Ali döneminde siyasileşmiş ve Muaviye döneminde ise şekli ve yapısı veraseti halifeler devletine dönüşmüştür.<sup>46</sup> İslam dininde devleti inkâr edenlerden bazıları Arap Devleti oluşumunu da kabul etmemekte; İslam’da devletin oluşumunu tarihi örnekler ile Roma, İran ve Yunanistan devlet modelleri etkisi altında tutmaktadırlar. Bu düşünceye göre, İslam dininin ve medeniyetinin, devletle ilgili hiçbir katkısı olmamış ve İslami devletler geçmişteki devletlerin devamı sayılmaktadır.<sup>47</sup>

Ancak diğer taraftan İslam’a siyasi özellik atfedenler ve bu dinde şeriatın, devlet ve siyaset teorilerin paralel olması gerektiğine inananlar, İslami devletin kaynağını İslami Vahiy’ de görmektedirler. Bunların düşüncelerine göre, tarihsel olarak İslami devlet Medine şehrinde Hz. Muhammed tarafından kurulmuş ve kendi ideal modelini

---

<sup>44</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Julius WELLHAUSEN, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963; Borisoviç LUTSKIY, Arap Ülkelerin Yakın Tarihi, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitapevi, İstanbul, 2011.

<sup>45</sup> Davood FİREHİ, Nizame... , ss. 2-3.

<sup>46</sup> Seyit Muhammed EL ŞEMAVİ, El Hilafetül İslamiyet, (İslami Hilafet), Mektebet Medbuli El Segir Yayınları, Kahire, 1996, ss. 125-225.

<sup>47</sup> Valid NOVAYHEZ, El İslam ve El Siyaset, (İslam ve Siyaset), Beyrut Stratejik Merkezi Yayınları, Beyrut, 1994, s. 14.

göstermiştir. Bu grubun düşünürleri kendi düşüncelerinin ispatı için fıkhi ve deneysel kaynakları kullanmışlardır.<sup>48</sup> Ancak bu grubun içerisinde de ihtilaf yaşanmış ve dini kaynakların farklı yorumlanması ile tarihe ve İslami temeddüne<sup>49</sup> farklı bakışlar bu ihtilafların temelini oluşturmuştur. Bu ihtilaflar, var olan sorunlara diğer iki sorunu daha eklemiştir. Birinci sorun, kaynakların doğru olup olmadığının tartışılması iken; ikinci sorun, yorum yöntemlerinde belirlemiştir. İslam’da siyasi teorilerin çeşitli ve farklı olması da bu sorunlardan kaynaklanmıştır.

### **C. Şiilikte Hukuki Siyasi Düşüncelere Genel Bakış**

Şiiliğin Hukuksal ve siyasi düşünceleri ortaya çıktığı zamandan<sup>50</sup> bu güne kadar dört farklı süreçten geçmiştir. Bu dönemler bu şekilde sıralanmaktadır;

- Büyük Gaybet Dönemi
- Saltanat ve Velayet Asrı
- Meşruiyet ve Gözetim Dönemi
- İslam Cumhuriyeti Dönemi.

#### **a. Büyük Gaybet Dönemi**

Birinci dönem büyük Gaybet Dönemi’nden başlamıştır ve 700 yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Özel hukuk ve özel hükümleri kapsayan fıkhn oluşumu ve ilerleme

---

<sup>48</sup> Davood FİREHÎ, Godrat, Daneş ve Meşrutiyet dar İslam, (İslam’ da Güç, Bilim ve Meşrutiyet), Ney Yayınları, Tahran, 1999. 6. Bölüm.

<sup>49</sup> Temeddün kavramı farklı anlamlar taşımaktadır. Bu kelime İngilizce’ de (civic) veya (civilis) kavramlarından alınmıştır. Türk Dili’ nde bu kelimenin karşılığı uygarlaşma veya uygar duruma gelmek olarak geçmektedir.

<sup>50</sup> Bu düşünceler 877. M. yılından beri tartışılmaktadır.

dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde henüz sosyal, siyasal ve temel haklarla ilgili bir faaliyet yapılmamıştır.

Bu dönemde bazı kavramlar, örneğin dini önder, sultan ve imam, bazı ödevler örneğin, iyiliklere yöneltmek ve kötülükten men etmek (sakındırmak) ilkesi,<sup>51</sup> hâkimlik, tahkim, şeri cezalar, şeri vergiler ve onların tüketilmesi, Cuma Namazı, hac, kayyımlik, evlilik ve boşanma fakihlerin düşüncelerinde hüküm ve teori şekillerinde ortaya çıkmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen bu dönemde belirtilen kavramların hiç birinden devlet ve siyasal velayet teorisine varacak herhangi bir çalışma yapılmamıştır.<sup>52</sup>

## **b. Saltanat ve Velayet Asrı**

İkinci dönem saltanat ve velayet asrı olarak adlandırılmıştır. Bu süreç İran'da Safevi devletinin<sup>53</sup> kuruluşuyla başlamakta ve 1906 yılına kadar, yani İran'da Meşrutiyet döneminin başlayışına kadar devam etmektedir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri Şii Mezhebinin İran'da Safevi Devleti'nde resmileşmesi ve fakihlerin güçlenmesidir. Bu dönemde velayeti fakih kavramı geleneksel şekilde devlet ve siyaset anlamında kullanılmamaktadır.

---

<sup>51</sup> İslam Dini'nde, Kuran' da ve hadislerde öngörülen bir yöntem ve Şii'likte de daha önem kazanan bu kaide, bu mezhepte toplumu yönetmek ve onun sağlığını korumak için değerli bir ilkeye dönüşmüştür ve tüm devlet teorilerinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Bu kaideyle ilgili Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den gelen birçok hadis vardır. Hz. Ali bu ilkeyle ilgili şöyle demiştir; *"bu kaideyi zalim iktidarın önünde kullanmak bu kaidenin değerini daha yükseltmektedir"*. Kuranda Maide, Tövbe ve Ali İmran Surelerinde bu konuyla ilgili Ayetler yer almaktadır.

<sup>52</sup> Muhammed El Numan BAĞDADİ (ŞEYH MÜFİT), El Mugneat, (Gizlenmiş), Müessesetul Neşrul İslami, Kum, 1990, s. 810.

<sup>53</sup> Safevi Devleti 1501-1736 Yıllar arası İran'da kurulmuş olan bir Türk Devletidir. İlk kez bu devlet Şii mezhebinin resmi mezhep olarak kabul etmiştir. Safevi Tarihi, kültürü, dini ve siyaseti için Bkz. Resul CAFERİYAN, Safeviyye dar Arseye Din, Farhang ve Siyaset, (Safeviyye Döneminde Din, Kültür ve Siyaset), Pejuhişgah Hovze ve Danişgah Yayınları, Tahran, 2012, Cilt. 1.2.3.

Bu dönemde şeri ve örfi faaliyetler<sup>54</sup> fakihler tarafından ayrılmış ve böylece şeri işler örneğin hâkimlik ve tahkim, fakihlerin yetkisindeyken, örfi işler örneğin siyaset, emniyet ve güvenlik sultan veya padişahların yetkisinde toplanmıştır. Bu dönemin sonuna kadar yazılmış olan kitaplardan bazıları (Haraciye<sup>55</sup> ve Cuma Namazı<sup>56</sup> Safevi Döneminde ve Cehadiyye<sup>57</sup> Kaçar Döneminde<sup>58</sup>) velayeti fakih teorisinin ortaya çıkmasına temel oluşturmuşlardır. Şii fakihlerden Muhakkik Korki<sup>59</sup> Safevi Döneminde ilk kez devlet teorisini velayeti fakih adı altında kapalı bir şekilde sunmuş ve bu teorinin gerekçesini Ömer İbni Henzele Hadisine dayanarak açıklamıştır.<sup>60</sup> Bu zamandan sonra fakihlerin gücünün artması nedeniyle ve Safevi Devleti sayesinde bazı fakihler devlet işlerine müdahale etmeye başlamışlardır. Öyle ki saltanat için bazı şahlar fakihlerden izin almaya başlamış ve savaş kararının alınması da fakihlerin iznine bağlanmıştır.<sup>61</sup> Bu dönemde devletin iç ve dış işleri, örfi işler adı altında sultanların elindeyken, geleneksel şeri işler de fakihlerin elinde toplanmıştır.

---

<sup>54</sup> Örfi faaliyetler genel olarak kamu işleri anlamına gelmektedir.

<sup>55</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Muhakkik Sani, El Fazıl El Getini, El Fazıl El Seybani, El Heraciyat, Müessesetul Neşrul İslami, Kum, 1993.

<sup>56</sup> Resul CAFERİYAN, Risaleye Namaz Cuma dar Din ve Siyaset, (Din ve Siyasette Cuma Namazı Düşüncesi), Ensariyan Yayınevi, Kum, 1991.

<sup>57</sup> Abdülhadi HAİRİ, Nohostin Ruyaruyihaye Endişe Garane İrani ba do Raviyye Temeddüne Burjuvazi Garp, (İranlı Düşünürlerin Batı Burjuva Temeddününün İki Yönlü Görüşleriyle İlk Çatışmaları), Emir Kebir Yayınevi, Tahran, 1988, ss. 374 ve 383.

<sup>58</sup> Kaçar devleti İran Türkleri tarafından kurulan bir Şii devlettir. Bu devlet 1794-1925 yılları arası İran'da iktidarda bulunmaktaydı. Bu dönemde İslam dünyasında İlk kez Şii bir devlet meşrute devlet modeliyle bağdaştırılmıştır. Bu devletin kurucusu Ağa Muhammed Han Kaçar'dır. Kaçar dönemi ve tarihi ile ayrıntılı bilgi için Bkz. Muhammed Tagi İbni Muhammed Ali SEPEHR, Tarihe Kaçariye, (Kaçarların Tarihi), Cilt. 1.2.3, Esatir Yayınları, Tahran, 1998; Yılmaz KARADENİZ, İran Tarihi 1700-1925, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2011.

<sup>59</sup> Muhakkik Korki, Safevi döneminin meşhur Şii Fakihlerinden biridir.

<sup>60</sup> Ali İbni ABDUL ALİ, (MUHAKKİK KORKİ), Macmuetül Ola, Mektebi Ayetullah Mereşi, (Birinci Gurup, Ayetullah Mereşi' nin Düşünceleri), Kum, 1989, ss. 143 ve 144.

<sup>61</sup> El Mirza EL GUMİ, Camiül Şettat, Arş. Murtaza Rezavi, Kayhan Yayınları, Cilt. 1, Kum, 1992. s. 89; Muhammed Hasan İbni Bakir SAHİP CEVAHİR, Cevahirül Kelam, Arş. Abbas Güçani, Cilt. 22, Darul Ehya El Turas el Arabi Yayınları, Beyrut, 1943, s. 156.

Bu dönemin fakihlerinden Molla Ahmet Neragi<sup>62</sup> velayeti fakih teorisini birçok akıl ve revayı deliller<sup>63</sup> çerçevesinde sunmuştur. Bu fakih ilk kez fakihlere siyasi yetki tanımış<sup>64</sup> ve şahların kişilerin karşısındaki tüm siyasi ve sosyal haklarının ve yetkilerinin, fakihlere ait olması gerektiğini öngörmüştür.

Bu dönemde her ne kadar siyasi teoriler ortaya çıksa bile bu durum temel haklar ve sosyal hayatın farklı alanlarının yönetimi ile ilgili bir ilerleme ve değişikliği beraberinde getirmemiştir.

### **c. Meşrutiyet ve Gözetim Dönemi**

Üçüncü dönem, meşrutiyet ve gözetim dönemi adıyla tanımlanmıştır. Bu dönemin gelişmeleri İran'da Meşrutiyet talepleriyle bağdaşmaktadır.<sup>65</sup> Bu dönem 20. yüzyılın başlarına denk gelmekte ve fakihlerin düşüncelerinde toplum için yeni sorular ve kavramlar yaratmıştır.

İran'da Meşruti Kanunun sonucu olarak anayasa ortaya çıkmış ve fakihleri insan hakları, özgürlük, adalet, gözetim, kuvvetler ayrımı, eşitlik, millet, vekâlet, oylama ve kanun gibi yeni kavramlarla yüz yüze getirmiş ve farklı bir düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni düşünce ile geleneksel düşünceler arasında çatışma yaşanmış; bazı fakihler, fakihlere sadece şeri işlerde yetki tanıyan eski düşüncelerine geri dönerken, bazıları da meşruti<sup>66</sup> ve meşru-i<sup>67</sup> kavramlarının

---

<sup>62</sup> Molla Ahmet Neragi Kaçar Dönemi' nin önde gelen Şii fakihlerinden biri olarak tanınmaktadır.

<sup>63</sup> Revayı Deliller Kuran Ayetleri ve Hz. Muhammed ve 12 İmam ve Adil Fakihlerin Hadisleri, Emirleri vb. oluşmaktadır. Şii Fıkında Revayı Delilleri Akli Delillerin Tamamlayıcısıdır.

<sup>64</sup> Ahmet İbni Muhammed Mehdi NARAGİ, Evaidül Eyyam, Cilt. 1, Merkez Tebligat İslami, Tahran, 1996, ss. 185-206.

<sup>65</sup> İran'da Meşruta tarihiyle ilgili bilgi almak için Bkz. Ahmet KESREVİ, Tarih e Meşruteye İran, (İran Meşruta Tarihi, Emir Kebir Yayınları, 16. Baskı, Tahran, 1984.

<sup>66</sup> Meşruti, şartlı yönetim anlamına gelmektedir.

<sup>67</sup> Meşru-i, şeriat koşulları çerçevesinde "Meşruti Yönetim" anlamına gelmektedir.

arasında bağ kurmaya başlamışlardır. Bu dönemin ünlü fakihlerinden Allame Naini<sup>68</sup> Şii fıkında ilk kez ilahi ödevlerle insan haklarını birleştirmeyi başarmıştır.<sup>69</sup> Naini’den sonra Şii siyasi fıkında dönüşüm yaşanmış ve Şii siyasi fıkının inkârı yaygınlaşmıştır. Bu kriz döneminde Ayetullah Burucerdî<sup>70</sup> yine Şii siyasal fıkını akli delillerle ispat etmiş<sup>71</sup>, ancak oryaya konan bu akli ispata rağmen meşrutî ve gözetim dönemindeki tüm teoriler sosyal hayatta gerçek bir şekilde uygulanmamıştır.<sup>72</sup>

#### **d. İslam Cumhuriyeti Dönemi**

Dördüncü dönem İslam Cumhuriyeti dönemi olarak adlandırılmıştır. Şii fıkının tarihinde devlet kurmayı başaran İmam Humeyni birinci fakih olarak tanınır. İmam Humeyni’nin İslam devleti kurmakla ilgili olan siyasi düşünceleri 1969 yılında gizli bir şekilde yayımlanmıştır.<sup>73</sup> İmam Humeyni’nin diğer siyasi düşünceleri ve yazılı fıkî hükümleri “El Bey” kitabında ve sonrasında “Keşfol Esrar”, “El Resail”, “Tehrirül Vesile” ve “Sahifeye Noor” kitaplarında yayımlanmıştır.<sup>74</sup>

İmam Humeyni’nin başarısı O’nun İslam hükümeti ile ilgili farklı düşüncelerine bağlıdır. İmam Humeyni’nin siyasi teorisinin temelini dört konu oluşturmaktadır.

---

<sup>68</sup> Allame Naini, Kaçar döneminin önemli Şii Fakihlerinden olup, meşrutâ isteklerinde büyük etki yaratmıştır. 1860-1936.

<sup>69</sup> Bkz, Şeyh Muhammed Hüseyin NAINÎ, Tenbihetül Ümmet ve Tenziyyetül Millet Dar Asas ve Usule Meşrutîyet ya Hükümet az Nazari İslam, (İslam Açısından Meşrutîyet ve Hükümetin Esas ve Usulleri), Ferdosi Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

<sup>70</sup> Ayetullah Burucerdî, “Mezheplerin Yakınlaşması Teorisini” destekleyen İslam Dünyasının Şii fakihlerindendir. 1838-1922.

<sup>71</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, El Bedr El Zahir fî Selatil Cuma ve El Misafir, Kum, Mektep i Ayetullah Muntazırî Yayınları, Kum, 1995, ss. 52 ve 53.

<sup>72</sup> Murtaza MUTAHERİ, Tekâmüle Ectemeie İnsan, (İnsanların Sosyal Gelişimi), Sadra Yayınları, Tahran, 1983, ss. 191-211.

<sup>73</sup> Bu Konuyla İlgili Bilgi Almak İçin Bkz, Ruhullah HUMEYİNÎ, Velayeti Fakih, İmam Humeyni Yayınları Merkezi, Tahran, 1994.

<sup>74</sup> Adı geçen kitaplar tüm bilgileriyle kaynakça kısmında yer almaktadır.



Birincisi; İslam hükümlerinin birçoğunun gerçekleşmesini sağlamak için devlet kurmanın kaçınılmaz olduğudur.<sup>75</sup> İkincisi; devlet kurmak, onun temellerini hazırlamak, zalimlere karşı muhalefet etmek ve fakihlere itaat etmenin Allah tarafından vacip sayıldığıdır.<sup>76</sup> Üçüncüsü; Peygamberin ve İmamların yetkili olduğu İslam hükümetinde adil fakihlerin de velayetleri ve yetkilerinin olması gerektiğidir.<sup>77</sup> Dördüncüsü ise; İslam devleti ve onun hükümleri İslam'ın en üstün hükümlerinden sayılmaktadır ve devletin muhafazası şeriata göre vaciptir.<sup>78</sup>

İmam Humeyni'ye göre İslam devletinin oluşumu bu teorilerden ikincisine dayanmaktadır. İmam Humeyni'nin insanları iyiliklere yöneltmek ve onları kötülüklerden men etmek ilkesine farklı bakışı bu bağlantıda yararlı olmuştur. İmam Humeyni'ye göre İslami toplumda İslami olmayan bir devletin egemenliği kötüdür ve böyle bir devletle işbirliği yapmak daha da kötü sayılmaktadır.<sup>79</sup> Fakihlerin böyle bir zalim devlet karşısında sessiz kalmaları haram sayılırken, itiraz ve ayaklanmaları<sup>80</sup> etkisiz olsa bile gerekli sayılmaktadır.<sup>81</sup>

İmam Humeyni'nin düşüncesi ile diğer fakihlerin düşünceleri arasında bazı farklılıklar vardır. Diğer fakihler devlet kurmanın gerekliliğini gerekli koşulların oluşmasına bağlarken İmam Humeyni devlet kurmayı bir değer olarak tanımlayıp

---

<sup>75</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, (Muameleler), Cilt. 2, İmam Humeyni Yayınları Merkezi, Tahran, Tarihsiz, ss. 461 ve 462.

<sup>76</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül Vesile, Cilt. 1, Darul Kitabil İlmiye Yayınları, Kum, Tarihsiz, ss. 472-483.

<sup>77</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül Vesile, s 482 ve El Bey, s. 465.

<sup>78</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 20, Suruş Yayınları, Tahran, 1990, s. 170 ve 176.

<sup>79</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül Vesile, s. 482.

<sup>80</sup> Şiiliğin devlet teorilerinin farklılıklarına göre, itiraz ve ayaklanmalar farklı şekillerde ve farklı aşamalardan oluşmaktadır. Bazen yöneticinin doğru yolu bulması için dua etmek bile itiraz olarak sayılmaktadır. Bu konuyla ilgili ikinci bölümde bahsedilmiştir.

<sup>81</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül Vesile, ss. 482 ve 483.

böylece teorilerde bir devrim yaratmış ve bu değişikliklerde İran İslam Devrimine<sup>82</sup> yol açmıştır. Böylece, İmam Humeyni insanları iyiliklere yöneltmek ve onları kötülüklerden uzaklaştırmak ilkesine ikinci kez hayat vermiştir. Bu ilkeyi ele alarak Şii fıkına yeni pencereler açmıştır.<sup>83</sup>

İmam Humeyni velayet fakih ilkesini genişletmiştir. Diğer fakihler genel velayeti öngörürken, İmam Humeyni Mutlak velayet düşüncesini savunmuştur. İmam Humeyni ilk kez devlet kavramını Şiilikte bir kurum olarak öngörmüştür.

İslami devlet kurmanın önemi ve kurulmuş olan İslami devletlerin devamı için İmam Humeyni'nin düşüncesinden sonra bazı fakihler de teoriler sunmuşlardır. İran da İslam devrimi ve İslam cumhuriyetinin kuruluşu Şii siyasal fıkında ilerlemelere neden olmuştur. Irak'ta, Lübnan'da ve İran'da farklı fakihler İslam devletinin kuruluşunun gerekliliğini kabul ederek farklı teoriler sunmaya başlamışlardır. Bu teoriler İran İslam Devriminin etkisi altında kalarak ve İran İslam Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu teorilerin birleşik noktası meşruiyet konusu üzerindedir. Teorilerin hepsinde meşruiyetin kaynağı Allah ve millet<sup>84</sup> olarak belirlenmiştir.

---

<sup>82</sup> 1979 Yılında İran'da Millet tarafından Pehlevi Handanının aleyhine yapılan ayaklanmalara denilmektedir. Bu ayaklanmalar yıllar boyunca İman Humeyni öncülüğü altında sürmekteydi ve nihayet Muhammed Rıza Pehlevi' nin yurt dışına kaçışıyla ve İmam Humeyni'nin Fransa'dan İran'a gelişiyle zaferle son bulmuştur. Bu devrim 2500 Yıllık saltanat sistemine son vermiştir ve o günden bu tarafa Şii yönetimi toplumun her yönünde uygulanmaktadır. İran İslami Devrimi ile ilgili bilgi almak için Bkz. Ali Asker SÜLEYMANİ, İnkılap İslami İran Azimtarin İnkılap Tarih, (İran İslam Devrimi Dünyanın En Büyük Devrimi), Kuşamehr Yayınları, Şiraz, 2012.

<sup>83</sup> Mürteza MUTAHERİ, Deh Goftar, (On Bölüm (Konuşma)), Sadra Yayınları, Tahran, 1989, s. 60.

<sup>84</sup> Burada millet kavramı modern anlamında kullanılmamıştır.

Bu teorilerin birincisi Muhammed Bakir Sedr<sup>85</sup> tarafından sunulmuştur. Bu teori İran İslam Cumhuriyetinin kuruluş döneminde, milletin hilafeti ve fakihlerin gözetimi başlığı altında sunulmuştur.<sup>86</sup> İkinci teori “Seçmeli İslami Devlet”<sup>87</sup> teorisi olup, Muhammed Cevat Mugniye<sup>88</sup> ve Şeyh Mehdi Şemseddin<sup>89</sup> tarafından sunulmuştur.<sup>90</sup> Üçüncü teori Kum Şehrinde<sup>91</sup> Ayetullah Muntazırı<sup>92</sup> tarafından “Sınırlı ve Seçmeli Velayeti Fakih”<sup>93</sup> başlığı altında 1985-1989 yılları arasında sunulmuştur.<sup>94</sup> Dördüncü teori Mehdi Hairi Yezdi<sup>95</sup> tarafından velayeti fakih teorisi ile vekâlet ve mülkiyet kavramları bağdaştırılarak sunulmuştur.<sup>96</sup>

Aslında İslam Cumhuriyeti dönemin Şii kamu hukuku ve siyasal düşünceleri yönünden en zengin dönem olarak adlandırılmaktadır. Çünkü on yüzyıllık zaman dilimi içerisinde devletle ilgili sadece üç teori sunulurken, İslam Cumhuriyeti

<sup>85</sup> Muhammed Bakir Sedr, Iraklı Şii Fakih. 1934-1974 yılları arasında hayattaydı.

<sup>86</sup> Bu konuyla ilgili Bkz, Muhammed Bakir SEDR, Macmuetül İslam Yegudül Hayat, (İslam Hayat Rehberi), Darul Tearuf, Beyrut, 1979.

<sup>87</sup> Bu teori, Şii’de devlet teorileri kısmında “Seçmeli İslami Devleti” başlığı altında bahsedilmiştir.

<sup>88</sup> Şeyh Muhammed Cevat Mugniye’ nin adı Lübnanlı Şii fakih olarak geçmektedir.

<sup>89</sup> Lübnanlı Şii Fakih olarak dünyada tanınmaktadır ve bir zamanlar Lübnanlı Şiilerin Ela Meclisi’ nin başkanlığını yapmıştır.

<sup>90</sup> Bkz, Şeyh Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni ve El Dovletil İslamiyet, (Humeyni ve İslam Devleti), Darul İlmul Melayin, Beyrut, 1979; Muhammed Mehdi ŞEMSEDDİN, El Nezmül Hikem ve İdaret fi İslam, (İslam’da İdare ve Hükümet Sistemi), 6. Baskı, Beyrut, 2002. ss. 420-416.

<sup>91</sup> Kum Şehri, İran’da Kum Eyaleti’nin yönetim ve Şia mezhebinin eğitim merkezi konumunda olan şehirdir.

<sup>92</sup> Ayetullah Muntazırı, Şii dünyasının en meşhur fakihlerinden biri olarak tanınmaktadır. 1922-2009 yılları arasında yaşamıştır. İran İslam Devrimi’nde İmam Humeyni’nin yanında yer almış ve Şii fakihlerin öncülerden birisi olarak sayılmıştır. İran Anayasası’nda velayet fakih ilkesinin yer alması Ayetullah Muntazırı’nın teklifiyle olmuştur. Devrimden sonra “Anayasa Uzmanlar Konseyi’ nin” başkanlığını yapmıştır.

<sup>93</sup> Sınırlı kavramı velayet ve yetkilerin uygulanmasının sınırlı şekilde olmasıyla ilgilidir ve seçmeli kavramı veli fakihinin nasıl velayet sahibi olması gerektiğini anlatmaktadır. Bu kavramlarla ilgili ilerleyen kısımlarda sıkça bahsedilmiştir.

<sup>94</sup> Bu Konuyla İlgili Bkz, Hüseyin Ali MUNTAZIRI, „Derasat fi Velayeti Fakih ve Fighul Dovletil İslamiyet, (Velayet Fakih ve İslami Fıkhi Devletle ilgili Çalışmalar), El Merkezi Âlemi Lidirasatül İslamiyet ve Darül fekr Yayınları, Cilt. 4, Kum, 1985.

<sup>95</sup> Şeyh Mehdi Hairi Yezdi, 1923-1999 yılları arasında yaşamış ve İranlı Şii Fakih ve Filozof olarak tanınmıştır. İran İslam Devrimi’nden sonra İran’ın Amerika’da ilk elçisi olarak görev yapmıştır.

<sup>96</sup> Muhsin KADİVAR, Nazariyeye Devlet Dar Feghe Şia, (Şii Fıkhiyatında Devlet Teorileri), 5. Baskı, Ney Yayınları, Tahran, 1997, ss. 21-28.

döneminde bu teorilerin sayısı beşten fazla olup, Şiiğin siyasal ve hukuksal teorisi devlet şeklinde gerçekleşmiştir.

## **II. Şii Fıkında Devlet ve Devlet Düşünceleri**

Bu alanda devlet kavramının anlamı devletin siyasal algısıdır ama Şii fıkında devlet kavramının yerine hükümet kavramı kullanılmaktadır. Şii siyasal düşüncelerinden çıkan teorilerin birçoğu geleneksel devlet modelinde tanımlanmaktadırlar. Ancak İslam Cumhuriyetinden sonra çıkan teoriler modern devlet modelinde görülmektedir.

Şii fakihlerin kültür, siyaset, ekonomi, usul ve diğer alanlardaki düşüncelerinde olan ihtilaflar geçen zamanlarda kitaplar içerisinde ve kapalı bir şekilde, günümüzde İran'da Şii devletin kuruluşuyla birlikte bu konular toplumda yaygınlaşmaya başlamış ve bu durum toplumda Şii usulüyle bir düzen kurulmasına ve kendi hukukunun oluşmasına neden olmuştur.

Bu bağlantıda devletin tanınması ve sonra onun düzenlediği hukuk ve düzenin çerçevesinin belirlenmesi önemlidir. Şii fıkında içtihat kurumu<sup>97</sup> aktif bir şekilde kabul görmüştür ve devletin kuruluşuyla da daha önemli bir hale gelmiştir. Çünkü devlet işleri farklı alanlarda farklı kurumlara muhtaçtır ve bu faaliyetlerin şariatla

---

<sup>97</sup> İctihat Kelime olarak çalışmak ve faaliyet yapmak anlamında ve usul ilminde fıktan bir konunun hükmünün çıkartılması anlamına gelmektedir. Şiiik açısından İslami fıkın kaynakları Kuran, Sünnet, Akıl ve İcma olarak belirlenmiştir. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Faruk BEŞER, Bilgi, fık ve içtihat, Nun Yayınları, İstanbul, 2007.

yürütülmesi şeri yasama ve hükümlerin çıkmasına neden olmaktadır ve bu boşluğu doldurmak için içtihat yolu şeriatta öngörülmüştür.<sup>98</sup>

Şii fıkında zalim devletle mücadele etmek için olumlu ve olumsuz bazı yöntemler öngörülmüştür. Olumsuz yöntemden kasıt, uyumsuz devletlerin karşısında bir dizi anti faaliyetlerin yapılmasından ibarettir. Şii fakihler zarafet ve özenle zalim devletlerin karşısında yapılabilecek negatif mücadelenin hukuksal çerçevesini çizmişlerdir. Şii fıkında Şii devletlerle diğer devletler arasındaki sınırlar belirlenmiştir. Olumsuz mücadeleler üzerinde, bazen Şii fakihlerin düşüncelerinde farklılıklar görülse de, bunların mahiyetinde birlik vardır. Aksine, olumlu yöntemler üzerinde derin bir anlaşmazlık yaşanmaktadır. Olumlu modelde zalim devletin karşısında, mücadeleler açık bir şekilde yapılmaktadır.

Şii tarihinde ilk çağlarda fakihler bu tür konularla çok ilgilenmemektedirler ama üçüncü ve dördüncü dönemlerde Şiiler azınlık olmaktan çıkmışlar ve her zaman hükümetle irtibat içinde olmuşlardır. Bu dönemlerde fakihler siyasi konular ve kamu hukukuyla karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak bu dönemlerde fakihlerin düşüncelerinde Gaybet Zamanında devletle ilgili, temel haklar ve anayasalarla ilgili ortak bir olumlu düşünce ortaya çıkmamıştır. Bu bağlantıda fakihler, Şiiliğin kamu hukuku ve siyasal düşünceleri üzerinde iki guruba ayrılmaktadırlar. Birinci gurubun fakihleri Gaybet Dönemi için ne devlet modeli sunmuşlar ne de belirli kişilerin hükümette olmasını öngörmüşlerdir. Ancak ikinci gurubun fakihleri Gaybet dönemi için belirli bir devlet şeklini sunduktan sonra devletle ilgili olumlu teoriler ortaya atmışlardır.

---

<sup>98</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Sahifeye Noor, ss. 21 ve 46.

Birinci gurubun fakihlerinin düşüncesine göre; velayet hakkı sadece Hz. Muhammed ve İmamların elindedir, ayrıca bunlar hariç kimsenin velayeti için delil ve senet yoktur.<sup>99</sup> Bu düşünceye göre fakihlerin bazı sınırlı konularda tasarruf izinleri vardır.<sup>100</sup>

İkinci gurubun fakihlerinin düşüncesine göre; Gaybet döneminde devletle ilgili Şii fıkhdan çıkan olumlu teoriler doğrultusunda, toplumun temel idaresi şeriatın hükümleriyle ve belirli bir devlet modeliyle yapılmalıdır.

Şiiilikte devletin olumlu teorisi bu konuları açıklamak zorundadır:

- Şii devletin egemenlik alanı
- Şii devletin sorumlu olduğu millet ve ya ümmet<sup>101</sup> (tüm Müslümanlar, tüm Şiiler ve ya bir ülkenin halkı)
- Kuvvetler ayrımı ve liderlik makamı
- Devlet gücünün sınırları (sınırlı ya sınırsız güç)
- Gözetim, atamalar ve seçimler
- Siyasi gücün meşruiyetinin kaynağı
- Yönetimin geçici veya sürekliliği
- Devletin modeli

<sup>99</sup> Şiiilikte Fıkhi bir İlke Olarak Hiç Kimsenin, Kimseye Üstünlük ve Velayet Hakkı yoktur.

<sup>100</sup> Seyit Abulkasım HOYİ, El Tengih fi Şerhi Urvetul Vuska, El İctihat ve El Teglid, (İctihat ve Taklit ve Urvetul Vuska Hadisinin Gözden Geçirilmesi), Lutfi Yayınları Kum, 1990, s. 424.

<sup>101</sup> Ümmet, İslam toplumunun tamamını ifade eden bir kavramdır. Ümmet kelime olarak bir anneden doğan çocuklara verilen isimdir. Daha sonra İslam inancına sahip herkesi içine alan bir anlama kavuşmuştur. Bu kavram, İslam inancının en önemli kaynağı olan Kur'an'da birçok yerde geçmiştir. Müslümanların içindeki bir cemaate de zaman zaman ümmet denildiği görülmektedir. Ümmet bu bakımdan bazen bütün bir Müslüman toplumunu ifade ederken, bazen de Müslümanların içinde farklı özelliklere sahip daha küçük gruplardan her birini de ifade etmek için kullanılabilir. Diğer yandan, ümmet kelimesi aynı zamanda her bir Müslüman için de kullanılmaktadır. Örneğin "Peygamberimize sadık bir ümmet olmak istiyorum." gibi. Ümmet, imam kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Her peygamber, birer imam ve rehber olarak kabul edilir ve ona tabi olanlara da onun ümmeti denir. Bu konuyla ilgili Bkz. Atasoy MÜFTÜOĞLU, Ümmet Bilinci, Düşün Yayınları, İstanbul, 2013.

- İslamiyet'in mahiyeti
- İslami devletin Allah'la olan ilişkisi
- Siyasi yönetimde milletin rolü
- İnsan haklarının resmileşmesi
- Siyasi rekabetler
- İlahi hükümlerle insan haklarının bağdaşması
- Anayasanın yeri ve egemenliği
- Yasalar üstü kurumların kurulması<sup>102</sup>
- İnsan haklarının sınırları
- İnsanların özel yaşamlarında devlet müdahalesinin sınırları
- Sistemin çıkarları
- Dinle siyasetin ilişkisi.

Şiiliğin devlet teorilerine baktığımızda bu konulara bakışın çok farklı görüyoruz.

Bazı teorilerde bu konulara yüzeysel olarak yer verilirken, diğerlerinde bu konularla temel bir şekilde ilgilenilmektedir.

#### **A. Siyasi Meşruiyete Dayalı Olarak Şii Devlet Teorilerinin Ayrımı**

Şiilikte devlet teorilerinin ayrımı farklı şekillerde yapılmaktadır. Devlet teorilerinin ayrımı için kabul görünen kriterler devletin mahiyeti ve kaynağı, devletin

---

<sup>102</sup> Şiilikte bazı devlet teorileri fakihlerin velayetini, beşeri kanunlarla sınırlı kalmamasını öngörmüştür. Onun için bazı teorilerde velayet fakih yasalar üstü bir kurum niteliğinde gözükmektedir. Bu konu “Şiilikte Devlet Teorileri” kısmında bahsedilecektir.

amacı, devletin iktidarı, insan özgürlüklerinin sınırları ve devletin gücünün meşruiyetinin ele alınmasıdır.<sup>103</sup>

Şiiilikte devlet teorilerin ayrımı bu şekilde yapılmaktadır:

1. Siyasi iktidarın meşruiyetinin kaynağı (İlahi veya şeriat hükümleri doğrultusunda millet tarafından)
2. Önderin statüsü (İslami devlette fakihlerin yeri, yasama gözetimi veya mutlak velayet)
3. Devlet yetkilerinin mutlak veya sınırlı olması (devletin şeri hükümler ve temel hükümlerle ilişkisi).

Hem Şii fıkında, hem de Şii düşünürler arasında Siyasi iktidarın meşruiyetiyle ilgili çok fazla açıklamaya yer verilmemiştir.<sup>104</sup> Burada meşruiyetin<sup>105</sup> anlamı fıkhi ve şeri anlamına gelmemektedir, belki meşruiyetin anlamı yasallığı ifade etmektedir. Bir başka deyişle meşruiyet, iktidarın, toplumun üyelerinin kanaatlerinde kabullenilmesi anlamına gelmektedir.<sup>106</sup> Meşruiyet, hükümetin iktidarı ve milletin itaatinin hangi gerekçelere dayandırıldığı anlamına gelmektedir.<sup>107</sup>

İslam'ın hükümlerine göre meşruiyetin temel kaynağı Allah'tır, dünyanın ve tüm insanların egemenliği onun elindedir ve her türlü iktidar, yasa ve hüküm, ilahi temellerle muhalif olursa geçerli değildir. Bir başka deyişle, eğer bir iktidar veya bir yasa İlahi izine bağlı olmazsa İslam açısından geçerli değildir ve meşruiyeti yoktur.

---

<sup>103</sup> Andrew VİNCENT, Political Theories, (Siyasi Teoriler), Çev. Hasan Beşiriyyeh, Ney yayınları, Tahran, 1994, ss. 7-8.

<sup>104</sup> Muhsin KADİVAR, Nazariyeye... , ss. 57-59.

<sup>105</sup> Legitimacy.

<sup>106</sup> Max WEBER, Society and Economy, (Toplum ve Ekonomi), Çev. Abbas Menuçehri, Mola Yayınları, Tahran, 1994, ss. 36-44 ve 267-486; Said HAÇCARİAN, Meşruiyete Siyasi, (Siyasi Meşruiyet), Rahbord Dergisi, Sayı. 3, Tahran, 1995, s. 78-93.

<sup>107</sup> Muhsin KADİVAR, Nazariyeye... , ss. 67-68.



Dini düşüncenin, dini devletin kuruluşunda ve onun meşruiyetini sağlamak için tahkim hakkı vardır. Allah, meşruiyetin temel kaynağı olduğu için, ya yeni meşruiyet kaynağı oluşturabilir, ya geçmişteki meşruiyeti tamamen veya biraz değişiklikle kabullenir veya diğer kaynakları geçersiz kılabilir.

İslam'ın hükümlerine baktığımızda, ilk olarak Allah'ı meşruiyetin kaynağı olarak görüyoruz. İkinci olarak, insanların itaati ve devletin iktidarı paralel olarak vahyin hükümlerine bağlıdır. Üçüncü olarak, iktidarın ve insanların dinle çatışan siyasi işleri yasak sayılmaktadır. Son olarak, dinin amaçları doğrultusunda hareket etmek gereklidir. Bunlar olmaksızın İslami Toplumda meşruiyetten söz etmek mümkün değildir. Yani şeriat her türlü itaati gerekli saymamış ve her türlü emrin koşulsuz şartsız kabul edilmesine hükmetmemiştir.

İslam'da Allah, meşruiyetin temel kaynağı olduğu için ihtilaf yoktur, asıl anlaşmazlık iki konu üzerindedir. İlk olarak ihtilaf, Allah egemenliği belirli bir şahıs veya sınıfa vermiş mi soruyla başlamaktadır. İkinci soru da Allah dinin amacı ve şeriatın hükümleri doğrultusunda egemenliği millete mi vermiş, sorusudur. Fakihlerin cevapları arasından siyasi meşruiyet için iki temel teori ortaya çıkmaktadır:

- Aracı olmadan ilahi meşruiyet
- İlahi-milli meşruiyet.

#### **a. Aracı Olmadan İlahi Meşruiyet**

Şiilik açısından İlahi velayet sosyal işlerde ve siyasal yönetimde Allah tarafından Hz. Muhammed'e verilmiştir ve Hz. Muhammed'den sonra da siyasal yönetim

Masum İmamlara<sup>108</sup> verilmiştir. Gaybet Dönemi'nde de adil fakihler<sup>109</sup> Masum İmamlar tarafından kullanılan bu yetkiyi sahiplenmişlerdir. Bu düşünceye göre İlahi velayet aracısız şekilde<sup>110</sup> fakihlere verilmiştir, yani insanların bu arada hiç bir rolü yoktur.

Fakihler yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak siyasi iktidarı dinin amaçları doğrultusunda yönetmeye yetkilidirler. Kişilerin rızası, isteği ve oyunun sistemin meşruiyet kazanmasında hiçbir etkisi yoktur. Yönetim ve siyasal işlerin yürütülmesi, fakihlerin ancak onlara itaat etmek kişilerin görevidir. Çünkü bu görüşte devletin devamı ve meşruiyeti için halk unsurunun<sup>111</sup> hiç bir rolü yoktur. Onun için bu düşünce “Aracı Olmadan İlahi Meşruiyet”<sup>112</sup> olarak adlandırılmaktadır.

Aracı olmadan İlahi meşruiyetten çıkan Şii devlet teorileri şöyledir:

- Fakihlerin Şariat İşlerinde Velayeti ve Müslüman sultanın örfi işlerde velayeti, Meşru Saltanat<sup>113</sup>
- Fakihlerin Amme İşlerinde Velayeti<sup>114</sup>
- Merci<sup>115</sup> Fakihler Konseyinin Amme İşlerinde Velayeti<sup>116</sup>

---

<sup>108</sup> Masum İmamlar, Şiilerin inandığı 12 İmam anlamında kullanılmıştır. İmamın diğer anlamı da öncü ve lider manasındadır.

<sup>109</sup> Şiiliğe göre, Hz. Muhammed ve 12 İmamdan başka hiç kimse ismet özelliğine sahip değildir. Fakihlerde ismet özelliğinin yerine adalet özelliğine sahip olmaları öngörülmüştür. Gaybet Dönemi'nde adalet sıfatı ismet özelliği yerinde kullanılmaktadır.

<sup>110</sup> Aracısız kavramı atama yöntemi anlamına gelmektedir. Burada yani bir fakih direkt olarak ve seçim olmadan velayet makamına varmıştır.

<sup>111</sup> Halk unsuru Şiiilikte teoriye göre değişmektedir. Bazılarında insanlar ümmet, bazılarında millet ve bazılarında Şia olarak tanınmaktadır.

<sup>112</sup> Bu düşüncede meşruiyetin meşruluğunda insanların rolü yoktur ve meşruiyet Allah' tan kaynaklanmaktadır.

<sup>113</sup> Bu teoriyi savunanlar: Ellame Meclisi, Mirzayı Gumi, Seyit Keşfi, Şeyh Fezlullah Nuri, Şeyh Abdülkerim Hairî Yazdi ve Ayetullah Eraki' nin isimleri görülmektedir.

<sup>114</sup> Bu teoriyi savunanlar arasında Molla Ahmet Neragi, Sahip Cevahir, Ayetullah Burucerdî ve Ayetullah Gulpayegani gibi ünlü fakihlerin isimleri görülmektedir.

- Fakihlerin Mutlak Velayeti.<sup>117</sup>

#### b. İlahi-Milli Meşruiyet

Şiilik anlayışına göre şeriatın çerçevesinde kendi hâkimiyetlerini uygulayabilmeleri için Allah İslam Ümmetinin siyasal yönetimini kendilerine vermiştir. İnsanlar Allah tarafından kendi sosyal ve siyasal işlerine hâkim sayılmış olup, hiç kimse bu hakkı onların elinden alamaz. Genel bir bakışta insanlar toplumun liderini veya yöneticisini şeriatın çerçevesinde bir anayasayla toplumu yönetmesi için kendi aralarından seçerler. O zamana kadar, insanların oyu dini hükümlere muhalif olmadan şeriatın doğrultusundadır, meşruiyetin kazanılmasında etkilidir. Bu düşünceye göre meşruiyet konusunda milletin rolü şeriat çerçevesinde sınırlanmıştır, o nedenle “İlahi Meşruiyet” olarak tanımlanır. Çünkü “İlahi-Milli Meşruiyet” olarak adlandırılan bu düşünceye göre millet; devlet ve Allah arasında bir aracı olarak görülmektedir.

Şii fakihler bu düşünceyi ele alarak ve milletin ve devletin meşruiyetindeki rolünü kabullenerek İslam Cumhuriyeti’nin teorisin sunmuşlardır.<sup>118</sup> Bu bağlantıda Şii fıkında devlet mevzusu üzerinde beş teori ortaya çıkmış ve Muhakkik Naini ve Ayetullah Muntaziri İlahi-Milli Meşruiyet teorisini savunmuşlardır.<sup>119</sup>

---

<sup>115</sup> Mercii, müracaat kelimesinden alınmıştır ve Şii fıkında bir fakihe mercii denilir ki Şiiler İslam’ın bazı konularında o mercii fakihe müracaat etmektedirler. Mercii fakihin Şii toplumundan takipçileri vardır.

<sup>116</sup> Bu teoriyi Ayetullah Seyit Muhammed Şirazi savunmuştur.

<sup>117</sup> Bu teori İmam Humeyni tarafından sunulmuştur.

<sup>118</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 56. Madde. Bu maddeye göre: “*Dünyanın ve insanın mutlak hâkimi Allah’tır. Allah insanı içtimai kaderine hâkim kılmıştır. Hiç kimse bu ilahi hakkı insandan alamaz veya bir şahsın ya da özel bir grubun menfaatlerine tahsis edemez.*”

<sup>119</sup> Bu konularda bilgi almak için Bkz, Şeyh Muhammed Hüseyin NAINÎ Tenbihetül... ; Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat....

İlahi milli meşruiyetten çıkan Şii devlet teorileri şu şekildedir:

- Fakihlerin İzni ve Gözetimiyle Meşruti Devlet Teorisi<sup>120</sup>
- Mercî Fakihlerin Gözetimi Altında Halk Hilafeti<sup>121</sup>
- Seçmeli Kısıtlı (Sınırlı) Velayeti Fakih Teorisi<sup>122</sup>
- İslami Seçmeli (İntihap) Devlet Teorisi<sup>123</sup>
- Vekâleti Malikin.<sup>124</sup>

## **B. Siyasi Meşruiyete Dayalı Şii Devlet Teorilerinin Temel Soruları ve Ortak Yönleri**

### **a. Aracı Olmadan İlahi Meşruiyet Teorisinin Temel Soruları**

Bu teoriyi anlamak için altı farklı soruyu cevaplamak zorunluluğu vardır:

- Şeriat, İlahi yönetici için ne tür hükümet öngörmüştür?
- İlahi hükümet nasıl bir hükümettir?
- İlahi yöneticinin milletle ilişkisi nasıldır?
- Şeriat hangi alanlarda İlahi yöneticiye yönetim yetkisi vermiştir?
- İlahi Yöneticinin Allah’la (şeriatla) nasıl bir irtibatı vardır?
- Allah hangi şahsı (sınıfı) insanlara yönetici olarak atamıştır?

---

<sup>120</sup> Bu teorinin adı, Mirzayı Naini’ nin teorisi olarak geçmektedir.

<sup>121</sup> Bu teoriyi Seyit Muhammed Bakir Sedr Sunmuştur.

<sup>122</sup> Bu teoriyi Ayetullah Muntazırı sunmuştur.

<sup>123</sup> Bu teorini savunanlar arasında Seyit Cevat Mugniye ve Muhammed Mehdi Şemseddin’in adı görülmektedir.

<sup>124</sup> Bu teori Farsça’ da Vekâleti Malikâne Şahsiye Muşa olarak geçmiştir. Bu teori Mehdi Hairi Yezdi’nin fikrinden kaynaklanmıştır.

Her altı soru Allah ve şeriatla başlamıştır, çünkü bu teoride Allah ve şeriat tüm konuların başlangıç noktası olarak tanımlanmıştır. Bu sorular birbirleriyle her ne kadar farklı olsalar da yine de bir birleri üzerinde etki yaratmaktadırlar.

**b. İlahi-Milli Meşru-e Teorisinin Temel Soruları**

- Din hangi değerleri devlet ve siyaset işleri için öngörmüştür?
- İnsan hakları nasıl tanımlanmakta ve bu hakların mahiyeti nasıl açıklanmaktadır?
- Hükümet hangi anlaşma doğrultusunda millet ve devlet arasında kurulur?
- Anayasanın özellikleri nelerdir?

**c. Teorilerin Ortak Yönleri**

Şii fıkıhındaki bu dokuz teorinin bazı ortak yönleri vardır:

- Dünyanın ve insanların egemenliği Allah’a aittir ve Allah’ın izni olmaksızın oluşan her hükümet gayri meşrudur.
- Masumların<sup>125</sup> olduğu toplumda onlardan başkasının yönetme ve hükümet etme hakkı yoktur.
- Toplumun hükümete var olması imkânsızdır.
- Hükümetin koyduğu yasalar şeriatın hükümlerine uymak zorundadır.
- Yönetim için İslam, İman ve Adalet şarttır.

---

<sup>125</sup> Burada masumlar kavramı Hz. Muhammed ve Şiiliğin inandığı 12 İmam anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle Masumlar Dönemi Gaybet’ ten önceyi kastetmektedir.

### III. Şiiilikte Devlet Teorileri

#### A. Meşru Saltanat Teorisi

Bu teori, fakihlerin şariat işlerindeki velayetleri ve sultanın örfî işlerindeki velayet düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Birçok fakih bu teori üzerinde faaliyeti olmuştur. Şii tarihinde bu teori uzun zamanlardan beri uygulanmıştır.<sup>126</sup> Bu teorinin iki farklı temeli vardır. Birincisi belli konular üzerinde dini hükümler konusunda yetkili olan fakihlerin şariat işlerindeki velayetidir. İkincisi ise sultan veya padişahın örfî işlerindeki velayetidir.

Fıkhi kitaplarda örfî işler İslami toplumunun kamu hukuku ve iç ve dış ilişkileri olarak tanımlanmıştır. Örfî işlerin önemli konuları toplumun güvenliği, düzeni, idaresi, savunma gücü ve uluslararası ilişkileridir.

Bu teoriye göre sultanın Müslüman olması, Şii olması, iktidarlı olması, şeriata saygı duyması ve fakihlerin şeri velayetlerini kabul etmesi gerektirir. Sultanın nasıl iktidara geldiği önem arz etmemektedir, zira bu teorinin önemsendiği asıl konu sultanın iktidarını şeriata uygun kullanıp kullanmadığıdır. Bu teoride fakih ve sultan iki ayrı ve özerk kuvvet olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar bazı dönemlerde bir birbirlerine müdahale etmiş olsalar da söz konusu kuvvetlerin özerkliği bu teorinin temel niteliği olarak kabul edilmektedir.<sup>127</sup> Bu teorinin etkisiyle din ve siyaset birbirine karışmamış ancak zaman geçtikçe fakihler sultanın gücünü şeriata yakınlaştırmış ve sultan bu şekilde fakihlerin himayesinden yararlanmıştır.

<sup>126</sup> Bu teori Safeviler Dönemi'nde ve Kaçar Dönemi' nin bazı surelerinde İran'da uygulanmaktaydı.

<sup>127</sup> Resul CAFERİYAN, Safeviler... , s. 75-120 ve 394-452.

Safeviler Döneminde bu teori uygulanmıştır<sup>128</sup> ve bu dönemin meşhur fakihî Allame Meclisi, yaşadığı zamanın işlerini kendi siyasi düşüncesiyle şekillendirmiştir. Allame Meclisi'ne göre Gaybet Döneminde adil bir devlet kuruluşu mümkündür ve adil olma özelliği masum imamlarla sınırlı değildir. Devlet kurma hakkını Allah, sultana devretmiştir ve sultan şeriat doğrultusunda bu hakkı yerine getirmekle yükümlüdür. Sultanların Şii olmaları gereklidir. Şeri işler fakihlerin, örfî işler ise sultanların yetkisindedir. Milletin ödevi şeri işlerde fakihlere, örfî işlerde de sultana itaat etmektir. Eğer sultanlar devleti adil bir şekilde yönetirlerse millet onlara hayır duası edecektir ancak adaletsizlik yaparlarsa Allahtan onları ıslah etmesine isteyecektir.<sup>129</sup>

Kaçarlar döneminde de bu teori uygulanmaktaydı. Ö dönemin fakihleri, sultanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelendiriyor ve fakihlerle Şahların birbirlerini tamamladığını öne sürüyordu.<sup>130</sup>

Gumi' ye göre sultanlar insanları ve dünyayı korumak için Allah tarafından yetkilendirilmişlerdir. İnsanlar ve fakihler dahi bu konuda ona muhtaçtırlar. Fakihler ise dini ve şeri hakları korumak için Allah tarafından yetkilendirilmiş ve bu hususta her kes onlara muhtaç sayılmaktadır.<sup>131</sup>

---

<sup>128</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Miratül Ugul fi Şerhi Ehbaril Resul (Aklın Aynası), Arş, Seyit Haşim Resuli, Cilt. 1, Darul Kitabil İslamiyet Yayınları, Tahran, 1990, ss. 149 ve 150 ve 221-227 ve 502 ve 503; Muhammed Bakir MECLİSİ, Eynetül Hayat, (Hayatın Gerçekleri), Tahran, Yayın Yeri Belirtilmemiştir, 1962, ss. 487, 491 ve 492 ve 496; Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül Envar, (Deniz Feneri), Cilt. 52, Vefa Yayınları, Beyrut, 1985, ss. 237 ve 238 ve 243; Muhammed Bakir MECLİSİ, Risale Adabe Suluk Hakem ba Raiyyet, Düz. Mehdi Recai, Ayetullah Mereşi Necefi Yayınları, Kum, 1992, ss. 132-180.

<sup>129</sup> Muhsin KADİVAR, Nazariyeye... , ss. 57-78.

<sup>130</sup> Mirza Abulkasım CEYLANI, (MİRZAYI GUMİ), İrşat Name, Düz. Hasan Gazi Tebatebai, Tebriz üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 20, Sayı. 3, Tebriz, 1969, ss. 365-383.

<sup>131</sup> Mirza Abulkasım CEYLANI, İrşat Name, s. 377.

Kaçar Döneminin bir başka ünlü fakih Seyit Keşfi<sup>132</sup> de bu teoriyi savunanlar arasındadır. Keşfi, toplumun düzen ve asayışı için fakihler ve sultanların işbirliği yapmalarını tavsiye etmiştir.<sup>133</sup>

Bu teoriyi savunan Şeyh Fezlullah Noori<sup>134</sup> ve Mirzayı Şirazi,<sup>135</sup> saltanat kurumunu İslam'ın yürütme organı olarak tanımlamış ve İslam'ın temellerini saltanat ve şariat kurumu üzerinde devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır.<sup>136</sup> Bu düşünürler bu dönemde fakihler için siyasi velayet hakkını tanımamışlardır. Bunlar en iyi ve en kapsamlı düzenlemelerin İlahi Kanunlar olduğunu öne sürmüş, yasamayı Allah'ın ve Hz. Muhammed'in yetkisiyle sınırlamış ve Allah ve Hz. Muhammed'den sonra kimsenin kanun çıkarmaya hakkı olmadığını ileri sürmüşlerdir.<sup>137</sup> Bu fakihlere göre salt çoğunluğuyla karar alınması Şiilik açısından yanlıştır, zira söz konusu yöntem dinde yeniliğe yol açtığı için haram sayılmaktadır.<sup>138</sup> Bu düşünürler açısından eşitlik ve özgürlük İlahi Hükümlere aykırıdır. Keza İslam ve hükümlerinin devamı eşitlik ve özgürlüğe bağlı değildir.<sup>139</sup> Ayrıca Milli Konsey, özgürlük, eşitlik

---

<sup>132</sup> Seyit Keşfi, İran'ın Meşhur Şii fakih ve filozoflarından biridir. Bu fakih 13. H. yüzyılında yaşamaktaydı.

<sup>133</sup> Bkz, Seyit Cafer KEŞFİ, Tohfetül Muluk, (Sultanların Hediyesi), Yayınevi Bilinmemektedir, Tahran, 1857.

<sup>134</sup> Kaçar Döneminin önemli Şii fakihlerinden biri olarak görülmektedir. 1843-1908 yılları arasında hayatını sürdürmüştür.

<sup>135</sup> Seyit Muhammed Hasan Hüseyini Şirazi İranlı Şii fakihlerinden biridir. 1815-1894 yılları arasında yaşamıştır.

<sup>136</sup> Şeyh Fezlullah NOORİ, Resail, Elamiyye ha ve Mektubat, (Mesajlar, Düşünceler ve Yazılar), Cilt. 1, Şeyh Fezlullah Gazetesi, Tahran, 1983, s. 110 -111.

<sup>137</sup> Şeyh Fezlullah NOORİ, Tezkeretol Gafil ve İrşadül Cahil, (Gafilî Uyandırmak ve Cahilî Yönlendirmek), Cilt. 1, Yayınevi Belirtilmemiştir, Tarihsiz, ss 56-58 ve 113-114.

<sup>138</sup> Şeyh Fezlullah NOORİ, Risaleye Hürmete Meşrutî, (Meşrutanın Haram Sayılması), Cilt. 1, Arş. Gulam Hüseyin Zegeri Nejat, Yayınevi Belirtilmemiştir, Tahran, 1995, s. 104.

<sup>139</sup> Şeyh Fezlullah NOORİ, Tezkeretol... , s. 59-60.



ve Meşrutî Kanununun Temelleri batı kültüründen gelmekte olup İslam’a, Şii Mezhebine ve Kurana aykırı sayılmaktadır.<sup>140</sup>

Bu teorini savunucularından Ayetullah Müessis Şeyh Abdül Kerim Hairî ve Ayetullah Erakî’ye<sup>141</sup>(Şeyhul Fugeha)<sup>142</sup> göre İslam’ı korumak ve Müslümanların işlerini yürütmek belli bir sınıfa verilmiş olmayıp bu iş için yeterli iktidara sahip olan herkesin bu makama gelmesinin mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşünürlere göre Şii sultan, Hz. Mehdi’nin zuhurundan sonra iktidarı Hz. Mehdi’ye teslim etmelidir.<sup>143</sup>

### **B. Fakihlerin Amme İşlerde Velayeti**

Fakihlerin amme işlerde velayetleriyle fakihlerin mutlak velayetlerinin arasında birçok benzerlik vardır öyle ki bunların farkı sadece devletin yetkilerinin sınırlarının belirlenmesinde görülmektedir. Bu teorinin temellerini hükümet türleri, hükümeti kurmanın yolları, İlahî liderin özellikleri ve İslamî hükümetin yetkilerinin sınırları oluşturmaktadır. Bu temelleri velayet, atama, fegahat ve velayetin kapsamı olmak üzere dört başlık altında inceleyebiliriz.

#### **a. Velayet**

Bu Teoriye göre velayet bir İlahî Hüküm olarak öngörülmektedir.<sup>144</sup> Usul İlmine<sup>145</sup> göre, velayetin olmaması bir ilke olarak belirlenmiştir, bir başka deyişle hiç

---

<sup>140</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Risaleye... , s 114.

<sup>141</sup> Şii Dünyasının Muasır Fakihlerinden sayılmaktadır.

<sup>142</sup> Bu kavram fakihlerin fakihi anlamına gelmektedir.

<sup>143</sup> Şeyh Muhammed ERAKÎ, El Mekasebül Muharremat, (Memnu Kazançlar), Dar Rahî Hak Yayınları, Kum, 1993, s. 93-94; Şeyh Muhammed ERAKÎ, El Bey, (Muameleler), Cilt. 2, İsmailiyan Yayınları, Kum, Tarihsiz, ss. 13-24.

<sup>144</sup> Molla Muhammed Kazım HORASANÎ, Kifayeti El Usul, Ehlibeyt Yayınları, Kum, 1989, s. 402; Ruhullah Humeyni, El Resail, s. 114; Ruhullah HUMEYNÎ, El Bey, (Muameleler), Cilt. 1,

kimsenin delilsiz ve nedensiz olarak bir başkasına velayet hakkı yoktur ve hiç kimse başkasının yaşamına müdahale edemez.<sup>146</sup> Velayet aslında Allah’a aittir ve O’ndan izinsiz kullanılan velayetler meşru<sup>147</sup> değildir.<sup>148</sup>

Bu teoriye göre Allah, Hz. Muhammed’i ümmetin siyasi işlerini yürütmek için tayin etmiştir. Hz Muhammed’den sonra da Hz. Ali ve diğer İmamlar’a aynı yetkiyi vermiştir, günümüzde de Hz. Mehdi velayet sahibidir.<sup>149</sup> Bu velayeti uygulamak için Allah toplumun velayetini, Gaybet Dönemi’ndeki akli ve revayı delillere göre, aracısız adil fakihlere vermiştir.<sup>150</sup>

Bu velayetin kapsamı toplumun amme işleri, saltanat işleri ve siyasi işleridir. İnsanlar bu alanda her zaman velayet sahiplerinin iktidarı altındadırlar. İslam’ın hükümlerine göre, Onlar adil fakihlerle toplumun sosyal ve siyasal işlerinde eşit değillerdir. Bir başka deyişle, insanların bu konular üzerinde ehliyet ve yetkileri yoktur.<sup>151</sup>

---

Müesseseye Tanzim ve Neşr Asar İmam Humeyni Yayınları, Tahran, Tarihsiz, ss. 23 ve 29; Muhammed Eraki, El Mekasebül... , s. 106; Velayeti Şeri için Bkz, Seyit Muhammed Ali BEHRUL ULUM, Belgetül Fakih Risalet fi El Vilayet, Cilt. 3, Rabiet Yayınları, Tahran, Tarihsiz, ss. 210-298.

<sup>145</sup> Delillerden hüküm nasıl çıkarıldığını öğreten ilim, Usul-ü fıkıh, Usul-ü şariat veya hikmet-i teşriye de denir. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Fıkıh Usulü İncelemeleri, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.

<sup>146</sup> Şeyh Cafer KÂŞİF EL GİTA, Keşfol Gita en Mubhematül Şariat Elgira, (Şeriatın Bilinmez Konularının Keşfi), Hicri Yayınları İsfahan, Tarihsiz, s. 37; Ahmet İbni Muhammed Mehdi Neragi, Evidül... , s. 185; Ruhullah HUMEYİNİ, Tehzibetül Usul, Cilt 3, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asar İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 1954, s. 144.

<sup>147</sup> Meşru burada yasal anlamında kullanılmıştır.

<sup>148</sup> Ahmet İbni Muhammed Mehdi Neragi, Evidül... , ss. 185-186.

<sup>149</sup> Ahmet İbni Muhammed Mehdi Neragi, Evidül... , ss. 185-191; Ruhullah Humeyni, El Bey, Cilt. 2, ss. 455-488.

<sup>150</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Mekasebül Muharreme, (Haram Kazançlar (Meslekler)) Cilt. 2, Müesseseye Tanzim ve Neşre Asar İmam Humeyni Yayınları, Tahran, Tarihsiz, s. 106; Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 9, Suruş Yayınları, Tahran, 1990, s.

<sup>151</sup> Seyit Muhammed Ali BEHRUL ULUM, Belgetül... , s. 211; Seyit Kazım HÜSEYİNİ HAİRİ, Esasil Hükümetil İslami, (İslam Hükümetinin Esasları), Beyrut, 1979, ss. 21-27.

Veli fakih<sup>152</sup> uygun görürse her zaman bazı önemsiz siyasal ve sosyal işlerin yönetimi fakihın gözetimi altında olmak şartıyla yönetilenlere devredilebilir. Bu teoriye göre, milletin oyunun geçerli olup olmaması fakihın düşüncesine ve takdirine bağlıdır.<sup>153</sup> Yönetilenler veli fakihi seçemez ve azledemezler.<sup>154</sup> Ayrıca, yönetilenler, hiç bir şekilde veli fakihın işlerini denetleyemezler.<sup>155</sup>

Hem bu teoride, hem de mutlak velayet teorisinde velayet, hükümet anlamına gelmekte ve “velayet hükümeti” olarak adlandırılmaktadır. Velayet hükümetinde, vekâlet ve sözleşme ilişkisi olmaksızın yönetici, Allah tarafından insanların velayeti için doğrudan tayin edilmektedir.<sup>156</sup> Bu teori çerçevesinde adil fakihlerin insanlara velayeti zorunludur. Eğer toplumda koşullar sağlanırsa siyasal ve kamu işlerini yürütmek fakihlerin vazifesi olarak tanımlanır, çünkü onlar bu vazifeyi yerine getirmezlerse toplum düzeni bozulacaktır.<sup>157</sup> Yönetilenlerin görevi itaat etmekte özetlenmiştir.<sup>158</sup> Fakihlerin amme velayeti bir ülkenin coğrafya sınırları içine sınırlanmamakta ve bütün Müslümanlar<sup>159</sup> ondan itaat etmek zorundadır.<sup>160</sup> Fakihler velayetlerini uygulamak için hiç kimseden izin almak zorunda değildir.<sup>161</sup> Fakihlerin velayeti daimi ve süreklidir ayrıca belirli bir zamanla sınırlanamaz.<sup>162</sup>

---

<sup>152</sup> Kavram olarak velayet sahibi olan fakihe denilir.

<sup>153</sup> Muhammed MÜMİN GUMİ, Kelimati Sedidet fi Mesaili Cedit, (Yeni Konularda Yeni Kavramlar), Camiye Modarresine Hovze İlmîyeye Kum Yayınları, Kum, 1994, s. 20.

<sup>154</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve İmamet, Piramune Vahiy ve Rehberi, (Velayet ve İmamet Vahiy ve Önderliğe Etkileri), El Zehra Yayınları, Tahran, 1990, ss. 160-190; Ruhullah Humeyni, El Bey, ss. 479, 480, 485 ve 502; Ruhullah Humeyni, Tehrirül... , Cilt 1, s. 482; Ruhullah Humeyni, Velayeti... , s. 80 ve 84.

<sup>155</sup> Muhammed MÜMİN GUMİ, Kelimati... , s. 22.

<sup>156</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , ss. 158-190.

<sup>157</sup> Muhammed MÜMİN GUMİ, Kelimati... , s. 23.

<sup>158</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül... , Cilt. 1, s. 483.

<sup>159</sup> Burada Müslümanlardan kastımız dünyanın tüm Şiiileri anlamındadır.

<sup>160</sup> Şeyh Ahmet AZERİ GUMİ, Porseş ve Pasohhaye Mezhebi ve siyasi, (Siyasi ve Mezhebi Sorular ve Cevapları), Darul İlm Yayınları, Kum, 1953, s. 205.

<sup>161</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , ss. 159 ve 160.

<sup>162</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , s. 169.

Fakihlerin velayetinin kapsamı ve sınırları sadece Allah tarafından belirlenir ve onlara şart koşulamaz.<sup>163</sup> Çünkü velayet bir anlaşma değildir.

#### b. Atama

Velayet makamı Allah tarafından fakihlere verilmiştir. Adil fakihlerin velayete atanması şeriatın belirlediği özelliklerden farklıdır. Atama ve velayet birbirinden farklı iki kavramdır. Atama Allah ve fakihlerinin ilişkisinde; velayet ise fakih ve insanların ilişkisinde görülür. İmamların<sup>164</sup> velayet hakları vardır ve Gaybet Döneminde bu velayeti adil fakihlere devrederler.<sup>165</sup> Birden fazla fakih olduğu takdirde, velayet hakkını önce uygulayan fakihe diğer fakihler, onun bu velayet uygulamasına, saygı göstermek zorundadırlar.<sup>166</sup> Atama yönünden fakihlerin birbirine üstünlüğü yoktur ve fakihlerin birbirine velayet hakkı da öngörülmemiştir.<sup>167</sup> Bir diğer görüşe göre, birden fazla fakihin varlığı halinde, ya fakihler bir fakihin üzerinde onun fazıl olmasını<sup>168</sup> onaylarlar veya bir konsey aracılığıyla bir fakihin velayetinin uygulamasına karar verirler. Böylece seçilmiş olan fakih, toplumda fiili velayet hakkına sahip olur ve diğer fakihlerde ona bu yolda destek olurlar.<sup>169</sup>

<sup>163</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , ss. 168 ve 169.

<sup>164</sup> İmamlar kavramı Şiiilikte İnanılan 12 İmam anlamında kullanılmıştır.

<sup>165</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , ss. 162-190.

<sup>166</sup> Nasir MEKARİM ŞİRAZI, Envarul Fegahat, Cilt. 1, Medreseye İmam Ali İbni Abitalib Yayınları, Kum, 1993, ss. 595-598; Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet... , ss. 180-190.

<sup>167</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, ss. 514-520.

<sup>168</sup> Şiiilikte fazılın anlamı farklıdır ve duruma göre değişir. Eğer günün ve ortamın koşulları siyasi açıdan aydın olan bir öncünün iktidarda olmasını gerektirirse fazıl, siyasetçi anlamına gelmektedir ve eğer iktidarın devamı şeri hükümlerin uygulanması olarak gözükmüşse fazıl müçtehit anlamına gelecektir.

<sup>169</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda bu yöntemin uygulanması, toplumun liderinin fakihler arasından belirlenmesi için kabul edilmiştir. Bu yöntemi uygulamak için Uzmanlar Konseyi tesis edilmektedir. Uzmanlar konseyi fakihlerden oluşmaktadır. Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nde

Bu teoriye göre veli fakihin atanmasında, yönetilenlerin oyunun hiç bir etkisi yoktur, ancak bu durum, düşmanların elinde İslam ve İslam devletine karşı bir bahane oluştuyorsa o zaman yönetilenlerin oyuna müracaat olunur.<sup>170</sup> Yönetilenler “Veli Fakih Seçen Konsey” üyelerini kendi oylarıyla seçerler, konsey de kendi aralarından birini veli fakih olarak belirler. (topluma tanıtır). Ancak veli fakihin meşruiyeti yine de milletten kaynaklanmamakta, Meşruiyeti Allaha bağlı olmaktadır.<sup>171</sup>

Fiili Fakihin adalet ve “fegahat”<sup>172</sup> özelliğini kaybettiği durumda uzmanlar konseyi üyeleri bu durumu belirler, ancak veli fakihin azli, ya kendi kendine veya Allah tarafından gerçekleşir.<sup>173</sup> Dolayısıyla, uzmanlar konseyinin veli fakih azletme yetkisi bulunmamaktadır.

Veli fakih sistemin meşruiyet kaynağıdır ve devletin tüm kurumlarının, yasama, yürütme ve yargı organlarının, anayasa ve tüm kanunların meşruiyeti ona bağlıdır.<sup>174</sup> Veli fakihin anayasayı onaylaması ona hiç bir yükümlülük getirmez ve o “Meslahat”

---

bu konsey anayasa doğrultusunda 86 fakih arasında 8 yıl için halkın oyuyla seçilirler. Seyit Muhammed HAŞİMÎ, Huguge Asası Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Anayasa Hukuku), Cilt. 2, Mizan Yayınları, 2003, s. 282; İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 107. Madde. Bu Maddeye göre, halkın mutlak çoğunluğu tarafından mercilik ve rehberliğe kabul edilen yüksek merci; evrensel İran İslami İnkılâbının büyük önderi ve İran İslâm Cumhuriyeti’nin kurucusu İmam Humeyni’den sonra rehber halk tarafından seçilen bilirkişiler tarafından tayin edilir. Bu bilirkişilerin seçtiği rehber, velâyeti emirliği ve ondan kaynaklanan bütün sorumlulukları üstlenir. Rehber, kanunlar karşısında ülkenin diğer fertleriyle eşittir.

<sup>170</sup> Nasir MEKARİM ŞİRAZI, Envarul Fegahat, Cilt. 1, s. 516; Abdullah CEVADÎ AMULÎ, Velayet ve... , s. 189.

<sup>171</sup> Ruhullah HUMEYİNÎ, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 21, Suruş Yayınları, Tahran, Tarihsiz, s. 129.

<sup>172</sup> Fegahat kelime olarak âlim anlamına gelmektedir. Bu kelime din alanında, dini ilimlerin bilmesine ve o bilgiden yola çıkarak dini konuların yorumlanmasına ve hatta dini hükümlerden bazı konular hakkında hüküm çıkarma anlamına gelmektedir.

<sup>173</sup> Muhammed Rıza FAKİR, Mülâhazatı Piramune Vazifeye Hobregan, (Uzmanlar konseyinin Vazifeleriyle İlgili), Risalet Gazetesi, Tahran, 1990.11.13.

<sup>174</sup> Muhammed MÜMİN GUMÎ, Kelimati... , ss. 11-12.

<sup>175</sup> gördüğü zaman bireysel şekilde anayasayı iptal edebilir.<sup>176</sup> Veli fakih Allah katında sorumludur ve hiç kimse onu gözetim altında tutamaz, ancak herkes onun gözetimi altında sayılmaktadırlar.<sup>177</sup>

### c. Fegahat

Amme velayet ve mutlak velayet teorisine göre veli fakihin özellikleri fegahat, adalet, Müslüman ve Şii olmak, erkek olmak ve tedbirli olmak şeklinde belirlenmiştir. Fegahat şeriata hükümlerinin istinbatı<sup>178</sup> anlamına gelmektedir.<sup>179</sup> Velayeti fakih fikri İslami sistemin koruyucusudur.<sup>180</sup>

Şii fıkhi kişisel ve sosyal hükümlerden oluşmuştur ve bu hükümlerin birçoğu devlet vasıtasıyla uygulanabilir.<sup>181</sup> Toplum yönetiminin önemli şartlarından biri fegahettir. Toplumun genel planlamalarında fegahetin temel rolü vardır. Veli fakih, uygun gördüğü takdirde sistemin genel siyasetleri ile ilgili, uzmanlar ve bilirkişilere danışabilir, kararlarını Müslümanların yararına olacak şekilde ve İslam'ın doğrultusunda alır. Bir başka deyişle, Şiiilikte her siyasi karar, fıkhi hükümlerle tartışılmaktadır.<sup>182</sup>

---

<sup>175</sup> Bu cümlede uygun anlamına gelmektedir. Ama kelime olarak çıkar ve yarar anlamında kullanılır. Bu kelime Şiiilikte bir konsey için kullanılmıştır. Bu konseyin adı, Meslahat Konseyi olarak geçmektedir. Bu konsey toplumun, İslam'ın ve siyasal sistemin yararlarını ve çıkarlarını belirterek ve bu yararları ve çıkarları yakın olan kararı almaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 111. Madde.

<sup>176</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , ss. 168-169; Muhammed Cevat ARDEŞİR LARİCANİ, Hükümet Mebahisi dar Meşruiyet ve Karamadi, (Meşruiyet ve Başarısındaki bazı Konuların Üstünlüğü) Soruş Yayınları, Tahran, 1994, ss. 38 ve 48.

<sup>177</sup> Muhammed Rıza FAKİR, Mülâhazatı... , Aynı Tarih.

<sup>178</sup> Inference.

<sup>179</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, ss. 96-99.

<sup>180</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 9, s. 253.

<sup>181</sup> Hüseyin Ali Muntazırı, El Bedri... , s. 52; Ruhullah, HUMEYİNİ, Tehzibul Usul, ss. 135-136; Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, ss. 460-461.

<sup>182</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Velayet ve... , s. 198-200.

#### d. Velayetin Kapsamı

Hem amme velayet, hem de mutlak velayet teorisinde velayetin kapsamı; siyaset, yönetim, kamu ve sosyal işler olarak belirlenmiştir. Velayet toplumun çıkarlarını gözetmek zorundadır, aksi halde geçersiz hale gelir. Velayet bu yönüyle sınırlıdır. Velayet kamu işlerinde, toplumun ve Müslümanların çıkarlarında ve hükümet işlerinde mutlak değildir.<sup>183</sup>

Amme velayet teorisinde, adil fakihler ve İslami devlet, İslam hükümleri çerçevesinden üstün sayılmamaktadırlar, yani fakihlerin mutlak velayetleri yoktur.<sup>184</sup> Şii siyasal sisteminin ve Müslümanların çıkarları doğrultusunda fakihlerin, devlet işleri için çıkardıkları hükümler iki konuyla sınırlandırılmaktadır. Şeri hükümlerin onayında ve şeriatın hükümlerinde anlaşmazlık çıktığı zaman, üstün hükmü seçmekle sınırlanmıştır. Bu düşüncede; hükümeti hükümleriyle<sup>185</sup>, şeri hükümler kaldırılamaz.<sup>186</sup>

Amme velayet teorisi günümüze kadar pratik olarak hiç uygulanmamıştır. İmam Humeyni İran İslam Cumhuriyeti kurulmadan önce bu teoriyi savunmaktaydı.<sup>187</sup>

---

<sup>183</sup> Muhammed Hasan İBNİ BAKİR, Cevahirül Kelam, s 155; Hüseyin Ali Muntazırı, El Bedrül... , s. 57; Ahmet SABERİ HAMEDANİ, El Hidayet ela men Lehul Velayet, (Velayet Aracılarıyla Hidayet), Müesseseye Farhangi Velae Muntazır Yayınları, Kum, 2012, ss. 46-47; Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, ss. 472 ve 483 ve 488-489 ve 495-497; Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, s. 119; Ruhullah HUMEYİNİ, Tehzibul Usul, s 149.

<sup>184</sup> Ahmet SABERİ HAMEDANİ, El Hidayet... , s. 31.

<sup>185</sup> Hükümeti hükümler (velayeti hükümler) tüm şeri hükümlerden üstün sayılmaktadır. Bu hükümlere göre revayı delil sunulmamıştır. Bu konuyla ilgili bilgi almanız için Bkz. İsmail PERVER, Ahkâm-i Hükümeti, Kitap-i Ferda Yayınları, Kum, 2011.

<sup>186</sup> Bkz, Lütfullah SAFİ GOLPAYEGANİ, Zaruret Vücut Hükümet İslami fi Esri Gaybet, (Gaybet Döneminde İslami Hükümetin Zarureti), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1994; Lütfullah SAFİ GOLPAYEGANİ, Ehkami El Şeri Sabitet ve la Tetegeyyer, (Şeriatın Değişilmez Hükümleri), Darul Kuran il Kerim Yayınları, Kum, 1992. ss. 8 ve 11, 20 ve 34.

<sup>187</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, ss. 472-496; Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, s. 119; Ruhullah HUMEYİNİ, Tehzibul Usul, s. 149; bu konuda yeni hukuki yorumları görmek için Bkz,

### C. Fakihler Konseyinin Amme Velayeti

Fakihler konseyinin velayeti, bireysel velayetin karşısında yer almaktadır. Şii fikhının devlet teorilerinin birçoğunda bir fakih siyasi iktidarın başında yer almaktayken; bu teoride bir fakih yerine “taklit mercii”<sup>188</sup> özelliği olan fakihler konseyinin iktidarın başında yer alması öngörülmektedir. 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti Anayasa’sında fakihler konseyinin toplumun liderliği için önce üç sonra beş fakihle toplanması öngörülmüştür.<sup>189</sup> Şura Velayeti o zamana kadar hiç bir fıkhi kaynakta yer almamış, ancak İran İslam Devrimi’nden sonra bazı kaynaklarda Gaybet Döneminin hükümet şekli olarak adlandırılmıştır.<sup>190</sup> Diğer teorilerle kıyasladığımızda, bu teori derin boşluklar içermektedir.<sup>191</sup>

Bu teorinin temelleri altı konudan oluşmaktadır. Temellerin bazıları fakihlerin düşüncelerinde aynen tekrarlanırken, diğerleri bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu altı temeli şöyle sıralaya biliriz:

- Velayetin şekli
- Velayetin kapsamı
- Önderlerin özellikleri
- Hükümetin yetkilerinin kapsamı
- İktidarı el alanın yolları

---

Hüseyin MEHRPOUR, Didgahhaye Cedit dar Masaile Hukuki, (Hukuki Konulara Yeni Bakışlar), İttılaat Yayınları, Tahran, 2009.

<sup>188</sup> Taklit mercii Şii Fikhında şeri konularla ilgili bir risale ile kendi takipçilerini yönlendiren fakihe denilir.

<sup>189</sup> İran İslam Cumhuriyeti 1979 Anayasası, 5,91, 107, 109, 111, 112, 142. Maddeleri.

<sup>190</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Vecibat ve El Muharremat, (Vacipler ve Haramlar), Cilt. 92, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1989, s. 286; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, Kitabı El Hukuk, (Hukuk Kitabı), Cilt. 100, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1990, s. 126.

<sup>191</sup> Bu konuda bilgi almak için Bkz, Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Devlet il İslamiyet, (İslami Devlet), Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1990.



- İktidarda olanların sayısı ve sıralanma şekilleri.

#### a. Velayet

Bu teoriye göre halkın tüm siyasi ve sosyal işlerdeki temel siyasetleri anlamak için yeterli ehliyete sahip olmamaları nedeni ile Gaybet Dönemi'nde onların velayeti Allah tarafından aracısız adil fakihlere verilmiştir. Bu teoride de velayetin türleri aynen amme velayet teorisi gibidir ve fakihlerin düşünceleri arasında farklılıklar yoktur.

#### b. Velayetin Kapsamı

Bu teoride velayetin kapsamı şeri işlerden üstündür, ancak Hz. Muhammedin ve İmamların velayet yetkisinden azdır, sadece devlet işleriyle ilgili olup, insanların özel hayatını kapsamamaktadır. Bu teoride velayet toplumun yararları doğrultusunda kullanılmalıdır. Ayrıca, İslami Hükümet'in bu çerçevede dışında hiç bir yetkisi yoktur ve buna hiç bir şart koşulamaz.<sup>192</sup>

#### c. “Mercii’liğin” Koşulları

İslami Devlette her zaman kanunlar şeriattan kaynaklanır ve toplumun önderinin şeriatın öngördüğü koşullara sahip olması gerekir. Merciler için hem Allah'ın rızası,

---

<sup>192</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Fıkıh, Kitap i El İctihat ve El Taklit, (İctihat ve Taklit, Fıkhi Kitabı), Yayınevi belirtilmemiştir, Kum, Tarihsiz, ss. 226-227; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Hüküm fi İslam, (İslam'da Hükümler), Yayınevi belirtilmemiştir, Kum, Tarihsiz, ss. 16-25; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh, Kitap i El Bey, (Muameleler), Cilt. 5, Yayınevi belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz, ss. 11-12.

hem de milletin rızası gereklidir.<sup>193</sup> Bu teoriye göre halkın velayeti için merciler ehliyet sahibidir.

#### d. İktidara Gelmek

Bu teori iktidar için şurayı velayeti atama sistemiyle birlikte kabul görmüştür. Uzmanlar ve düşünürler, fakihler ve merciler arasından bir kaç kişiyi belirleyip, liderlik konseyi vasıtasıyla topluma bildirirler.<sup>194</sup> Bu konuda bildirmek ve tanıtmak seçmek anlamına gelmemektedir ve aynı amme ve mutlak velayet teorisi gibi burada da liderlik konseyi atamayla belirlenir.

Bu düşünce İran İslam Anayasası Taslağı'nda Anayasa Konseyi Üyeleri tarafından kullanılmıştır.<sup>195</sup> Merciler bir müşterek merciinin üzerinde her zaman anlaşmazlarsa hepsi velayeti, liderlik konseyi şeklinde ele alırlar.<sup>196</sup> Görüldüğü gibi burada da halkın hiç bir rolü yoktur. Tüm merciler koşulsuz ve şartsız merci şurasının bir üyesi sayılmaktadırlar ve bu teoriye göre, Gaybet Dönemi'nin devlet modeli şurayı velayettir.<sup>197</sup> Bu teoride halkın rızasına yer verilmiş, ancak onlara seçme hakkı tanınmamıştır. Bu teoriye göre, Şii dünyası tüm fakihlerin velayeti altında yönetilir, mercilerin birbirleri üzerinde bir üstünlüğü yoktur ve hiç bir merci diğer merciinin velayetini yok sayamaz.<sup>198</sup>

---

<sup>193</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh El hüküm... , ss 31-33; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Siyagetil Cedide, (Yeni Yöntem), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1985, ss. 313 ve 327; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh El... , ss. 11-12.

<sup>194</sup> Örnek olarak İran İslam Cumhuriyeti 1979 Anayasası gösterilmektedir.

<sup>195</sup> İran 1979 Anayasa Konseyinin Nihai Müzakerelerinin Şerhi, Edare Kolle Farhang ve Ravabete Omumie Maclise Şurayı İslami Yayınları, 1986, Tahran, s. 378 ve 1088-1089 ve 1097.

<sup>196</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh El Dovletil İslamiyet, (İslami Devlet), Cilt. 101, Yayınevi belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz, s. 66.

<sup>197</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Siyagetil... , s. 327.

<sup>198</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh, El Bey, s. 24.

#### e. Şurayı Velayet

Allah Kuran’da, “*halkı birbirleriyle şuraya ve danışmağa emretmiştir*”<sup>199</sup>, çünkü Hz. Muhammed’in de sünnetinde şura yer almıştır dolayısıyla, bu teoriye göre şurayı velayet, bireysel velayetten daha üstündür. Bazı fakihler şurayı velayetin üyeliği için üç veya beş fakih’in diğer fakihler tarafından belirlenmelerini öngörüyorlarsa da bazı fakihlere göre her fakih merci olma hakkını kazandıysa kendi kendine bu konseyin üyesi olmuş sayılır.

İran İslam Cumhuriyeti 1979 anayasasının taslağı nihai olmadan önce birinci düşünceyi kabul etmiş, ancak nihai olduktan sonra ikinci düşünceyi onaylamıştır.<sup>200</sup>

Velayet şurasının karar vermesiyle ilgili iki farklı düşünce sunulmuştur. Bazı fakihler kararların salt çoğunlukla verilmesini kabul etmişler<sup>201</sup> ve diğer fakihler de işlerin bölünmesini öngörmüşlerdir.<sup>202</sup> Bir başka deyişle bazı fakihler tarafından ekonomik, askeri, dış politika vs. konuların velayet konseyinde fakihler arasında bölüştürülmesi ve böyle karar alınması kabul edilmiştir. Ayrıca, Şii’lerin, Sünni’lerin ve Şii’ler ile Sünni’lerin müşterek işlerini yönetmek için üç farklı şura teşkilatlanmasından söz edilmiştir.<sup>203</sup>

#### f. Atama ve Sıralama

---

<sup>199</sup> Ali İmran Suresi, 159. Ayet.

<sup>200</sup> İran İslam Cumhuriyeti 1979 Anayasası, 107. Madde; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Sebil el Nehazül Müslimin, Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1983, s. 319; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Fighul... , s. 505; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Siyagil... , s. 327.

<sup>201</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh, El Hüküm... , s. 36; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Siyagetil... , s. 327; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Vecibat... , s. 284; Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh, El Dovletil... , Cilt. 101, s. 67.

<sup>202</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Bey, s. 26.

<sup>203</sup> Seyit Muhammed HÜSEYNİ ŞİRAZI, El Figh, El Dovletil... , Cilt. 101, s. 69-70.

Bu teoriye göre her zaman birden fazla merciinin bulunması mümkün olup onların hepsi mercii konseyinin üyeleri olarak velayet sahibi olurlar. Bu konu bu teoride en son düşünce olarak ortaya çıkmış ve kabul edilmiştir.<sup>204</sup>

Bu teori onaylandıktan sonra İran İslam Cumhuriyeti 1979 Anayasası'nda bir dizi anlaşmazlıklara neden olmuş, onun için 1989 Anayasası'nda tamamen kaldırılmıştır.<sup>205</sup>

#### **D. Fakihlerin Mutlak Velayeti**

Bu Teori İmam Humeyni'nin düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Velayet ve atanma konularında amme velayet teorisiyle aynıdır, ancak velayetin sınırları ve fegahetin anlamı üzerinde diğer teorilerle farklılık taşımaktadır. Mutlak velayetin özelliklerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

##### **a. Velayetin Mutlak Olması**

Mutlak velayet yani:

- Kamu, hükümet ve siyaset işlerine bağlı olmak,
- İslami toplumun çıkarlarına bağlı olmak,
- Şeri konulara sınırlı kalmamak,
- Şeri hükümlerin çerçevesine sınırlı kalmamak,
- Beşeri kanunlara, örneğin anayasaya bağlı olmamak ve onlar tarafından sınırlandırılmamak.

---

<sup>204</sup> Seyit Muhammed HÜSEYİNİ ŞİRAZI, El Siyagetül... , s. 327; Seyit Muhammed HÜSEYİNİ ŞİRAZI, El Figh, El Vecibat... , s. 284 ve Seyit Muhammed HÜSEYİNİ ŞİRAZI, El Bey, Cilt. 5, ss. 14 ve 24.

<sup>205</sup> İran İslam Cumhuriyeti 1978 Anayasası, 5, 91, 107, 109, 111, 112, 142 Maddeleri; Hüseyin Ali Muntazırı, Derasat fi... , Cilt. 2, s. 37.

Bunlardan ilk üç konu amme velayetin özelliklerini taşıırken, diğer iki konu mutlak velayetin anlamını aydınlatmaktadır.

#### **b. Şeri Hükümlerin Çerçevesinde Sınırlı Kalmamak**

Mutlak velayet teorisine göre, fakihlerin mutlak velayeti Allah tarafından Hz. Muhammed ve Masum İmamlar'a verilen bir velayettir. Bu velayet hükümlerin en üstünüdür. Bu teoriye göre hükümetin yetkileri İlâhi hükümlerin çerçevesine tabii değildir ve tüm hükümlerden üstündür, yani namaz, oruç ve haçtan bile daha üstündür.

Devlet istediği zaman tüm şeri anlaşmaları İslam'ın ve toplumun yararı için ortadan kaldıracaktır. Hükümet istediği zaman şeri ve kamu işlerinin devamını İslam ve toplumun çıkarları için durdurabilir. Bu teoriye göre veli fakih dinin doğrultusunda ama şeriatın prensiplerinden hariç toplumun ve sistemin devamı ve yararları için karar verme yetkisine sahiptir.<sup>206</sup> Bu hükümlere itaat etmek vacip olup, hatta diğer hükümlerle çatıştığı zaman onlardan daha üstün sayılacaktır.

#### **c. Beşeri Kanunlara, Örneğin Anayasaya Bağlı Olmamak ve Onlar Tarafından Sınırlandırılmamak**

Aracısız İlâhi meşrutiyette velayetin sınırlarını ve kapsamını şeriat belirler. Dolayısıyla anayasanın meşruiyeti ve onayı veli fakihten kaynaklanmakta ve bu kanun hiç bir zaman veli fakihin mutlak velayetini sınırlandıramamaktadır. Veli fakih her zaman İslam ve Müslümanların çıkarları için anayasanın hükümlerin iptal

---

<sup>206</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 20, s. 120.

edebilir. Ama bu durum göstermelik bir iptal şeklindedir çünkü asıl kanun İslam Kanunlarıdır ve veli fakih onlara müdahale edemez.<sup>207</sup> Veli fakihin hükümleri kanun hükmünde sayılmaktadır ve diğer kanunlarla çatıştığı zaman onlardan üstün sayılacaktır.<sup>208</sup>

Mutlak velayet teorisi Şii fikhı için yeni kapılar açmıştır. Bu yenilikleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Toplumun ve hükümetin çıkarlarına önem vermek,<sup>209</sup>
- İçtihat konusunda zaman ve mekâna önem vermek,<sup>210</sup>
- İslam dünyasının ve hatta tüm dünyanın siyasi, ekonomik, kültür, askeri ve sosyal sorunlarını çözmek için yol göstermek.<sup>211</sup>
- İnsanların ve toplumun genel yönetimi için teoriler sunmak,<sup>212</sup>
- Siyaseti, fikhın bir dalı olarak algılamak.<sup>213</sup>

İmam Humeyni'ye göre fakihin adalet ve fegahat özelliği olduğu için istibdat ve diktatörlük bu sistemde yer alamaz, çünkü her zaman fakih diktatörlük yaparsa adaletli olma özelliğini kaybeder ve kendi kendine makamından düşer.<sup>214</sup> Bu teoriye göre fesat güçten kaynaklanmaz belki gücün etrafından kaynaklanır.<sup>215</sup>

---

<sup>207</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 21, s. 61.

<sup>208</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 21, ss. 122-123.

<sup>209</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 21, s. 46.

<sup>210</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 10, Suruş Yayınları, Tahran, 1990, s. 21.

<sup>211</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 21, s. 98.

<sup>212</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 21, s. 98.

<sup>213</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehzibul Usul, Cilt. 2 ss. 506-507; Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, s. 50; Ruhullah HUMEYİNİ, Velayeti Fakih, s. 90; Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, s. 90.

<sup>214</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 9, Suruş Yayınları, Tahran, 1990, s. 183.

<sup>215</sup> Muhsin KEDİVER, Nazariyeye... , s. 111.

### E. Fakihlerin İzni ve Gözetimiyle Meşruti Devlet

Son iki yüzyıl içerisinde mutlak hâkimiyetin sorununu çözmek için meşruti devlet teorisi ortaya çıkmıştır. Bu sistemin en önemli özelliği iktidarın sınırlandırılmasıdır. Bu teoriye göre iktidarın sınırlandırılmasında anayasa, kuvvetler ayrılığı ve denetimin rolü vardır.<sup>216</sup>

Meşruti devlet teorisi ilk olarak Avrupa ülkelerinde ve sonra Asya ve Kuzey Afrika ülkelerinde örneğin Mısır, Hindistan, Japonya, Rusya ve Türkiye’de hayat bulmuştur.<sup>217</sup> İran düşünürleri de komşu ülkelerin aracılığıyla bu teoriyle tanışmışlardır.<sup>218</sup> İran meşruti Anayasasının kabulü ile 1906 yılında Şii dünyasında ilk meşruti anayasa tecrübe edilmiştir. Bu anayasada din konularına yer verilmemiştir. Anayasanın kabulünden sonra din âlimleri bazı tepkiler ortaya koymuştur. Meşruti hükümetin şeriatla bağlantısının kurulamaması, kanunların şeriatın hükümleriyle ilişkilenelememesi, siyasi özgürlüğün din hükümleriyle çatışması, eşitliğin yasal ve şeri farklılıklarının bulunması ve milletvekilleriyle fakihlerin statüsünün farklı olması, bir eleştiri olarak fakihler tarafından topluma sunulmuştur.<sup>219</sup> Anayasa hukuku ve kamu hukuku kavramları fakihlerin düşüncelerinde bu şekliyle yer almıştır. Anayasanın kabulünden sonra bir değişiklik

---

<sup>216</sup> Androw VİNCENT, Political... , ss. 133-181.

<sup>217</sup> Abdülhadi HAİRİ, Teşeyyü ve Meşrutiyet dar İran ve Nagşe İraniyane Mukime Irak, (İran’da Şiilik ve Meşrutiyet ve Irakta Yaşayan İranlıların Etkisi), Emir Kebir Yayınları Tahran, 1986, ss. 11-26; Hamid İNAYET, Endişehaye Siyasi dar İslami Muasır, (Muasır İslam’da Siyasi Düşünceler), çev. Bahaeddin Hürrem sahi, Harezmi Yayınları, Tahran, 1996, s. 281-289.

<sup>218</sup> Abdülhadi HAİRİ, Teşeyyü... , s. 26-60.

<sup>219</sup> Bu konularla ilgili Bkz, Gulam Hüseyin ZERGERİ, Resaili Meşrutiyet, (Meşrutiyetin Mesajları), Tahran, Kevir Yayınları, 1995.

yapılarak hiç bir zaman Milli Şura Meclisi’nin kararları İslam’ın hükümleriyle aykırı olmayacak ve bu mevzunun gözetimi de fakihlere ait olacaktır, şeklini almıştır.<sup>220</sup>

Şii fakihler İran ve Irak’ta özellikle Necef ve Tahran şehirlerinde meşrutî teoriiyi iki farklı şekilde algılamışlardır. Bu çabaların sonucunda iki gurup “meşrutîyetçiler” (meşrutî isteyenler) ve “meşrueciler” (şeriat ve anayasayı bağdaştıranlar) olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki gurubun önderleri 14. Hicri Yüzyılının<sup>221</sup> en önemli fakihlerinden sayılmaktadır. Bu iki gurup kendi düşüncelerinin doğruluğunu ispat etmek için çalışmalar yapmışlar ve çok sayıda kitap sunmuşlardır. Her iki gurup da bir tek kendi düşüncelerinin doğru olduğunu iddia etmekte ve karşı gurubu Hz. Mehdi’nin muharibi olmakla suçlamaktadır.

İran meşrutîyet Döneminde anayasal hakları ilk defa Şia fıkında yer almıştır. Meşrutîyet düşüncesinin teorisyenî Mirzayı Nainî<sup>222</sup> iken, Meşru-e düşüncesinin teorisyenî Şeyh Fezlullah Noorî’dir.<sup>223</sup>

Bu iki düşünceyi şu şekilde karşılaştırabiliriz:

#### **a. Benzer Yönleri**

- İslam’ın ve Şiiliğin temelini korumak ve şeriatın hükümlerini uygulamak,
- Bu teorilere göre şeriata aykırı olan tüm hükümler geçersiz sayılmaktadır.<sup>224</sup>
- Her iki teoride İslam’ın, ülkenin ve özerkliğin korunması öngörülmektedir,<sup>225</sup>

<sup>220</sup> İran 1286 Meşrutî Anayasası’nın ikinci maddesinin özeti.

<sup>221</sup> 14. Hicri Yüzyılı 20. Miladi Yüzyılına denk gelmektedir.

<sup>222</sup> Abdülhadi HAİRÎ, Teşeyyü ve... , s. 153-167; Gulam Hüseyin ZERGERÎ, Resaili... , ss. 487-550.

<sup>223</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Resail, Elamiyye ha... , ss. 146-168; Gulam Hüseyin ZERGERÎ, Resaili, ss. 169-172.

<sup>224</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Resail, Elamiyye ha... , ss. 237-238.



- Her iki teoride adaletle önem verilmiştir ve zulüm haram sayılmıştır,<sup>226</sup>
- Her iki teoride devlet işleri için şura kurumu öngörülmüştür, onun için meclis şurasının kuruluşu her iki düşüncede de onaylanmıştır,<sup>227</sup>
- Her iki teoriye göre hükümet Masum İmamlar'ın devrinde onlara aittir ve Gaybet Dönemi'nde şariat işlerinin adil fakihlerin elinde olması gerekliliği farz edilmiştir.<sup>228</sup>

#### **b. Farklılıkları**

- Dini düşüncede saltanat kurumunun yeri
- Şeriatın beşeri kanunlarla bağlantısı
- Beşeri yasamaların sınırları
- Seçimin anlamı ve yeri
- Kamuoyu
- Özgürlük ve istibdadın anlamı
- Eşitliliğin anlamı

Bu ihtilaflar din mevzusuna iki farklı bakıştan kaynaklanmaktadır. Meşrutî devlet teorisinde Şii fakihler yeni bir bakış açısıyla devlet ve toplumun idaresine bakmaya çalışmışlardır. Bir ilk olarak anayasal haklar fıkhi kaynaklardan çıkarılmış ve milletin haklarının korunması İslam'ın gerekli hükümlerinden sayılmıştır. Anayasanın olmasının gerekliliği, devletin hakları ve yetkilerinin sınırlarını belirtmek, devletin işlerini gözetim altında tutmak, halka siyasi özgürlük tanımak ve

---

<sup>225</sup> Nazım El İslam KERMÂNÎ VE Ali Akbar SAEEDÎ SÎRCANÎ, Tarih Bidarie İranian, (İranlıların Uyanış Tarihi), Cilt. 5, Bonyad Farhange İran Yayınları, Tahran, 1967, s. 372.

<sup>226</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Risaleye... , Cilt. 110, s. 150.

<sup>227</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Risaleye... , Cilt. 110, s. 133.

<sup>228</sup> Şeyh Fezlullah NOORÎ, Risaleye... , Cilt. 110, s. 114 ve 149.

onların kanunların önünde eşit olduklarını onaylamak, şuranın gerekliliği, kamuoyunun ve seçimlerin önemi Şii fikhında resmileşmiştir. Bu teori sayesinde devlet konusuna halkın hakları doğrultusunda ilgi gösterilmiş ve içtihat kurumu da derinlik kazanmıştır.

### c. Meşruti Devlet Teorisinin Usulleri

Allame Naini' ye göre meşruti devlet teorisinin usullerin şu şekilde sıralanmaktadır:

- Meşruti devlet teorisinin tüm usulleri ve temelleri Kuran, Hz. Muhammed'in sünneti ve Hz. Ali'nin emirlerinden alınmıştır. (Kuran, sünnet ve imamet meşruti devlet teorisinin kaynağıdır). Bu teorinin uygulaması İslami siyasetin yayılmasına neden olacaktır.<sup>229</sup>
- Hükümetin iki vazifesi vardır, birincisi toplumun işlerini yürütmek ve halkın haklarını korumak, toplumun ve ülkenin çıkarları ve isteklerine saygı duymaktır. İkincisi ise ülkeyi dış güçlerin karşısında korumak ve savunma gücünü kurup, ülkeyi güçlü bir şekilde hazırlamaktır. Bu anlam şeriatın dilinde ise, İslam'ın temellerini korumak manasına gelmektedir.<sup>230</sup>
- Toplumun işleri için siyasi uygulamalar, şehirlerin düzeni, sınırların korunması, vergilerin toplanması ve onların gerekli yerlerde harcanması vb. konularından ibarettir, bunların uygulanmaması şeriata ve onun hükümlerine aykırıdır. Bu düşünceye göre bu şekilde İslami toplumun düzenini korumak şeriat işlerinden sayılmaktadır.<sup>231</sup>

---

<sup>229</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 56, 60-63 ve 97.

<sup>230</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , s. 7.

<sup>231</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 46 ve 78.

- Eğer tüm (amme) işlerde fakihlerin velayeti ispat edilemezse, Gaybet Dönemi'nde şeriat işlerinde onların velayeti kabul edilmiştir. İslami Ülkelerde düzenin sağlanması ve korunması Şii Mezhebi'nin gereklerinden biri olarak görölmektedir.<sup>232</sup> Bu işlerin yürütölmesi bizzat fakihler tarafından yapılmasa bile, onların izni vekillerinin faaliyetlerinin meşruluğu için yeterli sayılacaktır.
- Meşrutî hükümetin devamlılığı anayasanın yazılıp, onaylanmasına ve gözetime tabii tutulmasına bağıdır.

Bu düşünceye göre, anayasa halkın tüm haklarını ve özgürlüklerini, yöneticilerin hakları ve yetkilerinin sınırlarını ve şeriatın doğrultusunda yöneticilerin azli vb. konularını belirtmektedir. Anayasanın siyaset alanındaki rolü aynı şeri konularda fakihlerin risalesi<sup>233</sup> gibidir.<sup>234</sup>

Bu düşüncede şeriat hükümleri toplumun düzenini sağlamak için yeterli değildir dolayısıyla anayasanın varlığı gereklidir. Çünkü anaysa iktidarın sınırlandırılması ve hakların tanımlanması için, diğer yasalar ise toplumun ve sistemin düzeninin korunması için çıkartılmıştır.<sup>235</sup> İslami saltanat sınırlıdır ve mutlak şekilde oluşmamıştır, yani bu durumda İslami saltanatın gözetim altında tutulduğunu söyleye biliriz. Yöneticiler “emin”<sup>236</sup> olarak belirlenmiş olup halka karşı sorumludurlar. Bu

---

<sup>232</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 15, 41, 46, 79 ve 98.

<sup>233</sup> Şiiликte fakihler içtihat derecesine vardıktan sonra “Taklit Mercî” olarak tanınmaktadırlar ve bu doğrultuda Şiiilere veya sınırlı baktığımızda takipçileri için hükümleri bir yazı çerçevesinde sunmaktadır. Bu yazı “risale” adıyla tanınmaktadır.

<sup>234</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 13-14.

<sup>235</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 70-71 ve 75.

<sup>236</sup> Emin emanet anlamında kullanılmıştır. Emin Osmanlı İmparatorluğu'nda kimi devlet görevlerindeki sorumlu kişilere denmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. Joseph V HAMMER, Osmanlı Devleti Tarihi, Çev. Mehmet Ata, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

hususta da iktidarın sınırlandırılması ve kuvvetlerin ayrımı siyasi ödevlerin gereklerinden sayılmaktadır.<sup>237</sup>

- Şeriatla hüküm olmayan konularda, kamu işleri toplumun danışmanlığı ile uygulanır. Milli Meclis Şurası bu doğrultuda varlığını sürdürmektedir. Şura İslam'ın gerekli hükümlerindendir. Bu teoriye göre İslami saltanatın temeli onun şura-i olmasıdır.<sup>238</sup> Bu teoriye göre kararlar salt çoğunlukla alınmaktadır. Bu husus şeriatın hükmü olup yerine getirilmesi vacip ve gerekli sayılmaktadır.<sup>239</sup>

Bu teoriye göre milletvekillerinin özellikleri, siyaset ve uluslararası kamu hukukunda içtihat sıfatına sahip olmak, gayretli olmak, İslam ve Müslümanların yararları doğrultusunda görev yapmaktan ibarettir.<sup>240</sup> Bu teoriye göre gayri Müslimler bile seçimlere katıla bilirler. Özgürlük ve eşitlik meşruti hükümetin temellerinden sayılmaktadır. Bu teoride özgürlük “Tayyib”, eşitlik ise “Tâhir” sıfatlarıyla bağdaşmaktadır.

#### **F. Merci Fakihlerin Gözetimi Altında Halk Hilafeti Teorisi**

Ayetullah Seyit Muhammed Bakir Sedr muasır İslam dünyasının meşhur fakihlerinden biridir. Bu fakih ömür boyu fıkıh, usul, felsefe, mantık, iktisat, ahlak, tarih ve siyaset alanlarında farklı ve değerli eserlere imza atmıştır.<sup>241</sup> Bu Şii fakih üç farklı devlet teorisi öğretiyi kazandırmış. Bu teorilerden en önemlisi 1979 yılında ortaya koymuş olduğu halk hilafeti teorisidir. Bu teoriyi İran İslam Devriminden bir

<sup>237</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , s. 102.

<sup>238</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 53 ve 56 ve 79.

<sup>239</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 80-83.

<sup>240</sup> Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tenbihetül... , ss. 86-89.

<sup>241</sup> Muhammed Bakir HEKİM, El Hüküm El İslami Beynül Nazariye ve El Tatbik, (Kıyas ve Teori arasında ki İslami Hükümler), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1991. ss. 75-110.

yıl önce İslam cumhuriyetinin temellerin belirlerken merci fakihlerin gözetimi altında oluşturmuştur. Ayetullah Sedr, dini gözetimi unsurun, insanın hilafet unsuruyla birleştirerek İslam cumhuriyetinin temellerini belirlemiştir.

Bu teoriye göre Allah tüm güçlerin ve iktidarların kaynağıdır ve asıl velayet ona aittir. Bu velayet ve üstünlük diğer beşeri iktidarlardan farklıdır. Allah'ın velayeti beşeri toplumlarda "hilafet"<sup>242</sup> ve "şehadet"<sup>243</sup> yollarıyla uygulanmaktadır. Allah insanı yeryüzüne kendi halifesi olarak tayin etmiştir. Kuran bu hilafeti Allah tarafından verilen bir emanet olarak öngörmüştür.<sup>244</sup> İnsanlar, bu vazifenin nasıl yerine getirilmesi gerektiği hususunda özgür değiller.

Bu doğrultuda insan Allah'ın halifesi olarak toplumu sadece adaletle yönetmeye yükümlü olup Allah'ın önünde bu yükümlülüğünden sorumlu sayılmaktadır.<sup>245</sup> Bu teoriye göre insanlar sitemkâr ve zalim iktidarlardan kurtulduğu zaman Allah'ın hilafeti onlara devredilecektir. İnsanlar bu vazifeyi Kuran'ın iki kaidesi doğrultusunda uygulayacaktır. Birincisi şura kaidesi<sup>246</sup> olup ikincisi eşit velayet kaidesi<sup>247</sup> olmaktadır. Bu iki kaidenin uygulanması için yasama ve yürütme organları anayasa çerçevesinde insanlar tarafından yönetilecektir. İnsanlar bu yönetimde Allah karşısında sorumlu sayılacaktır. Halk hilafeti iki şekilde uygulayacaktır:

1. Mercî fakihin onayından sonra yürütme organının başkanını seçmek
2. Yasama organının üyelerini seçmek

---

<sup>242</sup> Hilafet burada temsilci anlamında kullanılmıştır.

<sup>243</sup> Şehadet burada imamet anlamında kullanılmıştır.

<sup>244</sup> Ahzap Suresi, 72. Ayet.

<sup>245</sup> Muhammed Bakir SEDR, Hilafetül İnsan ve Şehadetül Enbiya, (İnsanların Hilafeti ve Peygamberlerin Tanıklığı), Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz, s. 9.

<sup>246</sup> Şura Suresi, 38. Ayet.

<sup>247</sup> Tevbe Suresi, 71. Ayet.

Bu teoride halk ilahi emanetin sahipleri olarak tanımlanmakta olup bu hakkın önünde eşit sayılmaktadırlar. Toplumun her bireyi siyasi faaliyetlerde bulunmakta özgürdür. Kamu özgürlüklerinde özellikle mezhep özgürlüğü anayasa kapsamında her kese aittir.<sup>248</sup> Yine bu teoriye göre şeriat tüm kanunların kaynağı sayılmaktadır. “Fakihler arasında ihtilaf taşımayan hükümler”<sup>249</sup> kanunlarda yer almasalar bile anayasaların bir parçası olarak tanımlanmaktadırlar. Fakihler arasında ihtilaf taşıyan “sabit hükümlerin”<sup>250</sup> uygulanması yasama organının yetkisi altındadır.

Bu teori kapsamında şeriat tarafından hiçbir hüküm konulmamış olan konularda toplumun yararları gözetilerek ve anayasaya aykırı olmaksızın yasama organı tarafından hüküm konulur. Allah bu emanetin doğru yoldan çıkmaması için peygamberleri, imamları ve din âlimlerini görevlendirmiştir. Peygamberler ve imamlar doğrudan Allah tarafından gönderilmişken din âlimleri şeriatın şart koştuğu nitelikler kapsamında belirlenmektedir. Mercilerin ismet sıfatı yerine adalet, vahiy sıfatı yerine ise içtihat sıfatına sahip olmaları gerekmektedir.

Toplum sitemkâr yöneticinin iktidarı altında ve halk hilafetten uzak ise merci fakih hem hilafet ve hem gözetim hakkına sahip olacaktır. Zira bu hakkın gerçek sahipleri olan halk bu hakkı kullanamaz durumdadırlar. Merci fakih halkı bu hakka kavuşturmak için gerekenleri uygulamak zorundadır. Bir başka deyişle fakih halkı bu yolda yetiştirir ve halk sitemkâr yöneticiden kurtulduğu zaman söz konusu hak halka

---

<sup>248</sup> Muhammed Bakir, SEDR, Lomhatül Fıkhiyet Temhidiyet El Meşru Desturu Cumhuriyet İslamiyet fi İran, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz, s. 22.

<sup>249</sup> Bazı şeri hükümlerin yorumlanmasında fakihler arasında ihtilaf yaşanabilir. Bu hükümler çoğunlukla sabit hükümler adı altında, vacipler ve haram mevzularıyla ilgilenmekte, ibadet konularıyla sınırlanmaktadır.

<sup>250</sup> Bazı Hükümler, örneğin vacipler ve haramları belirten hükümler, sabit ve değiştirilmeyen hükümlerden sayılmaktadır ve Veli Emre de müdahale yetkisi tanınmamıştır.

devredilir.<sup>251</sup> Mercî fakih birinci derecede İslam halkının bir üyesi olarak görülmekte ve bu şekilde Allah'ın halifesi olarak sayılmaktadır. Bu teoriye kapsamında mercî fakihin yetkilerinden bazıları şöyledir:

- İslam devletinin ve askeri gücün önderliği,
- Yürütme organının başkanının seçilmesinin onaylanması, (Yürütme organının başkanı seçildikten sonra hükümette mercîinin vekili sayılmaktadır).
- Kanuni ve şeri görüşlerin tayini,
- Şeriatta hükmü olmayan hususlarda çıkan kanunların onaylanması,
- Devlet işleri için denetleme organının kurulması,
- Yargı organının açılması.

Mercîi, bu vazifelerin yerine getirilmesi için yüz kişilik bir şura kuracaktır ki onların en az on kişisi müçtehit<sup>252</sup> olacaklar.<sup>253</sup> Bu teoriye göre, mercîiler vazifelerini yapmak için bazı koşullara sahip olmalılar. Şöyle ki; mercîiler adil ve müçtehit olmalılar, İslami devlete imanları olmalı, dini mercîi olmak süreçleri doğal bir şekilde oluşmalı ve onların mercîi olmalarını “din uzmanları konseyi”<sup>254</sup> onaylamalıdır. Bu teoriye göre, mercîilerin sayısında çoğunluk sağlanırsa bu mercîilerden biri halk tarafından seçilir.<sup>255</sup>

Ayetullah Sadr'ın teorisinde mercîilerin gözetimi altında olan halkın hilafetini, İslam cumhuriyeti olarak adlandırıyor. Bu düşünceye göre, İslam cumhuriyeti

---

<sup>251</sup> Muhammed Bakir SEDR, Hilafetül... , ss. 50 ve 51.

<sup>252</sup> Müçtehit, Kuran, Sünnet, Akıl ve İcma'dan konuların hükmünü çıkarma özelliğine sahip olan fakihe denilir.

<sup>253</sup> Muhammed Bakir SEDR, Lomhatül... , ss. 20 ve 21.

<sup>254</sup> Fakihlerden oluşan konseye denilmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nde Uzmanlar Konseyi buna örnek olarak gösterilebilir.

<sup>255</sup> Muhammed Bakir SEDR, Lomhatül... , ss. 21-22.

kanunlarla sınırlıdır çünkü şeriat, yönetilenleri ve önderlerini eşit olarak kapsamaktadır.<sup>256</sup>

Bu teoride, mercii fakihin vazifesi iki farklı döneme ayrılmaktadır. Bir başka deyişle, direniş sırasındaki vazifeleri, İslam hükümeti kurulduktan sonraki vazifelerinden daha farklı ve ağırdır. Direniş sırasında mercii fakihin vazifeleri halkın hidayeti, yetiştirilmesi ve onların uyandırmasıdır. Ancak, devlet kurulduktan sonra onların vazifesi sadece gözetimle sınırlandırılmaktadır.

Diğer Şii fakihler ve teorisyenler bugüne kadar bu şekilde bir ayrım yapmayıp, özellikle merci fakihin vazifelerini devlet kurulduktan sonra daha ağır ve önemli saymışlardır.

Ayetullah Sedr 'in teorisinde, halkın siyasi hakları fakihlerin velayetinden bağımsız olarak belirlenmiştir. Bu teoride, halk Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak kendi sosyal ve siyasal yaşamı için yetki sahibidir. Kadınla erkek arasında fark yoktur ve her ikisi eşit olarak Allah'ın halifesi olarak tanınmaktadır. Gayrimüslimler bile anayasanın çerçevesinde temel hak ve özgürlüklere sahiptir. Bu düşüncede, yargı organı, mercii fakihlerin gözetimi altında görev yapmaktadır ve bir istisna olarak halkın hilafetinden hariçtir.

Yargı işleri, kamu ve özel meselelere ayrılmaktadır. Yasama ve yürütme organlarının hataları ve suçları, “Denetleme Kurulu’nda”<sup>257</sup> yargılanmaktadır. Denetleme Kurulu’nun mahiyeti yargı organı gibidir. Ancak, yargı organına bağlı değildir ve yargı organının bir istisnası olarak görülmektedir.

---

<sup>256</sup> Muhammed Bakir SEDR, Lomhatül... , ss. 22 ve 25 ve 26.

<sup>257</sup> Bu teoriye göre Denetleme Kurulu yargı organını gözetim altında tutmaktadır.



Bu düşünce, yasama işlerinde halka üstün rol tanımaktadır. Fakihlerin hükmü teşhis etmekle yükümlü olup, mevzuatla herhangi bir işleri yoktur. Örneğin; savaşın devam edip etmemesi gibi konular fakihlerin yetkisi dışındadır, bilirkişiler ve uzmanların elindedir.<sup>258</sup> Bilirkişi ve uzmanlar da genel olarak halkın içinden seçilmektedir ve hiçbir sınıfa tabii değildir.

Fakihlerin arasında bir konuyla ilgili ihtilaf çıkarsa denetleme kurulu her zaman toplumun yararına yakın olan hükmü seçmek zorundadır. Bu konuda hiçbir fakihin, hatta önderin hükmünün üstünlüğü yoktur. Toplumun ve sistemin yararı, tüm fakihlerin ve müçtehitlerin hükmünden daha üstündür.

Bu teori, mutlak velayet teorisinden farkı olarak, mutlak veli fakih tarafından çıkarılan hükümeti hükmü çıkaramamakta ve yasama organı böyle hükümleri toplumun yararı doğrultusunda çıkarmaktadır.

Bu teoride, yürütme organının başkanı merciiler tarafından aday gösterilir veya onun adaylığı merciiler tarafından onaylanır ve sonra halkın oylamasına sunulur.

Ayetullah Sadr'in teorisinde, mercilerin gözetim vazifesi yasal olarak belirlenmiştir. Ayrıca, merciilerin vazifesi aynı İran İslam Cumhuriyeti'ndeki "Gözetim Şurası'na"<sup>259</sup> benzemektedir. Bu teoride, temel konular daha çok ele alınmış olup, bu yönüyle diğer teorilerden daha üstün görülmektedir.

---

<sup>258</sup> Seyit Kazım HÜSEYİNİ HAİRİ, Velayeti Emir fi asri Gaybet, (Gaybet Döneminde Emir Velayeti), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1993, ss. 129-133.

<sup>259</sup> Gözetim şurası şekil ve mahiyet olarak diğer ülkelerdeki Anayasa Mahkemesi, Anayasa Divanı ve Anayasa Şurası'na benzemektedir. Gözetim Şurası İran İslam Anayasası'nda o kadar önemli ve değerlidir ki bu şuranın olmaması yasama organının kapanmasına neden olmaktadır. Bu şura İslami Meclisten çıkan kanunların İslam hükümlerinin ve anayasanın hükümlerinin zıt olmamasını

## **G. Seçmeli Kısıtlı (Mukayyet) Velayeti Fakih Teorisi**

Bu teori İran'da Kum Şehri'nin fakihlerinin devletle ilgili ilk çalışmalarından biridir. İranlı fakihler Necef Şehri'nin fakihlerinin tecrübelerini göz önünde bulundurarak geleneksel velayeti fakih teorisini toplumun milli hâkimiyet hakkıyla birleştirmişlerdir. Bu teorinin ilk tomurcukları Şehit Murtaza Mutahhari'nin<sup>260</sup> eserlerinde görülmektedir, teorisinin pratik yönleri ve gelişimi Ayetullah Muntazırı'nın faaliyetleriyle sonuçlanmıştır.

### **a. Teorinin Temelleri**

- İslami önderin fegahat özelliğinin olması,
- İslami önderin halk tarafından seçilmesi,
- İslami önderin yetkilerinin anayasayla sınırlı tutulması.

### **b. İslami Önderin Fegahat Özelliğinin Olması**

Hiç kimsenin başkasına velayet hakkı yoktur meğerki birisi, Allah tarafından veya kanunlar ve şeriatın hükümleri çerçevesinde halkın oyuyla bu hakkı kazanmış olmasın. Bu teoride, velayet, kamu hukuku ve hükümetin temel hakları konularında tasallut (üstünlük) anlamına gelmektedir.<sup>261</sup>

---

belirtmektedir. Bu vazifenin yanında seçimlerin gözetimi ve anayasanın yorumlanması da bu şuranın vazifelerinden sayılmaktadır. Bu şura İran İslam Anayasası'nın 91. maddesinde açık bir şekilde belirlenmiştir. Bu konuyla ilgili Bkz. Celaliddin MEDENİ, Hukuk Asası ve Nehadhye Siyasi Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyetinde Temel Haklar ve Siyasi Organlar), Ellame Tebatebai Yayınları, Tahran, 1995, s. 229; Muhammed HAŞİMİ, Hukuk Asası Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Temel Hakları), Cilt. 2, Moctemei Amuzişi Ali Kum Yayınları, Kum, 1996, s. 303.

<sup>260</sup> Şii fakih, İslami felsefe hocası ve teorisyeni olarak tanınmaktadır. 1919 yılında dünyaya gelmiştir ve 1978 yılında vefat etmiştir. İran İslam Devrimi'nden sonra devrim şurasının başkanı olarak öngörülmüştür.

<sup>261</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s. 79.

Bu teoriye göre, İslami hükümetin diğer teorilerden çıkan hükümetler karşısında iki farkı vardır. Birincisi, hükümet ve iktidarın şeriatının hükümlerine sınırlı kalması, ikincisi de önder için şeriatın koyduğu kuralların uygulanmasıdır.<sup>262</sup>

Bu teoriye göre, İslami önder Gaybet Dönemi'nde sekiz özelliğe sahip olmalıdır:

- Akıl,
- İslam ve iman,
- Adalet,
- İçtihat (en önemli şart),
- Tedbir,
- Açgözlü olmamalı,
- Erkek olmalı,
- Gayri meşru doğmuş olmamalı.

Bu teoride, İslam hükümetinin önderi tek kişi olmalı, yani önderlikte şurayı rehberi yer almamalıdır.

### **c. İslami Önderin Seçilmesi**

Bu teoriye göre, eğer bir kişi şeriat tarafından halk için velayet ve hâkimiyet makamına atanırsa onun velayeti ilahi sayılacaktır. Ancak, bunun sağlamaması halinde önderin halk tarafından seçilmesi ve toplumun sosyal ve siyasal geleceği için

---

<sup>262</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s. 538 ve Cilt. 2, s. 4.

karar verilmesi halkın hakkıdır. Bir başka ifadeyle, bu teoriye göre Gaybet Dönemi'nde İslami hükümet seçimlerle kurulmaktadır.<sup>263</sup>

Eğer, toplumda hiçbir fakih gerekli bu sekiz koşulun yeterliliğini sağlayamazsa, hükümet işlerinin devamlılığını sağlamak için aklı, İslami inancı, tedbiri ve adaleti yeterli olan fakih de aday olabilir. Eğer fegahat ve siyasi tedbir koşullarının arasında çatışma olursa duruma göre üstünlükleri değişmektedir. Toplum da yaşamaya ihtiyaç duyulursa, fakih ve fegahat önemli, eğer toplumun tedbire ihtiyacı olursa mümin ve müdebbir olmak önemlidir. Bu durumu belirtmek için halkın seçtiği Uzmanlar Konseyi yetkili sayılmaktadır.<sup>264</sup>

Bu teoride, şariat, devletin modeli ve özelliklerini, seçimlerin nasıl yapıldığını ve seçmenlerin özelliklerini belirtmemiştir, ancak bu işi akıl insanlara (uzmanlar) bırakmıştır. Bu şekilde işleri uygulamak, duruma göre değişmektedir. Örneğin uzmanlar halkı yeteri kadar fikir bakımından gelişmiş bulmazlarsa, genel seçim yerine sınıfsal seçimlerin yapılmasına karar verebilirler. Bir bakıma, seçmenlerin kalitesine değer vermiş olurlar.<sup>265</sup> Bu yetkinin yanında, uzmanlar grubu seçimlerin tek dereceli veya iki dereceli yapılmasına da karar verebilir.

Bu teoriye göre, çoğunluğun azınlığa üstünlüğü gerçek değildir ve bu üstünlük toplumun sosyal sisteminin düzenini sağlamak için getirilmiştir.<sup>266</sup> Bu teoride, kadınların oy hakkı vardır.<sup>267</sup> İslami önderin seçimlerinde, seçimlere katılmamak caiz değildir, yani seçimlere katılmak toplum yararı için gereklidir. Eğer, seçimlerde

---

<sup>263</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s. 405.

<sup>264</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, ss. 545 ve 547.

<sup>265</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, ss. 548 ve 578.

<sup>266</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, ss. 563-565.

<sup>267</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s. 562.

çoğunluk katkıda bulunmazsa azınlığın oyu geçerlidir. Halk oylamaya katılmazlarsa fakih, “nizasız konular”<sup>268</sup> yönünden makamı ele alır.<sup>269</sup> Bu teoride, şeriatın çerçevesinde hükümetin meşruluğu halktandır. İslami hükümet, halk ve önder arasında bir şeri anlaşmadır.

#### **d. İslami Önderin Yetkilerinin Anayasayla Sınırlı Tutulması**

Bu teoriye göre, anayasanın kabulünden sonra anayasada öngörülme­yen tüm işler İslami hükümet çerçevesinde yapılmak zorundadır. Kaldı ki anayasa İslami hükümeti sınırlandırabilir. Yani, halk vasıtalı ya da vasıtasız bir şekilde anayasa karşısında kendisini sorumlu gören bir önder seçmelidir.<sup>270</sup> Anayasanın öngördüğü koşullar zaman bakımından bir sınırlama içerebilir, örneğin önder halk tarafından birkaç yıl için seçilir ve zamanı dolduktan sonra, kendi kendine makamından kenara çekilir.<sup>271</sup>

Bu teoriye göre, İslami önder makamından azledilemez, meğerki değindiğimiz sekiz özellikten birini kaybetmiş veya anayasada belirlenmiş olan yükümlülüklerini yerine getirmemiş olmasınlar. Önderin o zamana kadar ki sistemin İslamiyet’in bozmayan küçük hataları ve günahları onun işten alınmasına yol açmaz.<sup>272</sup>

Devlet ve İslami önder toplumun kamu işlerini yürütmektedir ve halk kendi özel ve şahsi yaşamında o zamana kadar ki şeriat hükümlerinden çıkmamışsa özgür sayılır.

---

<sup>268</sup> Burada ‘nizasız konular’, şeriatın sabit hükümlerinden ve yorum farklılığı taşımayan kaidelerinden çıkan konulara denilir.

<sup>269</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 1, ss. 571-572.

<sup>270</sup> Muhsin KEDİVER, *Nazariyeye...*, ss. 151-158.

<sup>271</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 1, s. 576.

<sup>272</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 1, ss. 593-595 ve 576.

Devletin temelleri diktatörlükten uzak kalmak, halkla işbirliği yapmak ve onlarla fikir alışverişinde bulunmakla özetlenmiştir. Bu teoriye göre, İslami önder karar verdiği konularda hiç kimseye tabii değildir, ancak anayasada onun yetkilerini ve kararı üzerine sınırlamalar getirilebilir.<sup>273</sup>

Bu teoriye göre, İslami hükümette yasama, yürütme ve yargı organı İslami önderin gözetimi altındadır.<sup>274</sup> Bu teori, cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin halk oylamasıyla seçilmeleri vb. işlerin yapılması ve anayasada kayıtlı olması şartıyla mukayyet (kısıntı) bir şekilde kuvvetler ayrılığının olmasını benimsemektedir.<sup>275</sup>

İslami önder, birinci derecede halk tarafından seçilmiş olan uzmanların ve ikinci derecede de halk önünde sorumlu sayılmaktadır.<sup>276</sup> Bu teoride, fakihlerin velayeti yerine, velayet fakih söz konusudur, bir başka deyişle, şurayı fakihler, yani birden fazla fakihin velayeti uygulanmamaktadır. Bu teoride, keşif ve teşhis<sup>277</sup> yerine, seçilmekten söz edilmektedir. Keşif ve teşhiste halkın hakkı yoktur ve bazen kura yöntemiyle de yapılmaktadır, ama seçimlerde her zaman halkın hakları saklıdır. Bu teoride halkın rolünün daha fazla olması ve haklarının garanti altına alınması sebebiyle, diğerlerine göre daha üstün görülmektedir.

## **H. İslami Seçmeli Devlet Teorisi**

Son zamanlarda (son 40 yılda) üç Lübnanlı ve Iraklı Şii düşünür bir teoriden ayrı ayrı söz etmektedirler, ama bunlar arasında bulunan ortak yönler sebebiyle hepsini bir teori içerisinde yorumlamak mümkündür.

---

<sup>273</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 2, ss. 31-37.

<sup>274</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 2, s. 55.

<sup>275</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 2, ss. 63 ve 114.

<sup>276</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat fi...*, Cilt. 1, s. 538.

<sup>277</sup> Keşif ve Teşhis fıkıhta yalnızca bulmak, seçmek ve belirtmek anlamına gelmemektedir; bulmak, seçmek ve belirtmek her zaman diğer insanlara tanıtmakla beraber olmalıdır.

Şehit Muhammed Bakir Sedr' in ilk teorisi<sup>278</sup>, Ayetullah Şeyh Cevat Mugniye'nin<sup>279</sup> teorisi<sup>280</sup> ve son olarak Lübnanlı fakih, Ayetullah Şeyh Muhammed Mehdi Şemseddin'in teorisi<sup>281</sup> İslami seçmeli devlet teorisini oluşturmuştur.

#### a. Şehit Sedr' in Görüşü

İslam Hz. Muhammed'in Allah tarafından dünyaya sunulduğu bir dizi görüş ve şeriattır. Görüşler bir dizi kavramlardan, örneğin insan ve insanlığın yeri, insanın Allah'ın karşısındaki sorumlulukları, geçmiş ve gelecekteki yaşam vs. mevzuattan oluşmaktadır ve şariat bir dizi hükümler, kanunlar ve sistemlerdir ki beşeriyetin tüm alanlarını (sosyal, siyasal, ekonomi vs.) kapsamaktadır.<sup>282</sup>

Şehit Sedr' in görüşüne göre, İslami devletin tüm dünya üzerinde şeri hakkı vardır ve herkes bu devlete muti (bağlı) olmak zorundadır ve İslami devletin insanlarla nasıl ilgilendiği onların konumlarına göre farklılık taşımaktadır.<sup>283</sup> İslami devlet, düşünce devletidir ve bu düşünce sınırlı ve kısıtlı olmayıp evrensel bir düşüncedir.<sup>284</sup>

Şehit Sedr' in düşüncesine göre İslam devletinin vazifeleri şu şekildedir:

- Şariat hükümlerini beyan etmek,

---

<sup>278</sup> Muhammed EL HÜSEYİNİ, El İmam El Şehit El Seyit Muhammed Bakir El Sedr Derasat fi Sirat ve El Monhecet, (Muhammed Bakir Sedr 'den Zahir ve Batin Dersleri), Darül fekr Yayınları, Beyrut, 1989, ss. 335-359; Seyit Muhammed Bakir HEKİM, El Hükmül... , s. 76-83.

<sup>279</sup> Şeyh Cevat Mogniye Lübnanlı Şii fakih olarak tanınmaktadır.

<sup>280</sup> Muhammed Cevat MOGNIYE, El Humeyni... , ss. 51-75.

<sup>281</sup> Muhammed Mehdi ŞEMSEDDİN, Fi İçtima El Siyasi ve El İslami, (İslami ve Siyasi Toplumda), Darül Segafe Yayınları, Kum, 1994. ss. 264-267.

<sup>282</sup> Muhammed Bakir SEDR, El Esesul İslamiyet, (İslamiyet'in Temelleri), Arş. Muhammed El Hüseyini, Darul Fırat, Beyrut, 1990, El Esas Regam 1, s. 337.

<sup>283</sup> Muhammed Bakir SEDR, El Esesul... , El Esas Regam 3, ss. 340-341.

<sup>284</sup> Muhammed Bakir SEDR, El Esesul... , El Esas Regam 5, ss. 346-347.

- Zamanın koşullarına göre ve İslam'ın temellerini göze önünde bulundurarak kanun yapmak,
- Halkı şeriat hükümleriyle bağdaştırmak,
- Halkın kendi arasında veya halkla devlet arasında çıkan ihtilaflarda tahkim ve yargı işlerini uygulamak.

Bu görüş doğrultusunda halk Gaybet Dönemi'nde hükümetin şekli için şu üç şartı uygulamak zorundadırlar:

- Hükümetin şekli ve onun organları şeriat sınırları içinde olmalı ve hiçbir zaman onun hükümleriyle çatışmamalıdır,
- Hükümetin şekli ve onun organları şeriatın yararları doğrultusunda olmalıdır,
- Seçilmiş hükümet ve onun organları Müslümanların maddi ve manevi yararları doğrultusunda olmalıdır.

Bu şartların uygulanması halkın bilgisine, günün ve siyasal ilişkilerin koşullarına bağlıdır. Eğer toplumda yeterli bilgi olmazsa bu şartın uygulanması için halkın uyanması gerekmektedir.<sup>285</sup>

Bu teoride, devletin amacı olarak adı geçen her dört koşul devlet için gereklidir, ancak bunların hepsi koşulsuz şartsız halkın elinde değildir. Şeriatın hükümlerini açıklamak ve yargı işleri, Salih Müçtehid'in elindedir. Halk ve onların oyuyla seçilen devletin bu yetkileri yoktur.

Eğer toplumda bir müçtehit varsa ve o da halkın oyuyla İslami devletin başına geçmişse, aynı anda hem hükümlerin açıklamasını hem de uygulamasını birlikte

---

<sup>285</sup> Muhammed Bakir SEDR, El Esesul... , El Esas Regam 7, s. 353-354.



yapabilir. Eğer toplumda birden fazla müçtehit varsa ve aralarında bazı konular üzerinde ittifak olmazsa devlet meseleyi çözmek için gerekli işlemi yapmak zorundadır. Devlet, yargı yetkisini gayri müçtehitlere devredebilir ama hiçbir müçtehitten bu yetkiyi geri alamaz.<sup>286</sup>

### **b. Şeyh Mugniye'nin Görüşü**

Şeyh Mugniye, siyasal İslam ve usul ilminde birçok esere imza atmış olan Lübnanlı ve Şii bir fakihtir. İslam rivayetlerini sosyal yönden yorumlamak ve içtihadı sosyal düşünceleri katmak fıkıhta onun ibdalarından (yeniliklerinden) sayılmaktadır.<sup>287</sup>

Şeyh Mugniye'nin görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Devletin kurulması toplum için mutlak bir ihtiyaçtır,<sup>288</sup>
- Masumun huzuru döneminde (Gaybet' ten önce) devletin önderliği ve hükümlerin uygulanması ona aittir ve herkes O'na itaat etmek zorundadır.<sup>289</sup>
- Gaybet Dönemi'nde, veli fakihlerin yetki alanı fetva, yargı ve nizasız konulardadır. Fakihlerin velayeti masumların velayetinden daha sınırlıdır. Bu teoriye göre, adil fakihlerin siyasi yetkileri yoktur. Şeriat hükümlerine göre, Fakihlerin reşit insanlar üzerinde velayetleri yoktur.<sup>290</sup>

---

<sup>286</sup> Muhammed Bakir SEDR, El Esesul... , El Esas Regam 9, ss. 357-359.

<sup>287</sup> Muhammed Bakir SEDR, Mecmua Makalati Şehit Sadr dar Macellat, (Şehit Sadr' in Bazı Dergilerdeki Makaleleri), Darül Zehra Yayınları, Beyrut, 1983, ss. 90-93.

<sup>288</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , ss. 57-58.

<sup>289</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , s. 59.

<sup>290</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , ss. 59-62.

- Siyaset dinden ayrı değildir ve dinin hükümlerinin uygulanması için hükümetin kurulması zorunludur.<sup>291</sup> Ancak, hükümet sadece din ile ilgilenmemekte, birçok siyasal, sosyal ve örfi konularda yetki sahibi olmaktadır. Dolayısıyla, o zamana kadarki beşeri tecrübeler şeriatın hükümleriyle çatışmamışsa toplumda onlar uygulanacaktır.<sup>292</sup>
- Devletin İslami özelliği fakihlerin iktidarda olması anlamına gelmeyip, kanunların ve kararların şeriat kaynağından ele alınmasını kastetmektedir.<sup>293</sup> Her devlet İslami vazifelerini yerine getirirse İslami sayılmaktadır ve liderinin fakih olmasının hiçbir önemi yoktur. Bu düşüncede İslam'a ve şeriata mültezim olan herkes devletin önderliğini ele alabilir. İslamiyet görünümünden değil, içerikten ve mahiyetten kaynaklanmaktadır.<sup>294</sup>
- İslami devletin başkanı halk tarafından seçilmelidir. İslam, halka bu hakkı tanımıştır. Devlet başkanı, valileri ve diğer yöneticileri uzmanlar arasından seçmek zorundadır.<sup>295</sup>
- Siyasi işlerin teşhisi ve uygulamasında, fakihlerin diğer insanlara göre hiçbir üstünlüğü yoktur.

### c. Şemseddin'in Görüşü

Şeyh Muhammed Mehdi Şemseddin, Lübnanlı fakih, İslami devlet şekliyle ilgili yeni bir görüş ortaya koymuştur.

---

<sup>291</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , s. 7.

<sup>292</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , s. 65-66.

<sup>293</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , s. 71.

<sup>294</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , ss. 65-66.

<sup>295</sup> Muhammed Cevat MUGNİYE, El Humeyni... , ss. 66-68.

Bu fakihin görüşüne göre, İlahi hükümler sabit ve nihaidir. Aile, ibadet vb. konularla ilgili olan hükümler de sabit hükümlerden sayılmaktadır. Şemseddin'in görüşüne göre, siyasi ve devlet konularında sabit hüküm bulunmamaktadır. Ekonomik, siyasi, sosyal, uluslararası vb. konularda hükümler, zamana ve duruma bağlıdır, ortamın ve zamanın değişikliğiyle onlar da değişir ve önemlerini kaybederler. Bu kanunlar toplumun iradesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür kanunlara fıkıhta, "Tebrirat"<sup>296</sup> denmekte ve fıkıhta adı geçse bile şariat hükümleri içine dâhil edilmemektedirler.<sup>297</sup>

Bu fakihin düşüncesine göre, şariatın sabit hükümlerinin beyanı ve Gaybet Dönemi'nde yargı işleri fakihlerin yetki alanı olarak sayılmaktadır ve fakihlerin siyasi iktidar üzerinde velayeti yoktur. Bir başka deyişle, fakihlerin halk üzerinde velayeti yoktur.

Gaybet Dönemi'nde halkın şariat çerçevesinde, toplumun siyasi işlerinde velayeti vardır ve hatta devletin modelini belirtmek için de yetkileri vardır. Bu teoride, velayet, İslami devletin başkanının özelliklerinden sayılmamaktadır.<sup>298</sup> Devlet halkın fikrinden kaynaklanmaktadır ve bu teoriye göre "Küresel İslam Devleti'nin" kurulmasının fıkhi temeli yoktur.<sup>299</sup>

#### **d. Üç Düşünür Fikrinin Işığında Teorinin Temelleri**

Bu teorinin temelleri şu şekilde sıralanmaktadır:

---

<sup>296</sup> Tebrir Arapça' da bilinmeyen anlamında kullanılmaktadır.

<sup>297</sup> Muhammed Mehdi ŞEMSEDDİN, Mecelletul Noor, (Işık Dergisi), sayı, 42, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1994, s. 9.

<sup>298</sup> Muhammed Mehdi ŞEMSEDDİN, Mecelletul... , s. 9.

<sup>299</sup> Muhammed Mehdi ŞEMSEDDİN, Mecelletul... , s. 11.

- Vasıtasız meşruti ilahi devlet sadece Masumların huzurunda kurulma imkânı bulmuştur, ama Gaybet Dönemi'nde fakihlerin vazifesi şu konularda sınırlanmaktadır:
  - Sabit olan şeri hükümlerin<sup>300</sup> yorumlaması,
  - Yargı işleri, (kamu içinde insanlar arasında çıkan ihtilaflar ve insanlarla devlet arasında çıkan münakaşaları (anlaşmazlıkları) çözmek)
  - Toplumun hidayeti.
- Bu teoriye göre, fakihlerin fakih olmaları sebebiyle hiçbir siyasi üstünlükleri yoktur.
- Gaybet Dönemi'nde kamunun siyasi işlerini yürütmek halkın elindedir. Halk kendi sosyal işlerini toplumun yararı doğrultusunda yürütmektedir. Bu teoriye göre, halkın seçtiği devlet şeriatın sabit hükümlerini göze önünde bulundurarak işleri yürütmelidir. Karar alındığı zaman da İslami ve onun sabit hükümleri çerçevesinde işlem yapmak zorundadır. Toplumun idaresi ve siyasetin şekli akıl hükmüyle yapılmalıdır.
- Bu teoriye göre, İslami devletin şekli, şurayı olmak zorundadır. Bu devlette tüm siyasi faaliyetler toplumun oyuyla yapılmaktadır.
- Bu teoriye göre, devlet başkanı halkoyuyla seçilir.
- Devletin İslamiyet'i, kanunların İslami olmasından kaynaklanmaktadır ve sistemin İslam'la eşleşmesi dinin amaçlarını takip etmesiyle ortaya çıkmaktadır.

---

<sup>300</sup> Haramlar ve vacip olanlar ki, zaman ve mekân onların değişmez olduklarını etkilememektedir ve bu hükümler sürekli bir şekilde sabittirler ve Veli Emir' in bu hükümler üzerinde karar yetkileri yoktur. Bu konuda bilgi almanız için Bkz. Muhammed İbni Ali İBNİ BABUYE, Tercüme Kitap İleli Şerayi, (Şeriatın Nedenleri Kitabının Tercümesi), Cilt 1 ve 2, Çev. Hüseyin Gasimi, Emin Allah Yayınları, Kum, 2009.

## **İ. Vekâlet Malikin**

Şii hukukunda devlet modelleriyle ilgili en son teori Vekâlet Malikin teorisidir ki bu teori, Şeyh Mehdi Hairi Yezdi tarafından Hikmet ve Hükümet kitabında sunulmuştur.<sup>301</sup> Bu teori, siyasi meşruiyetin temelini, fıkıhın malikiyet kaidesine ve seçim mevzusunu, fıkıhın vekâlet kaidesine bağlı saymaktadır. Hatta siyaset ve toplumun yönetiminde din ve fıkıhın yerini belirtmeye çalışmıştır.

Bu görüşün temelleri vatandaşların<sup>302</sup> ortak malikiyetleri, devletin vatandaşlar üzerindeki vekâleti ve din ve fıkıhın siyasetteki yeri olarak belirlenmiştir. Bu teorinin birinci temeli Şia fıkıhında ilk kez bahsedilmiştir, ikinci temeli ise ilk kez Şeyh Mehdi Hairi tarafından sunulmuştur.

Bu fakihin görüşüne göre, hükümetin tüm yetki ve tasarruf alanı vekâletten kaynaklanmaktadır. Bu görüşten önce ise Şia fıkıhında sadece fakihlerin vekâleti ile ilgili kaide vardır. Bu teorinin üçüncü temeli, geçmiş zamanlardan beri Şii fakihlerin düşüncelerinde yer almaktadır, ama bu düşüncede fıkıhın toplumun yönetiminde hiçbir üstünlüğü yoktur. Bir başka deyişle İslami hükümette, fıkıh ve din özelliği ile dini koşulların yeri yoktur.

### **a. Birinci Temeli**

---

<sup>301</sup> Hem şehri Gazetesi, İran-Tahrân, Sayı. 15/724, 1995. s. 6.

<sup>302</sup> Bu teoride, insanlar, halk, ümmet ve millet yerine “şehrvend” kavramı kullanılmıştır. Şehrvend kavramı vatandaş anlamına gelmektedir. Bu kelimenin basit anlamı hemşeri kavramıdır. Vatandaş kavramı açık bir anlam taşımaktadır ve düşünceden düşünceye anlamı fark etmektedir. Bu teoride vatandaşlar İslami bir toplumda ve belli bir devletin egemenliği altında yaşayan şahıslara denilmektedir.

Hükümet ülkenin iç ve dış işlerini yönetmek, kamuda düzen sağlamak ve vatandaşların güvenliğini ve refahını hazırlamak için, hikmet ve pratik akıl dallarından biri olarak hesaplanmaktadır. Bu şekilde velayet, hükümetin felsefi nedenlerinden uzak tutulmaktadır.<sup>303</sup> Hükümet ne metafizik gerçektir, ne de üstün bir akıldır; insanların toplu yaşamından ve müşareketlerinden ortaya çıkan belli bir tecrübi vaka ve tecrübi bir histir.<sup>304</sup>

Bir yerdeki bir grup insan yaşadıkları yerin vatandaşı ve ortak maliki sayılmak için birbiriyle yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunların zorunlu bir şekilde iç ve dış güvenliğine ihtiyaçları vardır, onun için o mekânın sorunları ve istekleri hakkında tam bilgisi olan birini kendi aralarından vekil olarak seçerler. Bu teoriye göre, hükümet ve siyaset bu doğal ve pratik yaşamın içerisinde ortaya çıkmaktadır.<sup>305</sup>

Bu teoriye göre, hükümetin temeli sosyal anlaşmaya dayanmamaktadır. Yani, hükümet doğal malikiyetten kaynaklanmaktadır. İnsanın yaşadığı mekânın malikiyeti, onun doğal haklarından sayılmaktadır ama bu hak bazen toplu yaşamışın ve kamunun yararı ve düzeni için ortak olarak kullanılmaktadır. Bu ortak alan (şehir ve ülke) insanların doğal yaşamları içindir.<sup>306</sup>

## **b. İkinci Temeli**

Yaşam alanının ortak malikleri akıl hükmüne göre, onların sulh içinde yaşayışlarını garanti altına alan ve bu yolda faaliyetlerini sürdüren bir şahıs veya bir

---

<sup>303</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve hükümet, Şadi Yayınları, Londra, 1995, ss. 54-55, 57, 63 ve 66-67.

<sup>304</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , s. 64.

<sup>305</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 69-71.

<sup>306</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 95, 126, 159-161 ve 165.

grubu yetkilendirirler. Eğer bu seçimde anlaşmazlık çıkarsa, tek çare çoğunluğun oyunun geçerli olmasıdır. Vatandaşların vekili herkesin eşit olarak vekilidir.<sup>307</sup>

Bu teoride, hükümet sistemi, vatandaşların verdikleri vekâlete dayanmaktadır. Vekil, müvekkil tarafından tüm yetkilere sahip kılınmıştır ve onun tarafından her türlü kararı müvekkilin yararı doğrultusunda alıp uygulayabilir. Hükümetin mahiyeti, vekâletten hariç değildir ve bu anlaşma hiçbir tarafa zorunluluk yaratmamaktadır ve her zaman hangi taraf isterse bu anlaşmadan geri çekilebilir. Vekil, kendisi için belirlenmiş yetkiler dışında hareket etmemelidir. Bu teoriye göre, eğer hükümet kendini halktan soyutlarsa, halkın hükümeti olma özelliğini kaybedecektir.<sup>308</sup>

### c. Üçüncü Temeli

Bu teoriye göre, hükümet, insanların pratik ve kamusal aklından kaynaklanan vekâlet ve gözetimden ibarettir. Dolayısıyla, hükümet ve onun mevzuatı şeriatın değişmeyen İlâhi hükümlerinden sayılmamaktadır.<sup>309</sup> Bu teoriye göre, siyasetçilerin vazifesi ülkenin iç ve dış mevzuatına ve onun zamanla değişen jeopolitik gerçeklikleriyle sınırlanmaktadır.

Siyaset işleri, aynı tecrübi ilimler gibi akla, zekâyâ, tedbire ve bilgiye muhtaçtır. Bu teoriye göre, siyasetçiler vatandaşların menfaatlerini ve yararlarını göze önünde bulundurarak din, ahlak ve hukuk ilkeleri doğrultusunda ve şeriatın genel hükümleri

---

<sup>307</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 107-119.

<sup>308</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 120-121 ve 131-132.

<sup>309</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 78-79.

çerçevesinde faaliyet yapmaktadırlar. Filozof, fakih ve teori ilimler ve fıkıhta uzman olan diğer kişiler, salt bu özellikleri sayesinde siyasi işlere karışamazlar.<sup>310</sup>

Allah Kuran'da Şura Ayet' inde halkı tüm günlük işlerde meşveret ve danışmaya davet etmektedir. Siyaset ve ülkenin işleri de günlük faaliyetlerden sayılmaktadır, dolayısıyla siyasette meşveret ve danışmakla yapılmaktadır. Kuran'ın Hadid Suresi'nin 25. Ayet' inde adaletin uygulanması ve düzenin yönetimi halka verilmiştir ve onun uygulanması peygamberlerin makam ve şanında değildir. Öyle ki; adaletin uygulanması nübüvvet ve imamet ilkelerinden çıkmamaktadır.<sup>311</sup>

Bu teori, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin siyasi yetkilerini vahiyden almadığını öne sürmektedir ve onların siyasi yetkilerini zamanın ve ortamın durumuna bağlı olarak halk tarafından biat şeklinde verildiğini beyan etmektedir.

---

<sup>310</sup> . Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 80-81.

<sup>311</sup> . Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDÎ, Hikmet ve... , ss. 81-82 ve 140-142.



## İKİNCİ BÖLÜM

### Şiiilikte Yönetilenlerin Hak ve Ödevleri

#### İ. Şii Kamu Hukukunda Hak ve Ödevler

##### A. Hak Kavramı

Şii edebiyatçıları hak kavramıyla ilgili olarak farklı tanımlar ortaya koymuşlardır; ancak bunların hepsi, fakihlerle (Fıkıh Bilgini) birlikte hakkın devamlı var olmasında görüş birliğine sahipken; hakkın Allah'a bağlı olduğunu ve ondan kaynaklandığını ileri sürmektedirler.<sup>312</sup> Buna ek olarak, Kuran'da hak kavramı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, Rum Suresi'nin<sup>313</sup> 6. Ayet' inde hak kavramı, Allah'ın fiilen uygulayacakları anlamında kullanılmakta iken, Bakara Suresi'nin<sup>314</sup> 61. Ayet' inde bu kavram, insanın davranışlarını tabir etmektedir. Kuranın bazı ayetlerinde ise, hak hukuki anlamda kullanılmakta<sup>315</sup>, bazılarında da ödev ve yetki anlamına gelmektedir.<sup>316</sup>

Hukukçular ve felsefeciler hakla ilgili farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Onların evrime ve insana farklı bakış açıları bu farklılığın belirmesinde önemli bir neden olarak sayılmaktadır. Bir din adamının hukuka bakış açısı, bir pozitivist hukukçudan farklı olmaktadır.<sup>317</sup> Hatta fakihlerin arasında da hak kavramının net bir tanımı

---

<sup>312</sup> Haç Suresi, 62. Ayet.

<sup>313</sup> Kuran'ın 30. Suresi.

<sup>314</sup> Kuran'ın İkinci ve en uzun suresidir.

<sup>315</sup> Bakara Suresi, 282. Ayet; Zariyat Suresi, 19. Ayet; Esra Suresi, 26. Ayet.

<sup>316</sup> Bakara Suresi, 180 ve 236. Ayetleri; Rum Suresi, 47. Ayet; Yunus Suresi, 103. Ayet.

<sup>317</sup> Dünyada genel olarak hak, hukukun temel kavramlarından biridir. Hukuk kelimesi hak kelimesinden türemiştir. Hukuk kelimesi hak kelimesinin çoğuludur. Latince, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi dillerde ise hak ile hukuk kelimeleri arasında bu küçük fark dahi yoktur. Bu dillerde hak ile hukuk için aynı kelime kullanılır. Bu konuyla ilgili Bkz. Kemal GÖZLER, Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, 2013.

yoktur. Örneğin, hakkı kanundan kaynaklanan bir güç veya devamlı bir istek ve üstünlük olarak adlandırmışlar ya da hakkı, bir şeye saltanat ve otorite kurmak olarak tanımlamışlardır.<sup>318</sup>

Şii okuluna göre, hakkın yorumlanması sadece ödevin yorumlanmasına bağlıdır. Eğer bir kişiye bir hak tanınır ve o kişi o hakkı kullanarak güç ve üstünlüğü elde eder ise, başkaları onun hakkına saygı duymalı ve o hakkın yerine getirilmesi için özen göstermelidir.<sup>319</sup>

Hakla ilgili bir başka önemli konu da hakların karşılıklı olması gerektiğidir. Diğer bir ifadeyle, nasıl ki insanlar başkalarının karşısında haklı iseler; onların önünde yükümlüde sayılmalıdırlar. Buna ek olarak, eğer bir insan ne kadar çok hak sahibiyse, o kadarda da sorumluluk sahibi olmalıdır.<sup>320</sup>

## **B. Hakların Kaynağı**

İnsanların sahip olduğu hakların kaynağı, farklı okulların düşüncelerine göre farklı özellikler göstermektedir. Bazı okullara göre, hakların kaynağı kanun sayılmakta, insanların hakları kanunun hükümleri içerisinde sınırlanmaktadır.<sup>321</sup> Bazıları da, hakların kaynağını güç olarak tanımlamaktadırlar. Bu düşünceye göre, gücü çok olanın hakkı da o kadar çok olacaktır.<sup>322</sup> Bazılarına göre ise, haklar insanın iradesinden kaynaklanmaktadır, bir başka deyişle bu düşünceye sahip olanlar

---

<sup>318</sup> Seyit Muhammed Kazım TEBATEBAİ, Haşiyetül Mekasib, (Mekasib Kitabının Şerhi), İsmailiyan Yayınları, Kum, 1959, s. 55.

<sup>319</sup> Seyit Ali Ekber GOREYŞİ, Gamuse Kuran, Cilt. 6. Darul Kitabi İslami, Tahran, 1982, s. 137.

<sup>320</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 30-31.

<sup>321</sup> Muhammed HÜSEYNİ SAKİT, Dibaçe-i bar İlme Hukuk, (Hukuk İlmine Giriş), Cihan Muasır Yayınları, Tahran, 1991, s. 45.

<sup>322</sup> Murtaza MUTAHERİ, Ensane Kâmil, (Kamil İnsan), Deftere İntişarate İslami Yayınları, Kum, Tarihsiz, s 194; Muhammed HÜSEYNİ SAKİT, Dibaçe-i... , ss. 61-62.

açısından her iradeli yaratık, hak sahibi sayılmaktadır. Bazıları da hakların kaynağını, gereklilikte görmektedir.<sup>323</sup>

Bunların yanında İslam Hukuku düşüncesinde de bu konu üzerinde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.<sup>324</sup> İslam Hukukuna göre, insanın dünyaya farklı bakış açıları bu konunun anlamında büyük değişiklikler yaratmaktadır. Örneğin, ilahi bir düşüncesi olan insanın bakış açısı pozitivist bir insanın düşüncesiyle aynı olmayacaktır. İlahi bir düşünceye sahip olan insan, o zamana kadar kendisini dünyanın bir parçası olarak hissetmekte ve dünyanın belli bir amaca taraf olarak yöneldiğini kabul etmekte ve hiçbir zaman kendisini hakların kaynağı olarak tarif etmemektedir.<sup>325</sup>

İslam Hukukuna göre, insanların hakları, bazı boyutlarda doğal ve fitri olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, Doğal Hukuk Okulu'nun görüşlerinden farklı sayılmaktadır. Çünkü İslam ilahi bir okul olarak hukukun gerçek kaynağını Allah olarak benimsemekte ve Peygamberlerin gönderilmesini bu yoruma onay olarak tanımlamaktadır.<sup>326</sup>

İslam, başka okullardaki hakların kaynağını vicdan olarak tanımlamaktadır ve İslam'a göre haklar, Allah'ın yarattığı doğa ve vicdandan kaynaklanmaktadır. Bu düşüncede, Allah âlemin merkezi olarak görülmekte ve her şey ondan

---

<sup>323</sup> Muhammed HÜSEYNİ SAKİT, Dibaçei... , s. 62.

<sup>324</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. ARMAĞAN Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Yayınları, Ankara 1992.

<sup>325</sup> Murtaza MUTAHERİ, Bist Gofar, (Yirmi Bölüm), Deftere İntişarate İslami, Kum, 1980, s. 46.

<sup>326</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 42-43.

kaynaklanmaktadır. Kanun koyma (yasama) ve yol gösterme yetkisi Allah'ın elindedir.<sup>327</sup>

Bu düşünceye göre, insan aklının sınırlı olması için öyle bir ortam yaratılır ki Allah, vahiy yolu ile tüm hakları onlara bildirir ve tüm yetkileri ona tayin eder. Allah vahiy ve peygamberleri aracılığı ile insanların haklarını ve ödevlerini bildirir. Hz. Ali Allah'ı, “hâkimlerle halkın arasındaki karşılıklı hak ve ödevlerin kaynağı olarak” tanımlamış<sup>328</sup> ve İmam Humeyni, insanların özgürlüğünü ve toplumun özerkliğini insanlığın temel hakları olarak bildirmiş ve Allah'ı bu hakkın kaynağı olarak göstermiştir.<sup>329</sup>

Şii düşüncesine göre, Allah tarafından insanlara tanınan hukuk, basit hukuk olarak kabul edilmemektedir. Bu hukuku elde etmek için Allah'ın izni gerekmektedir. İnsanlar, hakka ulaşabilmek için Allah'a karşı bazı ödevler ile yükümlendirilmişlerdir.<sup>330</sup> Hz. Ali ise, “Hak çalışıp ve özen göstermedikçe elde edilemez.” demektedir.<sup>331</sup>

İslam okuluna göre, insanların sahip oldukları haklar, onların Allah'ın karşısındaki ödevleri ve sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için tanımlanmış; ancak bu sorumlulukları yerine getirilebilmeleri için bazı koşulların oluşması şarttır. En önemli şartlardan birisi, İslami hükümetin bir sistem içinde kurulmasıdır.<sup>332</sup> Bu sistemin içerisinde yöneticiler ve yönetilenler karşılıklı hak ve imtiyazlardan

---

<sup>327</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 45.

<sup>328</sup> Nehcul Belaga, 216. Hitabe.

<sup>329</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 3 Merkez Medarik Ferhengi İnkılap İslami, Tahran, 1982, s 48.

<sup>330</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, (Terazi), İsmailiyan Yayınları, Kum, 1992, s. 213.

<sup>331</sup> Nehcul Belaga, 29. Hitabe.

<sup>332</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 45.

faydalanmakta ve böylece Allah'ın karşısındaki yükümlülüklerini yerine getirebilmektedir.

### C. Ödev Kavramı

Arapçada ödev, zorluk ve ağırlık anlamına gelmektedir.<sup>333</sup> Ödev, her zaman bir zorlukla beraberdir. Ödevin anlamı, gönüllü bir şekilde insanın bazı özgürlüklerini kısıtlayan emir ve iltizamda özetlenmektedir.<sup>334</sup> Ödevler şeri ve gayri şeri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ödevlerin yerine getirilmemesi her toplumda, her dinde veya her ideolojide bazı cezai yaptırımlara tabi tutulabilmektedir.

Bu sistemde çoğunlukla hakların tanınmasına önem verilmiş, ödevler ve vazifelerin tanımlanması ikinci derecede yer almıştır.<sup>335</sup> Örneğin, insanların Allah'ın karşısındaki ödevlerinin tanımı Allah'ın insanlar üzerinde olan haklarıyla tanımlanır.

Şiilikte ödev, vazife ve görev çoğu zaman aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Özel alanda ve aile hukukunda eşlerin birbirinin karşısında ödev ve vazifeleri, şeri alanda insanların Allah'ın karşısında olan vazife ve ödevleri, ekonomik alanda insanların şeri ödevlerinin yerine getirilmesi ve kamu alanında insanların birbirinin karşısında ve devlet ve iktidarın karşısında olan vazife ve ödevlerinden bahsedilmiştir.

---

<sup>333</sup> Dünyada genel olarak ödev belli bir kural gereğince yapılması veya yapılmaması zorunlu olan şey demektir. Bu şeyin yapılması veya yapılmamasının gerektiren kural, şüphesiz, söz konusu şeyin içinde bulunduğu bağlama göre, hukuk, ahlak, teamül veya bir din kuralı olabilir. Ödev kavramı hukukun her alanında, hem kamu hukuku, hem de özel hukuk alanında kullanılabilen genel bir kavramdır. Bunlarla birlikte, özel hukuk alanında ödev kavramı yerine çoğunlukla borç kavramı kullanılır. Bu konuyla ilgili Bkz. Kemal GÖZLER, Hukuka... , ss. 400-401.

<sup>334</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 50-54.

<sup>335</sup> Hak kavramının karşısında ödev kavramı bulunur. Hak ve ödev aynı madalyanın iki yüzü gibidir. Bir hukuki ilişki veya durumda bir tarafın hakkı diğer tarafın ise ödevi vardır. Bazen aynı hukuki ilişkide bir tarafın edimi, kendisi açısından ödev, karşı taraf açısından ise hak oluşturur. Ödevin olmadığı yerde hak da yoktur, ama hak olmaksızın ödev olabilir. Bu konuyla ilgili Bkz. Kemal GÖZLER, Hukuka... , ss. 400-401.

Şiiilikte her zaman ödev bir hak ve bir istekten kaynaklanmaktadır. Şii devlet teorilerinin farklılıkları ödev ve vazife kavramı üzerinde farklılıklar yaratmıştır. Bazı teorilerde velayetin kapsamının genişliği vazife türlerinin çeşitlerini yükseltmiştir, öyle ki hakların birçoğu vazife niteliği kazanmışlardır. Diğer bazı teorilerde, velayetin sınırlarından kaynaklanarak vazifelerin çeşitleri azaltılıp ve hakların genişlemesine yol açılmıştır.

Şii siyasi-hukuki sisteminde hak ve ödevler karşılıklıdır ve herkes kendisinin, birbirinin, iktidarın ve hatta Allah'ın karşısında bazı haklara sahip ve bazı ödevleri yerine getirmekle yükümlüdür.

#### **D. Hak ve Ödevlerin Yeri**

Şiiiliğin hukuki ve siyasi sistemi içerisinde yönetilenlerin ve yöneticilerin hak ve ödevleri önemli bir yere sahiptir. Bu iddiayı kanıtlayan en önemli örnek Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin yaptığı konuşmalar, sahabeler ve valilere gönderdikleri mektuplar olarak öngörülebilir. Şii toplumlarında kamusal ilişkiler ve onun içerdiği ödevler ve yetkiler Şii kamu hukukunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.<sup>336</sup> Şii kamu hukuku, Şiiiliğin ortaya çıkışından beri en önemli ilgi alanı olarak görülmüştür.

Şii toplumunun içerisinde var olan ilişkileri ve bu ilişkilerden kaynaklanan hak ve ödevlerin sistematik bir şekilde ortaya konulması, Şiiiliğin kamu hukukunu, batıda olan siyasi sistemler ile karşılaştırılabilir bir hale getirmektedir.<sup>337</sup>

---

<sup>336</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve Vazife Şehrvendan ve Devlet Mardan, (Vatandaşların ve Yöneticilerin Hakları ve Ödevleri), Debir haneye Meclisi Hobregane Rehberi Yayınları, Tahran, 2002, s. 19.

<sup>337</sup> Bu konuyla karşılaştırmalı şekilde bilgi almak için Bkz. Şeref GÖZÜBÜYÜK, Yönetim Hukuku, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003.

Yönetilenlerin ve yöneticilerin hak ve ödevlerinden bahsedilmesi siyasi felsefe ilminin en önemli konularından biridir. Şii okulunda "toplum" üstün bir öneme sahiptir; öyle ki sağlıklı bir toplum olmaksızın halkın mutluluğu ve geleceğinden bahsedilemeyecektir. Bu şekilde bir toplumu yaratmak ve hak ve ödevleri düzenli bir şekilde uygulamak için bir hükümet kurmak gerekir. Şii okulunun kanaatine göre, hükümet kurmanın en önemli amacı, adaleti yaymak ve bu doğrultuda toplumun ilahi yolda yürümesini kolaylaştırmaktır.<sup>338</sup>

Şii fıkhi kitaplarına baktığımızda hak ve ödevler (vazife) her zaman değişmeyen üst başlıklar olarak yer almaktadırlar. Fıkhnın şeri alanında, özel hukuk alanında, siyasal ve kamu hukuku dalında karşılıklı hak ve ödevlerden bahsedilmiştir. Yani fıkhnın özel hukuk alanında fıkhi kavramlar hak ve ödevler çerçevesinde düzenlenmiştir. Şiiliğin kamu hukukunda da hak ve ödevlerin önemli yeri vardır. Burada kamusal ve siyasal kavramları hak ve ödevler üst başlıkları altında sistematik bir şekilde açıklayabiliriz.

Şiiliğin kamu hukukunda karma şekilde devlet teorilerinin ortaya çıkışı bu alanı sistematik bir şekilde bahsetmememizi oldukça zorlaştırmıştır. Teorilerin ilahi kaynaktan var olması, velayet kuramının teorilerde yer alması vb. konular bile yine bu yolda bizi sistematik bir noktaya yönlendirmemektedir. Bir başka deyişle, bu sistemde egemenlik, meşruiyet, özgürlükler vb. konular esas olmadığı için ve düşünceden düşünceye farklılık yaşandığı için üst başlık olarak ele alınmamaktadır. Bu boşluğu gidermek için hakları esas almamız kaçınılmazdır, ama burada da haklar

---

<sup>338</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 23-26.

ödevlerle yan yana oldukları için ve hakla ödevin karşılıklı olması gerektiği için bu sistem kamu hukukunun esası olarak görülmektedir.<sup>339</sup>

Bunlara ek olarak da, Şiilikte insanların kendilerinin karşısında var olan hak ve ödevleri çoğunlukla özel alan olarak tanımlanmaktadır ve o alanın hükümleri çoğunlukla ibadete dayalı hükümler niteliğindedirler. Bunun hemen yanında insanların Allah karşısındaki ödevleri de şeri ve ibadet alanına girmektedir ve kamu hukukunda etki yaratmamaktadır. Ama insanların birbirinin karşısında olan hak ve ödevleri ve iktidarın halkla arasında var olan hak ve ödevleri Şiiliğin kamu hukukunun esasın oluşturmaktadırlar.

Bu hak ve ödevler “tesisi ve imzai”<sup>340</sup> şeklinde görülmektedirler. Tesisi olan hak ve ödevler şariat hükümleri adı altında ve Allah tarafından insanlara verilmiştir. Bu hak ve ödevler esas olarak İslam ve Şiiliğe aittir ve ilahi yönleri vardır. Ancak imzai olan hak ve ödevler İslam’a ve Şiiliğe özgü olmayanlardır. Öyle ki, bu hak ve ödevlerin beşeri nitelikleri vardır. Velayet hakkı, Şiilik tarafından insanlara verilmiştir ve ilahi yönü vardır ancak, oy vermek hakkı beşeri bir haktır ve Şiilik bu hakkı beşeri kaynaklardan ele almış ve Şii niteliği kazandırmıştır.

Hak ve ödevler arasında bazen net bir ayrım yapılmadığı için birtakım konularda birbirlerinin yerine kullanılmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Örneğin, egemenlik Şiilik açısından bazen hak, bazen de ödev olarak görülmektedir.

---

<sup>339</sup> Günümüzde Temel Hak ve Özgürlükler için ve bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. İlhan F AKIN, Temel Hak ve Özgürlükler, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971.

<sup>340</sup> Burada tesis inşa etmek anlamına gelmekte ve imza onaylama anlamında kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili Bkz. Seyit Mustafa MUHAKKİK DAMAT, Gevaid Fıkıh, (Fıkhi Kaideler), Merkez Neşr Ulum İslami, Tahran, 2007.



Bu bölümde, ilahi dünyevi hak ve ödevler tartışması yapmamaktayız. Burada Şiiiliğin kamu hukukunu açıklamak için en temel ve en basit başlıklar altında halkın ve yöneticilerin karşılıklı hak ve ödevlerini belirtmeye çalışacağız.

## II. Yönetilenlerin Hakları

Farklı okulların, insana, insanın dünyadaki ve toplumdaki yerine farklı bakış açıları insanların sahip oldukları hakları ve yetkilerinde farklılıklar göstermektedir. Bir okul insana sırf maddi olarak bakarken; diğer bir okul ise, insana hem maddi hem manevi yönden bakabilmekte, yani insanların hakkını farklı şekilde yorumlamaktadır. Çünkü her bir okul, insan haklarını farklı usuller çerçevesinde temellendirmektedir. Şii düşüncesine göre, ihlas<sup>341</sup> ve inanç usulleri insan haklarında büyük etki yaratmaktadır.<sup>342</sup>

İslam okuluna göre, insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak bazı imtiyazlar ve özelliklere sahiptir.<sup>343</sup> Bu okula göre, insanın toplumdaki yeri Kuran'da, Hadiste ve Sünnette belirlenmiştir. İslam hem toplumun hem de insanlığın mutluluğuna önem vermektedir. İslam toplumda hem çoğunluğun haklarına saygı duyar hem de azınlıkların haklarına önem verir. İslam, kamu yararına, farklı bir şekilde önem vermektedir; çünkü insanların mutluluğunun ve bireylerin haklarının ve özgürlüklerinin korunmasının ancak bu vesileyle gerçekleştirilebileceğini düşünmektedir. Bir başka deyişle, insanlığın gelişmesi toplu yaşayışla

---

<sup>341</sup> İhlas; ibadet ve kulluk anlamına gelmektedir.

<sup>342</sup> Nehcul Belaga, 167. Hitabe.

<sup>343</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharul Envar, Cilt. 32, Darul Ehya El Terasol Arabi Yayınları, Beyrut, 1983, s. 41.

gerçekleşmekte ve böylece insanların karşılıklı hakları anlam kazanabilmektedir.<sup>344</sup>

Haklar her zaman sorumluluk ve yükümlülüklerle yan yana gelmektedir. Bu esasları ele alarak, İslam her zaman toplu yaşayıştan tarafta ve topluma her zaman önem göstermektedir.

İslam'da en önemli kanunlar ve hükümler örneğin; hac, namaz, cihat, infak vs. toplum esası ve toplum için konulmuştur ve hükümet kamu gözetiminden yararlanarak kanunu ve hükümleri toplumun belirlediği ilahi amaca yönlendirmektedir.<sup>345</sup> Hükûmetin vazifesi, İslam'a göre gerekli koşulları ve tesisleri bu amaç için yaratmaktır. Öyle görünüyor ki peygamberlerin Allah tarafından hükûmet kurmaları için görevlendirilmesi bu amaç içindir.<sup>346</sup>

İlahi dinlerin özellikle İslam'ın başka beşeri okullara üstünlüğü şudur ki; ilahi dinler insanların sadece dünyevi işleri ile ilgilenmemekte; onların "uhrevi mutluluğu"<sup>347</sup> için de yol göstermektedir. İslam'a göre, dünyevi mutluluğun temini ve korunması uhrevi mutluluk için bir başlangıç sayılır.<sup>348</sup>

Burada Şii toplumda yönetilenlerin haklarını kamu kamu ve anayasal hukukun başlıkları altında açıklamaktayız. Hakların doğuşu, açıklanması ve nasıl bir Şii kamu hukuku düzeni içerisine girmeleri ele alınmıştır.

---

<sup>344</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Muhammed Tagi MESBAH YEZDİ, Camia ve Tarih ez Didgah Kuran, (Kuran Açısından Toplum ve Tarih), Merkez Çap ve Neşr Sazman Tebligat İslami Yayınları, Tahran, 1989.

<sup>345</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, s 97.

<sup>346</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 63-64.

<sup>347</sup> Uhrevi Mutluluk Şii felsefeciler tarafından Allaha yakın olmak ve Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamak şeklinde yorumlanmıştır. Bu konuyla ilgili Bkz. Frederick COPLESTON, A History of Philosophy, (Felsefe Tarihi), Cilt. 1. Çev. Seyit Celaliddin Müctebavi, Sürüş Yayınları, Tahran, 1990, s. 467; Mahmut RECEBİ, İnsan Şinasi, (İnsan Tanıması), Müesseseye Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 2001, ss. 201-209.

<sup>348</sup> Mahmut RECEBİ, Maarif Kuran Muhammed Tagi Mesbah Yazdi, Cilt. 1, Müesseseye Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 2013. s 1698.

## A. Kamu Ahlakı

Şii Okulu açısından, insanların zihinsel ve manevi alanda sağlıklı yaşamaları en önemli haklardan biri sayılır. Bu temel hak, Şii düşünürleri açısından Allah tarafından insanlara öngörülen en üstün ve en önemli haklardan biridir. İnsanlar bu hakkı kullanarak başka haklardan da yararlanırlar. Bu hakkı gerçekleştirmek için en önemli faaliyet hükümet kurmak ve içtimai<sup>349</sup> yaşamaktır.<sup>350</sup> Hâlbuki böyle bir toplumun kuruluşunda kanunların ve hükümlerin konulması kaçınılmazdır. Kanun koymak hükümetin görevidir; çünkü hükümetin sağlıklı bir toplum yaratabilmesi için gerekli vesileleri, yeterli hakları ve yetkileri vardır.

Eğer Allah insanlara böyle bir hak tanıdıysa hiç kimse o hakka tecavüz edip kaldırılmasında veya kısıtlatılmasında yetki sahibi değildir.<sup>351</sup> Örneğin, bazıları toplum içerisinde uyuşturucu üretip satarlarsa ve bu faaliyetle gençleri tuzağa düşürürlerse, bunlar toplumun sağlıklı bir hal içerisinde yaşama hakkını ihlal etmiş olacaklardır. Bu sebeple, söz konusu olan yasa dışı faaliyetleri önlemek, hükümetin hem görevi hem ödevi olarak görülmektedir.

Hz. Muhammed'in ödevlerinden biri, insanları aydınlatmak ve onları gereksiz işlerden ve hurafelerden men etmektir. Hz. Muhammed'in bu vazifesi insanların sağlıklı bir toplumda yaşama hakları için, delil niteliğinde sayılmaktadır.<sup>352</sup>

---

<sup>349</sup> İçtima Arapça ve Farsça' da topluma hitap edilmektedir ve İçtimai yaşamak toplumda sosyal yaşam anlamına gelmektedir.

<sup>350</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 73.

<sup>351</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 77; Murtaza MUTAHHERİ, İleli Girayış be Maddigari, (Servete Yönelmenin Sebepleri), sadra Yayınları, Tahran, 1978, ss. 223-229.

<sup>352</sup> Abdullah CEVADİ AMULİ, Felsefeye Hukuk Beşer, (İnsan haklarının felsefesi), Esra Yayınları, Kum, 1996, s. 77.

Şii Okulu açısından, İslami toplumun esasları ve temelleri, iyi işlerde işbirliği yapmak ve kötü işlerden uzaklaşmak ve başkalarının haklarına tecavüz etmemekle sınırlandırılmıştır.<sup>353</sup> İyiliklerde işbirliği yapmak ve kötülüklerden uzaklaşmak; toplumda can, mal ve kişiliklerin korunması ve haklara tecavüz edilmemesi anlamına gelmektedir.<sup>354</sup>

İslam'ın hükümlerini incelediğimizde görüyoruz ki, bu hükümlerin birçoğu toplumu ahlaki ve fikri kötülüklerden uzaklaştırmaya çalıştırmaktır. Örneğin, İslam'ın cezai hükümleri, toplumu daha sağlıklı ve kötülüklerden uzak hale getirmektedir.<sup>355</sup>

Hz Muhammed'in yirmi üç yıllık hurafe, fesat ve ahlaksızlıklar karşısında verdiği mücadele bu amaç için yani, toplumu ahlak, adalet, sosyal ve iktisat açısından sağlıklı hale getirmek için yapılmıştır.

Hz. Ali' nin yirmi beş yıl inziva döneminde<sup>356</sup> ve sonra Hilafet makamında gösterdiği çaba, örneğin iktisadi teşkilatta yaptığı reform, toplumu inhiraftan ve hurafeden temizlemesi, İslami adaletin geliştirilmesi ve toplumu sağlıklı bir düzene dönüştürmek için yapılmıştır.<sup>357</sup>

---

<sup>353</sup> Ragıp ISFAHANI, El Müfredat, Defter Neşri Kitap Yayınları, Tahran, 1994. s. 363; Akbar HAŞİMİ RAFSANCANI, Tefsiri Rahnoma, (Yönlendiren Yorum), Cilt. 6, Merkez İntişarate Defter Tebligat İslami, Kum, 1997, s. 284.

<sup>354</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, s 162.

<sup>355</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 84-85.

<sup>356</sup> İnziva kavramı suskunluk anlamında kullanılmıştır. Şiiliğe göre, Hz. Ali 25 Yıl boyunca, yani Hz. Abubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafet döneminde hilafet makamından uzak ve inzivada kalmıştır.

<sup>357</sup> Nehcul Belaga, 16. Hitabe.

H. Hüseyin' in Aşure Günü'nde ayaklanması'nın amacı, yalnızca sosyal ahlaksızlarla savaş ve İslam ümmetinde bir reform yapabilmek içindir.<sup>358</sup> H. Hüseyin' in görüşüne göre, eğer bir toplumda düşünceler ve uygulamalar sağlıklı olmazsa o toplumda insani değerlerden söz edilemez.

Kuran'a göre, zalim hükümetler her zaman toplumun fikri sağlığını bozarak onlara musallat olmuşlardır.<sup>359</sup> İslam dünyasında Emevi<sup>360</sup> ve Abbasiler<sup>361</sup> Döneminde bu hale sıkça rastlanılmıştır.<sup>362</sup> Tarihe baktığımızda, Müslümanların İspanya'da ve son dönemde Cezayir'de yenilmeleri bu nedenden kaynaklanmaktadır.<sup>363</sup> İran'ın Şah döneminde sömürge altında kalmasının nedeni de sosyal ve ahlaki fesat ve toplumun sağlıksızlığından kaynaklanmaktadır.<sup>364</sup>

Şii düşünürlerine göre, bu hak dünyanın çağdaş hukuki sistemlerinde bile tanınmamaktadır.<sup>365</sup> Bu sistemler her ne kadar bireylerin özgürlüğüne önem verip, hatta hükümeti bireylerin haklarının yerine getirmesi için bir vesile olarak tanısa bile, bu sistemlerin temelinde din ve maneviyat yoktur. Onun için insanlığın maddi ve manevi mutluluğunu temin etmeye güçleri yetmeyecektir. Bu sistemlerin teorileri,

---

<sup>358</sup> Ali MUAYYİDİ, Farhange Came Sohanane İmam Hüseyin, (İmam Hüseyin 'in Hitabeleri ve Hadisleri), Sazman Tebligat İslami Yayınları, Kum, Tarihsiz, s. 291.

<sup>359</sup> Zuhuf Suresi, 54, Ayet.

<sup>360</sup> Emevi devleti İslam Dünyasında Dört Halife Dönemi' nden sonra ortaya çıkmıştır. Bu devlet Müslüman-Arap-İslam devleti adı altında egemenliği ve iktidarı ele almıştır. Bu devlet 661-750 yıllar arasında iktidardaydı ve İslamiyet'te ilk kez veraseti modelde bir devlet olarak görülmektedir. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Muhammed Soheyl TOGUŞ, Tarih Hükümet Emevi, (Emevi Hükümetinin Tarihi), Çev. Huççetullah Cudeki, Pejuhişgah Hovze ve Danişgah Yayınları, Kum, 2001; Ali AKSU, Emevi Devleti'nin Yıkılışı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2007.

<sup>361</sup> Abbasi Devleti İslam Dünyası' nın ikinci devleti olarak adlandırılmaktadır. Bu devlet 750 Miladı yılında kurulmuştur ve 1258 yılında çökmüştür. Bu devlette aynı Emevi Devleti gibi İranlıların siyasi ve idari yöntemlerini ülkenin ve devletin yönetimi için kullanmışlardır. Bu Konuyla ilgili Bkz. Şeyh Muhammed BEYK EL HİZRİ, Tarih El Ümemül İslamiyet, (İslami Ümmetin Tarihi), Darul Merifet, Beyrut, 1989; İhsan SÜREYYA SİRMA, Abbasiler Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.

<sup>362</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 86.

<sup>363</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 86.

<sup>364</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Sahifeye... , Cilt. 21, s. 195; Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 86-87.

<sup>365</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Kınalızade ALİ EFENDİ, Devlet ve Aile Ahlakı, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

insanların belirlediği yarara, özgürlüğe, mutluluğa ve kemale yönelik düşünceleri ve bakış açıları ilahi düşüncelerle kıyaslanamaz.<sup>366</sup>

Bu doğrultuda Şii dünyasında fiili olarak İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, devleti sağlıklı bir toplum yaratması amacıyla yetkilendirmiş; imana, ahlaka ve tüm kötülüklerden uzak durulmasına önem vermiştir.<sup>367</sup>

## **B. Egemenlik**

Şii Hukuku'nda Allah tarafından insanlara verilen egemenlik hakkı, temel haklardan biri olarak kabul edilmektedir. İlahi dinlerin doğasında ise egemenlik Allah'a aittir. Allah üstün güç olduğu için krallar veya sultanlar başka rakip grupları

---

<sup>366</sup> Murtaza MUTAHERİ, Magalat Felsefi, (Felsefi Makaleler), Cilt 1, Hikmet Yayınları, Tahran, 1987, s 157.

<sup>367</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 3. Madde: İran İslam Cumhuriyeti devleti, ikinci maddede anılan hedeflere ulaşma uğrunda, aşağıdaki hususlar için bütün imkânlarını kullanmakla görevlidir: Ahlaki erdemlerin iman ve takvaya dayanarak olgunlaşması için elverişli ortamın hazırlanması, fesat ve suçluluğun bütün görünüşleri ile savaşım. Genel bilgi düzeyinin, basından ve toplu haberleşme araçlarından ve diğer araçlardan sağlıklı biçimde yararlanılarak her alanda yükseltilmesi. Her düzeyde herkese parasız öğrenim, eğitim ve beden eğitimi ile yükseköğrenim imkânlarının yaygınlaştırılması. Bilim, fen, kültür ve İslami bilgilerin bütün alanlarında inceleme, araştırma ve yeni sonuçlara varma yeteneklerini, araştırma ve araştırmacıları teşvik merkezleri kurarak güçlendirme. Emperyalizmin tümüyle kovulması ve yabancıların nüfusunun önlenmesi. Her türlü istibdat, bencillik ve(zorba) tekelciliğin yok edilmesi. Kanun çerçevesinde siyasi ve toplumsal hürriyetlerin sağlanması. Halkın tümünün kendi siyasi iktisadi, içtimai ve kültürel yazgısının belirlenmesine katılması. Yersiz ayrım ve ayrıcalıkların kaldırılması ve herkes için maddi ve manevi her alanda adil imkânların sağlanması. Sağlıklı yönetim düzeni kurulması ve zorunlu olmayan örgütlerin ilga edilmesi. Millî savunma yapısı, bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve İslami sistemin korunması için genel askeri yapının öğrenim yolu ile güçlendirilmesi. Eşitliğin sağlanması, yoksulluğun giderilmesi, beslenme, barınma, çalışma, sağlık ve toplumsal güvenlik alanlarındaki her türlü yoksulluğun ortadan kaldırılması için İslami ilkelere uygun sağlıklı ve adil bir ekonomik sistemin temellerinin atılması. Bilim, teknik, sanayi, tarım, askerlik ve benzeri alanlarda kendine yeterliğin sağlanması. Kadın erkek her ferdin her yönden haklarının sağlanması, herkese adil yargı güvenliğinin kurulması ve herkesin kanun karşısında eşitliği. Tüm halk içinde İslam kardeşliği ve genel yardımlaşmanın genişletilmesi ve güçlendirilmesi. Ülkenin dış siyasetinin İslam ölçülerine dayanılarak düzenlenmesi. Bütün Müslümanlara karşı kardeşlik ödevlerinin üstlenilmesi ve yeryüzündeki mazlum insanların, elden gelen imkânların esirgenmeksizin korunması.

ortadan kaldırırken kendilerini Allah'ın naibi olarak adlandırmakta ve tahta oturdıkları zaman o makamı zamanının en üstün din adamından almaktaydılar.<sup>368</sup>

İslami toplumlarda da bu yöntem sıkça krallar veya yöneticiler tarafından kullanılmış ve yöneticiler bazen kendilerini “Allah'ın Halifesi” veya “Allah'ın Gölgesi” olarak adlandırmışlardır. Bu düşüncenin en kötü yanı ise, kendilerini bu şekilde adlandıranlar sadece Allah'ın karşısında sorumlu olduklarını iddia etmişlerdir. Şunu da eklemeliyiz ki, böyle düşünceler, İslam ve hatta başka ilahi dinler tarafından tasvip edilmemektedir.<sup>369</sup>

Tarih boyunca kilise ve kralların davranışları, Allah'ın egemenliği teorisini etkisi altına almış ve bu teori zamanla yerini millet egemenliğine bırakmıştır.<sup>370</sup> Söz konusu bu davranışların halkın düşüncesini değiştirmesinin sebebi; Allah'ın egemenliğinin baskı yönetimine yol açacağı ve bu teorinin istibdadın kaynaklarından biri olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, söz konusu bu görüşe muhalefet etmişler ve eğer Allah'ın egemenliği kabul edilir ise mutlak istibdadın da kabul edilmiş olacağını dile getirmişlerdir.<sup>371</sup>

Buna rağmen, doğuda ve İslam dünyasında özellikle Aşure olayından sonra Emevi Hanedanı, kendilerini Allah'ın halifesi olarak adlandırmış ve onlardan hemen sonra Abbasiler tarafından yöneticiler kendilerini Allah'ın Gölgesi olarak tanımlamışlardır. Bu davranışlar mutlak istibdat hükümetlerine yol açmışsa da İslam dünyasında Allah'ın egemenliği çok etkilenmemiştir. Çünkü İslam dünyasında ve

---

<sup>368</sup> Abulfezl GAZİ ŞERİAT PENAHI, Bayestehaye Hukuk Esasi, (Temal Hakların Gereklilikleri), Mizan Yayınları, Tahran, 2003 s. 58.

<sup>369</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 94.

<sup>370</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Mustafa KOÇAK, Devlet ve Egemenlik, Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi, Seçkin Yayınlar, Ankara, 2006.

<sup>371</sup> Murtaza MUTAHERİ, İleli Girayış... , s. 202.

özellikle Şiilik açısından İmamlar, her zaman halkı aydınlatmaya çalışmış ve bu yüzden halk, hiçbir zaman öyle yöneticileri Allah'ın gerçek halifeleri olarak tanımamış ve onları adaletsiz hâkim olarak veya iktidarı gasp edenler olarak adlandırmış ve onların yaptıklarını hiçbir zaman İslam'ın hesabına yazmamışlardır.<sup>372</sup> Hz. Muhammed'in on yıllık hükümeti, Hz. Ali'nin Medine ve Küfe Şehri'nde beş yıllık hilafeti tüm Müslümanlar açısından ve Hz. Ebubekir, Ömer ve Osman'ın hilafeti bazı fırkalar açısından Allah'ın gerçek egemenliğinin simgesi olarak tanımlanmakta ve bu tür hükümetler her zaman Müslümanların özellikle Şiilerin arzusu olarak sayılmaktadır.<sup>373</sup>

Halkın egemenliği anlamında Şii düşünürler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bu ihtilaf, İran Anayasasının Uzmanlar Konseyi'nin yorumlarında da açık bir şekilde görülmektedir.<sup>374</sup> Bazıları onu çeşitli konularda Allah tarafından gönderilmiş bir hak olarak tarif ederler. Örneğin seçim hakkında veya ayaklanmalarda halka verilmiş bir haktır. Bazı diğer konularda ise örneğin velayet konusunda fakihlere verilmiş bir hak olarak tarif edilir. Bazılarına göre, halk, fakihleri velayet özelliği olduğu için seçmekte, bu velayet özelliği de fakihlerin Allah'ın egemenliğinin bir gölgesi olarak görülmesine yol açmaktadır.<sup>375</sup>

Bazıları da egemenlik hakkının yanında velayeti fakih hakkının da olması gerektiğini öngörmüşler ve halka zımni olarak bu hakkı yasama, yürütme ve yargı

---

<sup>372</sup> Ali İbni Hüseyin EL MESUDİ, Mürevviç El Mezhep, Cilt 2, Mektebetil Mustafa Yayınları, Şehir Belirtilmemiştir, 1916, s, 44.

<sup>373</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 96-97.

<sup>374</sup> İran 1979 Anayasa Konseyinin Nihai Müzakerelerinin Şerhi, s. 520.

<sup>375</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 99.



organlarında ve direkt olarak seçimlerde yerine getirmelerine izin verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.<sup>376</sup>

Bazıları, egemenlik hakkını insanların seçim hakkı olarak tanımlamışlardır. Şöyle ki; Allah'tan sonra hiç kimse bu hakkı sınırlandıramamaktadır. Bu düşünceye göre hak, İslam'da hükümler kategorisinde yer almaktadır.<sup>377</sup>

Bazı Şii düşünürler bu hakkı yasamada velayeti fakihin elinde, onay ve yürütmede halkın elinde olmasını öngörmektedirler. Bazıları da bu hakkı şöyle yorumlamışlardır; bu hakkın sırf haklı yöneticiyi seçmek ve kabullenmek olduğunu ve hiçbir şekilde bu hakkın bir parçası olan yasama veya vekâlet hakkının halka verilemeyeceğini savunmaktadırlar.<sup>378</sup>

Bazı muasır Şii düşünürler bir taraftan, yasama ve yöneticilerin tayin edilmesinin Allah'ın egemenliğine bağlamakta iken; diğer taraftan, Masum İmamların yokluğunda yani Gaybet Dönemi'nde yöneticinin seçilmesinin halkın egemenliğine bağlı olacağını savunmaktadırlar.<sup>379</sup> Bu tür seçimlerde, halka yöneticileri azletme hakkı tanınmamaktadır. Yani, eğer lider bu şekilde seçilirse hiç kimse onu azledemeyecektir. Ancak, lider görevini yapamaz duruma gelir veya yapmamaya karar verir ya da görevini yaparken halka sitem eder ise; bu şekilde lider kendi kendine makamından düşürmüş olur.<sup>380</sup>

---

<sup>376</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 99.

<sup>377</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 99-100.

<sup>378</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 100.

<sup>379</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 107.

<sup>380</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , ss. 574; 593 ve Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 108-109.

Allah'ın hükümlerini yeryüzünde uygulamak için devletin kurulması ve yöneticinin bulunması kaçınılmazdır. Çoğunlukla İslam düşünürleri bu yetkinin peygamberlerin elinde olması gerektiğini savunmaktadırlar. İslam'ın ortaya çıkışından hemen sonra bu yetki Hz. Muhammed'in eline geçmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Sünniler açısından halifenin seçimi halkın görevi olmuştur ve Şii düşünörlere göre, Allah tarafından seçilmiş kişilere verilen hilafet Hz. Muhammed'in soyundan gelen Masum İmamların elindedir.<sup>381</sup>

Şii fakihlerin açısından Gaybet Dönemi'nde egemenlik, fakihlerin elinde olmalıdır ve bu aşamada halkın görevi, zamanının fakihini tanımak ve onu desteklemektir. Böylece, bu şekilde Allah'ın hükümlerinin yeryüzünde uygulanmasına özen gösterile bilecektir. Çünkü fakih halk tarafından desteklenmezse, o fakihin Allah'ın hükümlerinin uygulamasında gücü olmayacaktır. Halkın desteği, Hz. Muhammed' in egemenliğinde de aynı rolü oynamaktadır. Bu düşüncede asıl olan Allah'ın egemenliğidir ve halkın egemenliği buna ek olarak görölmektedir. Halkın egemenliği Allah'ın hükümlerinin uygulanmasına bir vesile olarak tanımlanmaktadır.<sup>382</sup>

Bu şekilde fikir farklılıkların birbiriyle kıyasladığımızda, egemenliğin bir hak olmasıyla ilgili sorun yaşanmamaktadır ama bu hakkın kime ait olması gerektiği konusunda Şiilik net bir cevap sunmamaktadır. Ama şunu belirtmemiz gerekiyor ki, bu hakkın halka tanınması her zaman en sona bırakılmıştır.

### **C. Özgürlük (Hürriyet)**

---

<sup>381</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 108.

<sup>382</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss, 110-113.

Halkın bir başka temel haklarından biri de özgürlüktür. Özgürlük kavramı her ne kadar insanların düşüncesinde basit anlama sahip olsa da onu kesin olarak tarif etmek zordur. Bu kavram üzerinde hukukçular, siyasetçiler ve felsefeciler arasında belirli bir görüş birliği bulunmamaktadır.<sup>383</sup>

Halk düşüncesinde özgürlüğün anlamı halkın isteklerinin önünde hiçbir sınırın olmamasıdır.<sup>384</sup> Genel olarak, bazı Müslüman düşünürler, özgürlüğü İslami maarifle<sup>385</sup> bağdaştırarak insanın kendini geliştirme isteğinin bağımsızlığı ve iradesinin sınırsızlığı olarak yorumlamışlardır.<sup>386</sup>

Özgürlük konusunda Şii İmamların görüşü şu şekildedir: “*İnsanlar düşüncelerinde ve davranışlarında ne bağımsız bırakılmışlar ne de sınırlandırılmışlardır; insanlar düşünceleri ve davranışlarında irade sahibidirler ancak bu irade paralel olarak Allah’ın iradesi ile bağlı olacaktır.*”<sup>387</sup> Bu doğrultuda İslam düşünürlerinin bakış açılarına göre, insanın iradesi eğer onun eğilimlerine bağlı olursa bu bir tür kölelik anlamına gelir. Onun için İslam manevi özgürlüklere daha çok önem vermektedir. Çünkü bu tür özgürlükler insanların gelişmesinde, toplumun sağlığında ve sosyal hakların korunmasında olağanüstü bir etki yaratacaktır.

---

<sup>383</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Kurtul GÜLENÇ, Özgürlük Nedir, Göl Yayınları, İstanbul, 2013; Akif, MANAF, Özgürlük Nedir ve Nasıl Özgür Olunur, Gala Yayınları, İstanbul, 2013.

<sup>384</sup> Menuçehr TEBATEBAİ MOTAMENİ, Azadihaye Umumi ve Hukuk Beşer, (İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler), Danişgah Tahran Yayınları, Tahran, 1991, s. 22-25.

<sup>385</sup> İslami kaynaklarda maarif kavramı ilim anlamında kullanılmıştır. İslam maarif anlayışı, İslam irfanının insanda ve hayatta gerçekleştirilmesi fikridir. Bu fikrin müesseselerini, usulünü, adabını, vasıtalarını, mecralarını, havzalarını, mekânlarını, şahsiyetlerini, malzemelerini nizami bir anlayış içinde inşa etmek, idare etmek, tatbik etmek işidir.

<sup>386</sup> Mürteza MUTAHERİ, Camia ve Tarih, (Tarih ve Tolum), Sadra Yayınları, Tahran, Tarihsiz, s. 84.

<sup>387</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül... , Cilt. 5, s. 17.

İslam kültüründe takva<sup>388</sup> ve dindarlığın değer kazanması, insanlığın özgürlüğünün şehvetlerden ve eğilimlerden korunmasına bağlıdır. Bu anlamda özgürlüğün temeli eğilimlerin kontrolüne bağlıdır.<sup>389</sup>

Şiilikte özgürlük modern anlamda sınırlar içinde sınırlı olan bir konu olarak gözükmektedir. Günümüzde birçok düşünür İslam ve Şiilik açısından özgürlüğü kabul etmemektedir.

Batı düşünürlerin özgürlük yönündeki bakış açıları Şii düşünürlerinkinden farklı özellikler göstermektedir. Bu ihtilafın kaynağı bazı temel konularda belirmektedir. Örneğin; özgürlüğün kaynağının ne olduğundan ortaya çıkmaktadır.<sup>390</sup> Şii düşünürler açısından özgürlük, mutlak nitelikte değildir ve o bir tek Allah hükümleriyle kısıtlanacak veya sınırlandırılabilir. Bu doğrultuda İmam Humeyni, Peygamberlerin gönderilmesinin amacının insanların mutlak özgürlüğünün sınırlandırılması yönünde olduğunu belirtmiştir.<sup>391</sup>

#### **a. Sosyal ve Siyasal Özgürlük**

Sosyal ve siyasal özgürlük insanlara bir imtiyaz olarak tanınmaktadır. Başkaları ona saygı duymalı ve hiç kimse onu sınırlandırmamalıdır. Dolayısıyla, hiç kimse kendi özgürlüğünü yok sayıp başkalarına tabii olamaz.<sup>392</sup> Özgürlük bir temel hak

---

<sup>388</sup> Takva; korkma, sakınma, Allah korkusuyla günahlardan korunmak anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. İbni TEYMİYYE, Takva Yolu, Çev. Muzaffer Yıldız, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

<sup>389</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül... , s 17.

<sup>390</sup> Anthony ARBLASTER, The Rise and Decline of Western Liberalism, (Batı Liberalizminin Ortaya Çıkışı ve Çöküşü), Çev. Abbas Muhibir, Merkez Yayınları, Tahran, 1997. S. 83.

<sup>391</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 8, s. 63; Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 125-131.

<sup>392</sup> Hürriyet İlkesi fıkhn en ünlü ilkelerinden biri sayılmaktadır. Bu ilkeye göre, insanlarda özgürlük farz edilmiştir. Bu ilkeye göre hiç kimse diğerinin kölesi değildir. Bu konuyla ilgili Bkz. Abulhasan MUHAMMEDİ, Mebanie İstinbat Hukuk İslami, (İslam Hukukunun Temel İlkeleri), Danişgah Tahran Yayınları, Tahran, 2003.

olarak Allah tarafından insanlara verilmiştir, çünkü özgürlük toplumda insani yaşayışın temelini oluşturmaktadır. Allah insanı, özgür yarattığı için hiç kimse bu haktan yoksun bırakılamayacaktır. Özgürlüğün insanlık için manevi bir değeri bulunmaktadır.<sup>393</sup>

Her siyasal düşüncenin içerisinde özgürlük, adalet, hak ve güç kavramları yer almaktadır. Bu kavramların en çekicisi ise, özgürlüktür. Şiilikte siyasal özgürlüğün tartışmaları yeni konulardan biri sayılmaktadır. Şiilikte aynı İslam'ın diğer mezheplerindeki gibi manevi özgürlük daha çok gündemde olmuştur.

Sosyal bilimlerde adı geçen özgürlükler manevi özgürlükler olmayıp, sosyal özgürlükler olarak adlandırılabilirler. Medeni özgürlükler, ekonomik özgürlükler, kültürel özgürlükler ve siyasal özgürlükler Şiilikte yeni kavramlar olarak yer almaktadır. Kuran'da özgürlük kavramı bazı konularda siyasal özgürlükleri de kapsamaktadır. Bu konular, Kuran'da yer alan rivayetlerde beyan edilmiştir.<sup>394</sup>

Öyle görünüyor ki Şiiliğin geleneksel kaynaklarında sosyal ve siyasal özgürlükler kapsamlı ve sistematik bir şekilde tanımlanmamıştır. Şiilik zaman içerisinde ve farklı aşamalardan geçtikten sonra, dünyadaki gelişmelerden ve devrimlerden etkilenecek bu tür kavramlarla karşı karşıya gelmiştir. Yine de genel baktığımızda ve özgürlüğün özünü insanlara bir hak olarak gördüğümüz için siyasal ve sosyal özgürlükleri de insanların hakkı olarak tanımlayabiliriz.

---

<sup>393</sup> Batı okullarında da özgürlüğün temel bir hak olması kabul olmuştur. Bu konuyla ilgili Bkz. John STUART MİLL, On Liberty, (Özgürlük Üzerine), Çev. Cevat Şeyhülislami, Başgah Tarcüma ve Neşr Kitap Yayınları, Tahran, 1970, s. 21.

<sup>394</sup> Araf Suresi, 157. Ayet; Ali İmran suresi, 64. Ayet.

Şiiiliğin farklı devlet teorileri halka farklı haklar ve yetkiler tanıdığı için bu hak bazen tamamen insanlardan uzak tutulmuştur, ama bazı teorilerde insanlara siyaset alanında hak tanınmış siyasi ve sosyal özgürlükler de onlar için varsayılmıştır.

## **b. Din ve Kanaat Özgürlüğü**

Şii hukukunun din ve kanaate bakışı esas olarak Batı düşünürlerinin düşüncelerinden farklı nitelik göstermektedir.<sup>395</sup> İslam'da ve özellikle Şii mezhebinde din, mezhep ve kanaat, özel ve şahsi konular olarak görülmemektedir. Bunlar, insanların sosyal ilişkilerinde etkileyici bir önem taşımaktadır. Şii hukukuna göre, din mevzusu iki yönlü bir konudur. Bu sisteme göre, dinin hem özel, sosyal ve manevi yönü hem de siyasi yönü bulunmaktadır. Din hem insanın Allah'la olan ilişkilerinde hem de insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ve ayrıca insanın kendisiyle olan ilişkilerinde rol oynamaktadır.<sup>396</sup> Şii mezhebine göre, İslam'da hem bireysel hem de toplumsal ibadet vardır. İslam dini insanların insaniyetine değer vermekte ve insanın kanaatinin onun insaniyetinde etkileyici rolü olduğunu

---

<sup>395</sup> Batı düşünürlerine göre, din özgürlüğü, bir bireyin ya da toplumun, kamusal veya özel alanda dinini veya inancını yerine getirme, uygulama, ibadet etme ve öğretme özgürlüğünü destekleyen bir ilkedir. Bu kavram, genel olarak din değiştirme veya hiçbir dine mensup olmama özgürlüğünü de kapsar. Bir dine veya dini gruba olan mensubiyeti devam ettirmeme özgürlüğü de İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 18. maddesi kapsamında din özgürlüğünün temel bir parçasıdır. Bu maddeye göre, *“Her şahsın, fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak, din veya kanaat değiştirmek hürriyeti, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini içerir”*. Tarihi açıdan din özgürlüğü, demokratikleşme sürecine giren Batılı devletlerin korumaya çalıştığı ilk özgürlükler arasındaydı ve bu özgürlük için mücadele, diğer bütün hak ve özgürlüklerden önce baş göstermiştir. Bu konuyla ilgili Bkz. Akif emre ÖKTEM, Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Liberte Yayınları, İstanbul, 2013.

<sup>396</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 133.

düşünmektedir. Şii mezhebine göre, insanlığın değeri Allah'ın kulluğunda önem kazanmaktadır.<sup>397</sup>

İslam doğru kanaati, tevhitte<sup>398</sup> ve doğru okulu İslamiyet'te yorumlamakta ve bu doğrultuda bazı hakların İslamiyet'ten kaynaklandığını belirtmektedir. Söz konusu bu haklar ise sadece Müslümanlara tahsis edildiği için İslam'ı kabul etmeyenler açısından özel hükümlere bağlı bir nitelik göstermektedir. Eğer bir toplumda İslam'ın egemenliği var ise, sosyal haklar ile özgürlükler İslam'ın kanunlarına ve hükümlerine göre uygulanır ise, İslam'ı kabul etmeyenler bazı haklardan ve özgürlüklerden mahrum kalacaklardır.<sup>399</sup>

İslam'da kanaat ve din zorunlu değildir<sup>400</sup> ancak bir Müslüman iman getirdikten sonra kâfir olup kalbini ve bakışını küfre hazırlarsa o kişi cezasız kalmayacaktır.<sup>401</sup> Şiilikte de şirk kebire (büyük) günahlardan sayılmakta ve cinayetlerle aynı görülmektedir.<sup>402</sup> Mürtedin (dinden çıkan kişi) cezalandırılması İslami fıkıhta birçok hadis vasıtasıyla da yer almaktadır. Buna ek olarak, Şii ve Sünni fakihler mürtedin cezalandırılması için aynı görüştedirler ve bu uygulama "icma"<sup>403</sup> şekliyle de kanıtlanmaktadır.<sup>404</sup> Kuran, Araf, Hut, İbrahim ve Nahl Sureler' inde insanları şirki

---

<sup>397</sup> Abdülkerim SURUŞ, Razdani, Roşan Fikri ve Dindarı, (Dindarlık ve Açık Görüşlülük), Sirat Yayınları, Tahran, 1992.

<sup>398</sup> Tevhit Allah'ın birliğine inanma anlamına gelmektedir.

<sup>399</sup> Ali Ahmet MİYANCI, Mekatibel Resul, Cilt. 2 Darul Hadis Yayınları, Tahran, 1998. s. 588.

<sup>400</sup> Bakara Suresi, 256. Ayet.

<sup>401</sup> Nahl Suresi, 106. Ayet.

<sup>402</sup> Maide Suresi, 51-54 Ayetler.

<sup>403</sup> Lügatte toplama, ittifak etme ve görüş birliği manalarına gelmektedir. İcma iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi ümmetin icması ve ikincisi fakihlerin icması. Ümmetin icması aynı genel oylama şeklinde ortaya çıkmaktayken, fakihlerin icması ise şeri doktrin anlamına gelmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. Yunus VEHBİ YAVUZ, İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcma, Feyiz Yayınları, İstanbul, 2008; Bilal AY BAKAN, Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma, İz Yayınları, İstanbul, 2003.

<sup>404</sup> Abdülkerim MOSAVİ ARDABİLİ, Fighul Hudud ve Tezirat, Emir El Müminin Yayınları, Kum, 1993, s. 836.

seçmekte muhik yani haklı tanımamıştır.<sup>405</sup> İslam'ın Şirk için gösterdiği katılık toplumun haklarının korunması ve ümmetin iman ve kanaatinin sürekliliği içindir. İslam toplumun haklarını, kişinin haklarından daha üstün yorumlamaktadır. Ancak toplumun düzeni ve ahlakı için bazı şahıslar ceza alsalar dahi bu durum, bize İslam'ın kısıtlayan ve sınırlayan bir din olduğu anlamına geldiğini göstermez.<sup>406</sup>

Genel olarak bu fikirlere ve açıklamalara baktığımızda, Şiilik din ve kanaat özgürlüğü açısından İslam'ın temel esaslarını ele almıştır. Bu esaslar İslami hâkimiyetin var olduğu zamanlarda uygulanacaktır. Çünkü İslami devletin egemenliği altında olan toplumda, toplumun düzeni için bazı özgürlüklerin kısıtlanması kaçınılmazdır.

### **c. Düşünce ve Düşünme Özgürlüğü**

İnsanın ve insanlığın gelişmesi düşünmeye bağlıdır. Sınırlı düşünmek ve sırf başkalarına itaat etmek insani değerlerden uzaktır.<sup>407</sup> İslam bize Kuran'ın bazı Ayetler' inde ve bazı Hadislerde düşünmeye ve düşünürlere çok önem verdiğini gösterir.<sup>408</sup> İslam'a göre, imana varmak ve İslam'ın temellerini tanımak düşünmekle mümkün olmaktadır. Fakihler ve Şii düşünürlere İslam'ın temellerinde taklidi kabul

---

<sup>405</sup> Araf Suresi, 70. Ayet; Hut Suresi, 87. Ayet; İbrahim Suresi, 10. Ayet; Nahl Suresi, 35. Ayet.

<sup>406</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 143-144.

<sup>407</sup> Düşünce özgürlüğü, demokrasinin temel ilkesidir. İnsan haklarına ilişkin bütün belgelerde ilk sırada vurgulanmıştır. Kimsenin müdahalesi olmadan her fert istediğini düşünme hakkına sahiptir ve bu hakkın korunması gerektiğine, düşünce özgürlüğünün kimseye duyurulmadan sadece beyinde kalan bir soyut işlem değil, açıklama, ifade, tartışma, yayınlama özgürlüğünü de beraberinde getirdiğine dair açık toplumlarda bir temel uzlaşma ilkesi olmuştur. Bu konuyla ilgili Bkz. Hayrettin ÖKÇESİZ, Düşünce Özgürlüğü, Kelepir Kitapevi, Antalya, 1998.

<sup>408</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 145.



etmemişler ve taklidi sadece İslam'ın ikinci derecede olan hükümleriyle sınırlandırmışlardır.<sup>409</sup>

Bu yorumlara göre, insanın imanının esası ve temeli düşünmeye dayanmaktadır. Şiiliğe göre Allah'a, Kıyamete ve Peygamberlere iman etmek ve inanmak için, mantıklı olmak ve düşünmek gerekmektedir. Kuran'da düşünmekle ilgili olarak üç yüzden fazla Ayet yer almakta ve hepsi de insanı, aklın ve mantığın içerdiği konularda düşünmeye davet etmektedir.<sup>410</sup> Bir saat düşünmek altmış yıl ibadetten daha üstün sayılır. Peygamber Efendimizin zamanında, Lokman Hekim,<sup>411</sup> Abuzer<sup>412</sup> ve Selman Farsi<sup>413</sup> düşünür oldukları için onlara çok saygı duymuştur.<sup>414</sup>

Bu açıklamalara baktığımızda, Şiilikte düşünme ve düşünce özgürlüğü şariat ve toplumun düzeni ve sağlığıyla sınırlı tutulmuştur. Düşünmek ve düşünceler şariata tabii olmalıdır, Çünkü bu sistemin temel amacı insanların uhrevi mutluluğunu sağlamaktır. Şiilikte düşünmek ve düşünce insanlar için temel haklardan sayılmıştır. Ancak, bu hak mutlak olmayıp, sınırlandırılmıştır.

#### **d. İfade Özgürlüğü**

<sup>409</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 145-146.

<sup>410</sup> Örneğin Bkz. Ankebut Suresi, 40. Ayet; Bakara Suresi, 183; Maide Suresi, 60. Ayet.

<sup>411</sup> Lokman veya Lokman Hekim\ Kuran'da ve halk efsanelerinde bahsi geçen, hikmet sahibi olduğuna inanılan kişidir. Lokman Hekim'in İslam'a göre peygamber olduğuna dair iddialar bulunmakla beraber İslam âlimlerinin genel görüşü peygamber olmadığı yönündedir. Kuran'da Lokman Hekim'den Lokman Suresi'nde bahsedilir. Allah tarafından Lokman'a hikmet verildiği belirtilir. Oğluna verdiği öğütler anlatılır. Bu konuyla ilgili Bkz. Mehdi LÜTFİ, Pendhaye Lokman Hekim, Şeref Yayınları, Kum, 2006.

<sup>412</sup> İslam'ı ilk kabul eden sahabelerden biriydi. İslam Peygamberi Muhammed, kendisine Abdullah adını vermiştir. Beni Gifar kabilesindendi. Doğum tarihi bilinmemektedir. 652 yılında, Medine çölü yakınlarındaki El-Rabaza kentinde ölmüştür. Ebu Zer zahitliği ve aynı zamanda üçüncü halife Osman bin Affan'a karşı muhalif tutumu ile bilinmektedir. Şia O' nu, Ali Bin Ebu Talip taraftarları erken Şii Müslümanlardan olan sahabeden biri olarak addetmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. Abdülhamit CEVDET İL SEHAR, Abuzer, Çev. Ali Şeriati, İlham Yayınları, Tahran, 2011.

<sup>413</sup> Hz. Muhammed'in yakın sahabelerinden biri olarak görülmektedir. Selman aslında bir İranlıdır.

<sup>414</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharul Envar, Cilt. 66, s 293.

İslam’da bazı değerler ifade özgürlüğünü sınırlandırmaktadır. Şii hukukuna göre, insan, toplumun düzenine ve çıkarlarına saldırıda ve müdahalede bulunmadığı ölçüde özgürdür. Eğer iman ile dini inançlar ve mezhebin hükümlerinin uygulanması, toplumun mutluluğunu ve sağlığını temin ediyorsa onlara ifade özgürlüğü adı altında müdahale bulunulamaz. Bu düşünceye göre, insanların özeline saklı kalmasının yanında dini inançların da hakkı ve dokunulmazlığı konusunun da, ifade özgürlüğü önünde saklı kalmaları gerekmektedir.<sup>415</sup>

Öyle görünüyor ki; ilahi ve beşeri okullar ile onların hukuk sistemlerinde, insanların özgürlüğünün sınırları, okullarının ve hukuk sistemlerinin, insana ve insanın dünyada bulunduğu yere ve zamana göre farklı özellikler taşımaktadır. İslam’ın hükümlerine göre, mümin insana karşı saygı duymak, Allah’ın Evinden bile üstündür.<sup>416</sup> Buna bağlı olarak, Şii düşüncesinde mümin insan dil ve kalemin tahriflerinden korunmakla yükümlüdür. İftira, töhmet vs. konuların haram ve günah olması ifade özgürlüğünün sınırlı olduğunu göstermektedir. Dil ve kalem, her ne kadar bir toplumun gelişmesine ve sağlıklı olmasına yararlı olsa da toplumun birliğini ve sıhhatini bir o kadar da tehlikeye sokabilmektedir.

Buna rağmen, Şii Okulu, ifade özgürlüğüne belirli sınırlar içinde önem vermiştir. Bu düşünce içerisinde ifadenin, topluma öncülük edilmesinde, toplumun gücünün sınırlandırılmasında ve toplumda reformların yaşanmasında önemli rolü vardır. Şii düşüncesine göre, her insan, iyiliklerin yayılmasında ve kötülüklerin ortadan kalkmasında bilinçli olmalıdır. Bu ödevin gerçekleşmesi, insanların birbiriyle ilişki

---

<sup>415</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 149-150.

<sup>416</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül Envar, Cilt. 64, s 71.

kurmasına bağlıdır. Ödevin en önemli özelliği ise, ifade ve kalem özgürlüğüyle<sup>417</sup> ortaya çıkmaktadır.

İtiraz etmek ve nasihatte bulunmak tarih boyunca Şiiliğin vazgeçilmez kuramlarından biri olmuştur.<sup>418</sup> Hz. Ali, insanların birbirlerine karşı nasihatte bulunmasını ilahi haklardan biri olarak saymıştır.<sup>419</sup> Bu doğrultuda Şii hukukunda danışma hakkı ifade özgürlüğünün bir simgesi olarak kabullenilmiştir. Bunu kanıtlamak için hem Kuran'da hem de Hadislerde bu konuda birçok senet ve delil bulunmaktadır.<sup>420</sup>

Şiilikte ifade özgürlüğü kullanılırken toplum gözetilmekte ve ayrıca itiraz, nasihat ve danışma uygulandığında da toplumun ahlakı, sağlığı ve düzeni korunmuş sayılmaktadır.

Bu bağlantıda İslam'da ve hatta Şiilikte bazı yayınların ve kitapların yazılıp yayınlanması kısıtlanmaktadır. Dil ve kalem hem toplumu ve insanları doğru ve ilahi yola gelmeleri için hem de onları bu yoldan uzaklaştırmak için kullanılabilir. Onun için, İslami toplumun değerlerinin karşısında zıt değerlerden söz eden bazı yayınlar insanların kanaat ve ahlakını tehdit ettiği için toplanılmak zorunda kalmaktadırlar. Çünkü genelde toplumda insanlar düşüncelerini ve görüşlerini delil yoluyla veya çıkarımda bulunarak kazanmamışlardır. Dolayısıyla, delile ve akla dayanmayan çıkarımlar şüpheyi yol açar ve şüphe de her zaman onların imanlarına ve ahlaklarına

---

<sup>417</sup> Şia siyasal fıkında ve kamu hukukunda her zaman ifade özgürlüğünün yanında kalem özgürlüğünden de bahsedilmiştir. Şia siyasal fıkında kalem özgürlüğünün ve gözetim altında tutulması ifade özgürlüğünden daha önem taşımaktadır.

<sup>418</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül Envar, Cilt. 20, s. 250.

<sup>419</sup> Nehcul Belaga, 316 Hitabe.

<sup>420</sup> Ahmet İbni Ali TABARSİ, El İhticaç, (İtiraz ya Protesto), Cilt. 1, Arş. Şeyh İbrahim Behadori, Şeyh Muhammed Hadi Başref ve Şeyh Cafer Suphani, Darul Osvet Yayınları, Tahrân, 1995, ss. 394-398.

bir tehdit olarak görülmektedir. Şiiilikte bir kişiyi ihya etmek bir milleti ihya etmek anlamına gelmektedir ve bunun aksine bir kişinin kaybı da bir milletin kaybı anlamına gelecektir. Bunun için söz konusu bu yayınlar bir kişinin bile imanını zayıflatırsa, o yayınların kaldırılması veya kısıtlanması yerinde olacaktır.

Şii İmamlar arasında bu uygulama farklı bir şekilde görülmektedir. Şii İmamlar her sözü herkesin yanında beyan etmezler, ondan önce herkesin sabır ve aydınlığını ölçerler. Örneğin, Hz. Ali: “Eğer Abuzer, Selman’ın kalbinden geçenlerden haberdar olursa O’nun kâfir olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini düşünmeye başlayacaktır.” demektedir.<sup>421</sup>

Bu alandaki sınırlamalar ve kısıtlayıcı hükümler her toplumun menfaatleri için kaçınılmazdır. Günümüzdeki demokrasilerde bile bu sınırlamalar uygulanmaktadır. Hâlihazırda, günümüzdeki Şii Devleti’nde de bu konuyla ilgili yasalar ve kararnameleler çıkarılmış, böylece bu konu açıkça ve sistematik bir şekilde uygulama alanı bulmuştur.<sup>422</sup>

Din ve özgürlük arasındaki ilişkilere verilen farklı yanıtlar, önümüze farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda iki farklı düşünce bulunmaktadır. İlk olarak, bazı düşünürler insanların hayatının tüm alanlarının din vasıtasıyla düzenlenip yönetilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bunlar açısından dinden başka her şey şeytanidir ve dinin sundukları gerçek bir hayırdır ve insan aklı dinin yardımı olmadan tüm alanlarda çaresizdir. Yani bir başka deyişle, her şeyin kaynağı din

---

<sup>421</sup> Segatul İslam KOLYENİ, Usul Kâfi, Cilt. 1, Çev. Seyit Cevat Müstefevi, İlmiyeye İslami Yayınları, Tahran, 1989, s. 401.

<sup>422</sup> İran İslam Cumhuriyeti Kültür Devrimi Yüksek Şurası 9 ve 16 Kararnamesi, Yayın Tarihi, 1988; İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 24. Madde. Bu maddeye göre, yayın ve basın ifade özgürlüğüne sahiptir. Ancak bunlar İslam’ın temel prensiplerine ve insan haklarına karşı olmamalıdır. Bu konudaki detaylar kanunda belirtilmiştir.

sayılmalıdır. Bu görüşte, akıl ve tecrübe yolları münhat<sup>423</sup> yöntemler olarak adlandırılır. Bu görüşte, özgürlük, adalet vb. gibi kavramlar din vasıtasıyla tarif edilmektedir. Bu görüşün aksini savunan bazı düşünürler de, her ne kadar din insanların hayatında etkili bir rol oynasa da, yine de akıl ve tecrübe her zaman olmalı ve bunlarla toplumun ve insanların hayatı olumlu bir şekilde yönetilmelidir. Bu düşünürler açısından adalet gibi kavramlar, din hükümleri olmadan bile anlaşılır şekilde zaten mevcuttur. Bunlara göre, genel olarak din, ideal hükümler koyarak sosyal hayatın tüm alanlarının, örneğin; ekonominin, siyasetin ve kültürün yönetimini insanların aklına ve görüşlerine devretmiştir.

İslam tarihine baktığımızda, bu iki görüşün çatışmalarına rahat bir şekilde rastlayabiliriz. Bunlardan birisi şu soru üzerinde ortaya çıkmıştır: Adalet dinden kaynaklanan bir konu mudur yoksa din adaletli bir kavram mıdır veya bir başka deyişle, adaleti tanımak için dine müracaat etmek gerekir mi? Şii'lik bu konuda, dini, adalet sıfatıyla tarif etmiştir. Şii'liğe göre adalet, dinden kaynaklanmaktadır. Şii fakihler, akli, fikhin bölünmez bir parçası olarak tanımlanmışlardır.

Bu sorunların ve çatışmaların yanında İslam'ın ilk çağlarında bazı düşünürler, Yunan felsefesini “şeytan düşüncesi” olarak adlandırmışlar ve dini ilimleri, bu şeytani olarak adlandırılan bilimlere tabi tutmamışlardır. Ancak, diğer taraftan bazı âlimler, felsefeyi beşeriyetin aklından kaynaklanan bir tecrübe olarak görmüşler ve insanları bu ilmi öğrenmeye ve eserlerini çevirmeye davet etmişlerdir.

Bu sorunlara ek olarak, batı kaynaklı sosyal bilimlerin karşısında da iki farklı görüş belirmiştir. Bazıları, batıda çalışılan sosyal bilimleri her yönüyle İslam'ın

---

<sup>423</sup> Burada münhat sonu ve neticesi olmayana denmektedir.

sosyal bilimlerinden farklı tutarken; bu görüşün karşısında yer alan diğer düşünürler ise, “İlmin doğusu-batısı yoktur ve tüm ilimler insanların yararı için varsayılmalıdır.” görüşünü savunmuşlardır.

Dini hükümette özgürlüğü ölçüp, din ile özgürlüğü birbirleriyle kıyasladığımızda üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Birinci görüşe göre, özgürlük doğal bir mevzu olup, hiçbir yerli ve dini değerle sınırlı değildir. Özgürlüğün tek sınırı diğerlerinin haklarının korunmasıdır. Bu görüşe göre, özgürlük genel olarak akla dayalı bir mevzudur. İkinci görüşe göre, her din ve her ideolojide özgürlük o din ve o ideolojinin değerleri doğrultusunda düzenlenmelidir. Bu görüşe göre, özgürlük, din ve ideolojinin ilkelerinden ve özünden kaynaklanmaktadır ve dinden başka hiçbir değeri yoktur. Üçüncü görüşe göre, özgürlük iki yönlüdür. Birinci yönü, özgürlüğün doğal yönüdür ki hiçbir kültürle bağlı değildir ve her insan, insan olması vasıtasıyla bu doğal haktan yararlanır. Özgürlüğün ikinci yönü ise, onun rasyonel olmasıdır. Din rasyonel alanlarda müdahale etme hakkına sahiptir. Din, özgürlüğün yayılıp veya kısıtlanmasında yetki sahibidir. Dinin bu müdahalesi manevi özgürlükleri korumak içindir. Bu görüşe göre, özgürlük rasyonel alana sahip olan akılla ilgili bir mevzudur. Ayrıca, özgürlük ne ibadetler gibi tamamen dinden kaynaklanır ne de adalet kavramı gibi dinden önceki bir mevzudur. Dindarlığın gereğinde bu müdahaleleri kabullenmek vardır ve bu müdahaleler dini hükümetten kaynaklanmamaktadır. Bu görüşü kabul edenlere göre, sosyal, siyasal ve kültürel özgürlükler dinin gözetimi altında dini toplumda resmileşmiş olan akıldan kaynaklanan bir özgürlüktür.

#### **e. Öğrenme Hakkı (Özgürlüğü)**

İnsanların sahip olduğu önemli haklardan birisi de öğrenme hakkı ve özgürlüğüdür. Yani, herkesin okul açmaya, okul seçmeye, öğretmen seçmeye ve tüm konularda araştırma yapıp, öğrenmeye hakkı vardır ve bu hak hiç bir şekilde kısıtlanıp, kişi bu haktan yoksun bırakılamaz. Şii mezhebinde öğretmenin kimliği ve işlenecek müfredatın belirlenmesi önem taşımaktadır.<sup>424</sup> Bu konuya, tarih boyunca Şii din okullarında özellikle Kum ve Necef şehrinin Din Okullarında dikkat edilmiştir.<sup>425</sup> Şii hukukuna göre, her ne kadar devlet öğrenim sistemini kurup, idare etse de, yine de halkın yukarıda belirtilen hakları saklı tutulmaktadır. Marksist düşünceler bu öğrenim sisteminde yer alamaz ve böylece halk korunmuş olunur.<sup>426</sup>

Şii Hukukuna göre, devlet toplumun düzeni için tüm öğrenim merkezlerini gözetim altında bulundurmalı ve bu doğrultuda gerekli hükümleri çıkarmalıdır. Şii Hukukuna göre, öğrenim organı her zaman kültürel saldırılara uğrayabilir, onun için çıkan hükümler ve kararlar toplumun ve İslam'ın çıkarları esasına dayanılarak verilmek zorundadır.

#### **f. Kişisel Özgürlükler**

Kişisel özgürlükler, insanların meslek, konut seçme vs. özgürlüklerini kapsamaktadır. Şii mezhebinin hükümlerine göre herkes istediği mesleği seçmekte özgürdür; ancak, bu hükme rağmen Şiiler, Şii oldukları için bu meslekleri icra ederken özel yaşamlarında bazı sınırları ve kuralları göz önüne almak zorundadırlar.

---

<sup>424</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül Envar, Cilt. 2, s 96.

<sup>425</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 160.

<sup>426</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 161.

Şii düşünürler açısından bu sınırlar bu okulun gerçek özelliklerinden kaynaklanmaktadır.<sup>427</sup>

Şii toplumunda her ne kadar halk özel yaşamlarında özgür sayılsa ve bu özgürlüğün dokunulmaz özelliği olsa bile bu özgürlükler din kuralları çerçevesinde sınırlanmak zorundadır. Şii hukukuna göre, bazı meslekler haram sayılmışlardır. Örneğin Şii toplumunda hiç kimse meslek özgürlüğünün hükmünden yararlanarak şarap fabrikası açamaz veya kumar aletleri üretemez. Ek olarak, Şii devlet, toplumun ve ortamın yararını sağlamak için bazı zamanlarda insanları bazı meslekleri seçmeleri yönünde sınırlandırmalar da yaratabilir. Bunun yanında, devlet İslam devletinin yararlarını korumak için insanların konut seçme özgürlüklerini de sınırlandırabilir.<sup>428</sup>

Yemek ve kıyafet seçiminde de Şii hukukuna göre herkes özgürdür ama bazı durumlarda İslam'ın, devletin ve toplumun yararlarını ve değerlerini korumak için kısıtlamalar ve sınırlandırmalar yapılmaktadır. Bu durum özellikle kültürel çatışmaları önlemek konusunda sıkça ortaya çıkmaktadır.

Şii okulunda insanların kişisel yaşamlarında özgürlük bir ilke olarak tanımlanmaktadır. Ancak bazı konularda İslami devletin ve toplumun hükümleri ve yararları çatışırsa devlet bu özgürlükleri sınırlandırabilir. Şii düşünürleri bu sınırlandırmaların nedenini, toplumun ve kişilerin çıkarlarının ve değerlerinin

---

<sup>427</sup> İbni ESİR, El Kamil, Cilt. 3, Müessese Tarih El Arabi Yayınları, Beyrut, 1993, s. 462.

<sup>428</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 162-163.



korunması olarak tanımlamakta, yani kişinin kendi haklarının kendisine karşı korunması için de özgürlükleri sınırlamaktadır.<sup>429</sup>

Bu doğrultuda Şii dünyasında pratik olarak ilk kez İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 28. Maddesine göre, *“Herkes mesleğini, İslam'ın ve kamunun yararları ve başka kişilerin haklarıyla çatışmaması şartıyla seçebilir.”*<sup>430</sup> Bu kanunun 31. Maddesinde, uygun konuta sahip olmak her İranlı'nın hakkı sayılmış ve 33. Maddesinde şöyle denmiştir: *“Kanunun belirlediği konular hariç, hiç kimse ikamet ettiği yerden başka bir yerde ikamet etmeye mecbur bırakılamaz.”*<sup>431</sup>

Kişisel özgürlükler Şiiler için temel haklardan biri olarak sayılmıştır, ancak şeriatın hükümleri, toplumun düzeni ve iktidarın devamı bu hakkı sınırlandırmaktadır.

#### **D. Gözetim Hakkı**

Siyasal gücün gözetimi siyasi felsefenin önemli konularından birisini teşkil etmektedir. İslam siyasi sisteminde de yöneticinin gözetimine yer verilmiştir. Gözetim konusunda, bu sistemde özellikle Şii siyasi sisteminde başka siyasi nizamlarda görülmeyen bir üstünlük vardır. Şii siyasi sisteminde vicdani gözetime çok önem verilmiştir.<sup>432</sup> Şii siyasi ve hukuki sisteminde yöneticilere, örneğin; hâkimler, fakihler, önderler, bakanlar, genel müdürler, cumhurbaşkanı vs. iman, takva ve adalet koşulu öngörülmüştür. Bu koşullar, gücün sahibini adaletsizlikten, zulmün ve kendi nefesine kanmaktan uzaklaştırır. Bu batini sınırlandırmalar güç ve

<sup>429</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 164.

<sup>430</sup> Seyit Muhammed HAŞİMİ, Hukuk Esasi Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Anayasa Hukuku), Cilt. 1, Mizan Yayınları, Tahtan, 2003, ss. 339-340.

<sup>431</sup> Menuçehr TEBATEBAİ MOTAMENİ, Azadihaye... , ss. 41-57.

<sup>432</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, Cilt. 9, s. 56.

makam sahibinin suiistimalini önler ve devleti kontrol etmede bir güvence olarak kullanılır.<sup>433</sup>

Şii düşünürler dış gözetimi yeterli bulmamakta ve dış gözetimi uygulamanın bir çıkmaz sokak meselesine dönüşmekte olduğunu ileri sürmektedirler, çünkü gözetim yapan kişi de gözetim altında olmalı. Yani, herkesin birbiri tarafından gözetildiği ve gözetimde bir noktaya varılmayan sonsuz bir durum ortaya çıkmaktadır. Kuran’a göre, iman ve takvalı bir insan hakla batılı birbirinden ayırma gücüne sahip olur ve bu güç insanı hata yapmaktan ve yanlışlardan uzak tutar.<sup>434</sup>

Şii düşünürler, dış gözetimin yerine getirilmesi için danışmanlık konseylerini öngörmüşlerdir. Hatta bu algı İran İslam Cumhuriyeti’nde “Meslahat Konseyi” adı altında ortaya çıkmıştır.

Şii hukukundaki önderler hem Allah’ın hem de halkın karşısında sorumludurlar. Burada önderlerle halk arasında karşılıklı sorumluluk ve yükümlülük vardır. Eğer önderler kendi ödevlerini yerine getirmezlerse halkın onlara itaat etme yükümlülüğü yok sayılacaktır. Şii okulunda, önderlere nasihatte bulunmak ve onları iyiliklere davet etmek, kötülüklerden uzaklaştırmak halkın onların üzerindeki gözetim yöntemidir. Yani, gözetimlerin ilahi bir yönü de bulunmaktadır. Şii hukukunda halkın gözetimi önderlerin sahip olduğu gücü suiistimal etmelerini önlemek amacıyla yapılmaktadır. Şii hukukunda gözetim, işlerin doğru yolda yürütülmesi ve toplumun refahı ve düzenini sağlamak içindir.<sup>435</sup> Şii düşünürlere göre, gözetim konusunda din

---

<sup>433</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 176.

<sup>434</sup> Enfal Suresi, 29. Ayet.

<sup>435</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Sahifeye Noor, Cilt. 13, s 78.

ve etik birbirinden ayrılamaz, çünkü eğer ahlaki kurallar uygulanmazsa batini gözetimin önemi de ortadan kalkacaktır.

Şii siyasi sistemine göre, eğer önder gücünü kötüye kullanırsa ve halka zulüm ederse adalet özelliği yok sayılır ve vilayet ile önderliğin gerekli koşullarını kaybeder ve bu durumda kendi kendine makamından düşer, hükümleri geçerli sayılmaz. İmam Humeyni bu konuda *"Eğer bir fakih gücünü kötüye kullanırsa o fakihin velayeti yoksun sayılmaktadır"* demektedir.<sup>436</sup> Hatta İran'ın meşrutiyet döneminin önemli düşünürlerinden biri olan Mirza Naini öndere emin sıfatı vermiş ve görevden düşmesini vazifelerini yapmamasına bağlamıştır.<sup>437</sup>

Şii okulunda, itiraz hakkı halka aittir. Eğer önderler kendi kanuni ve dini ödevlerini yerine getirmezlerse, halkın hakkına tecavüz ederlerse, adaletsizliğe ve zulme alıştırlarsa, halk itiraz ve isyan hakkını kullanabilir.<sup>438</sup> Şiilere göre, Hz. Hüseyin'in Kerbela vakasındaki sözleri bu mevzunun kanıtı olarak sayılmaktadır.<sup>439</sup>

Şii hükümeti, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda belirtilen gözetim hakkını halka tanımıştır.<sup>440</sup> Halkın, devleti gözetim altında tutması özgür ve haklı sayılmaktadır. Bu kanuna göre, halk yasal organları kullanarak devleti gözetim altında tutabilmektedir. Örneğin, İslami Millet Meclis'inin vasıtasıyla yürütme

---

<sup>436</sup> Muhammed Bakır MECLİSİ, Sahifeye Noor, Cilt. 10, s 29.

<sup>437</sup> Şeyh Muhammed Hüseyin NAİNİ, Tembihletil... , s 14.

<sup>438</sup> Muhammed İbni CERİR TEBERİ, Tarih Teberi, Cilt. 5, Müessese tul İlmi Lilmetbuat Yayınları, Beyrut, Tarihsiz, s. 24; İbni CÜZİ, El Münteze, (Düzenli), Cilt. 4. Darul Kitabi İlmiyyet Yayınları, Beyrut, 1991, s. 68.

<sup>439</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 181-182.

<sup>440</sup> Bu konuda İran İslam Cumhuriyeti Anayasasını 8. maddesi örnek gösterilmektedir. Bu maddeye göre, İran İslam Cumhuriyeti'nde hayra davet, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak, insanların birbirine ve devlete, devletin de halka karşı yapması gereken umumi bir görevdir.

organını ve uzmanlar konseyi vasıtasıyla da liderlik organını sürekli gözetim altında tutmaktadırlar.<sup>441</sup>

Bu sistemin üstünlüğü şudur ki; adaletsizlik ve zulüm nedeniyle düşen önder, halkın rızasıyla bile makamında baki kalamaz. Çünkü Şii kültüründe bu önder diktatör olarak tanımlanır ve bu durumda önderin velayet hakkı ve halkın ona itaat etme vazifesi ortadan kalkmaktadır. Bazı fakihlere göre, bu şahsa itaat etmek büyük bir günah olarak görülmektedir.<sup>442</sup>

### **III. Yönetilenlerin Görevleri**

İslam'da özellikle Şii okulunda, halka bazı haklar tanınmıştır ki, bu hakları yöneticiler yerine getirmekle sorumludurlar ve yöneticilere de bazı hakları verilmiştir ki, halkın bu hakları yerine getirmesi zorunludur. İslami toplumun düzeni için ve Şii hukukunun olumlu bir şekilde uygulanması için herkes işbirliği yapmakla yükümlüdür. Bunların bazıları insanların hakları bazıları da onların ödevleri ve sorumlulukları olarak tanımlanmaktadır. Bu hak ve ödevlerin ahlaki ve ilahi yönleri bile vardır.

#### **A. Devlete Bağlı Olmak**

Şiiilikte halkın en önemli görevlerinden biri, toplumun ve hükümetin devamı ve düzeni için hükümete bağlı olmalarıdır. Herkes hükümetin ve devletin varlığını,

---

<sup>441</sup> Abbas Ali EMİD ZENCANİ, Külliyyat Hukuk Asası Cumhuri İslami İran (Genel Anlamda İran İslam Cumhuriyeti Anayasası), Mecd Yayınları, Tahran, 2008, s. 76.

<sup>442</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 182.

toplumun devamlılığını ve düzenini düşündüğü takdirde akıl yoluyla her zaman devlete bağlı kalmış olacaktır.

Bu durumun doğruluğu tarihte ispatlanmıştır. Örneğin, Şii tarihinde ümmet Hz. Ali ve Hz. Hasan'ı<sup>443</sup> desteklemediği için, onlar hükümeti terk etmek ve inzivaya çekilmek zorunda kalmışlardır.<sup>444</sup> Öyle görünüyor ki, hükümete bağlı olmak halkın diğer ödevlerinin başlangıcı ve en önemlisi olarak adlandırılmaktadır.

Şii düşünürlere göre, eğer masumlardan birisi hükümetin başındaysa halk hükümetin yanı sıra hâkimin (masum) kendisine de bağlı olmak zorundadır, bir başka deyişle hükümete bağlı olmak hâkime (önder ya yöneticiler) bağlı olmaktan bağımsız değildir.<sup>445</sup>

#### **a. Şiilikte Devlete Bağlılık Türleri**

Şii hukukuna göre, halk hükümetin karşısında üç gruba bölünmektedir. Birinci grupta yer alanlar, hem hükümete hem yöneticilere bağlıdırlar ve her zaman fiili (pratik) bir şekilde hükümetin destekçisi olarak onun arkasında yer almaktadırlar. Bu grupta yer alanlar, siyasal ve sosyal görevlere ve makamlara uygun görülmektedirler.<sup>446</sup> İkinci grupta yer alanlar, İslami hükümete bağlıdırlar, yani hükümetin temellerini kabullenip bazı nedenlere göre yöneticileri kabul etmemektedirler ve bu nedenle toplumun sosyal ve siyasal konularında aktif değillerdir. Örneğin, günümüzdeki Şii devletinde yani İran'da halk hükümetin

---

<sup>443</sup> Hz. Hasan' ın adı Şiilerin ikinci imamı olarak geçmektedir. Peygamberin ehlibeytinden olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Bu konuyla ilgili Bkz. Razi EL YASİN, İmam Hasan'ın Barışı, Kevser Yayınları, (e-kitap).

<sup>444</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 191.

<sup>445</sup> Nehcul Belaga, 34. Hitabe.

<sup>446</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 195-196.

temelini ve anayasasını kabul eder ve kanunların çerçevesinde sosyal ve siyasal yaşamlarını sürdürür ancak bazı zamanlarda ise farklı nedenlerle hükümetin yöneticilerini kabul etmemektedirler.<sup>447</sup> Şii hukukuna göre, bunlar hükümete bağlı olarak tanınırlar. Üçüncü grupta yer alanlar, ne İslami hükümeti ne de yöneticileri kabul etmektedirler. Şiiler açısından Hz. Ali'nin döneminde Muaviye<sup>448</sup> gibi insanlar ve Hariciler<sup>449</sup> bu gruptandırlar. Bu gruptaki insanlar Şii okuluna göre her zaman gözetim altında tutulmalı ve siyasal makamlardan uzaklaştırılmalıdırlar.

## **b. Şiilikte Biat**

İslam'ın zuhurundan sonra İslam'a bağlılık, Biat şeklinde ortaya çıkmıştır. Biat çoğunlukla haramı terk etmek, savaş meydanlarını boş bırakmamak ve İslami hükümete bağlı kalmak için uygulanmaktadır.<sup>450</sup> Şii okulunda Şii hükümetin kuruluşu için ve ona bağlı kalmak için biat; istek ve iradeyle yapılmalıdır.<sup>451</sup>

Şii düşünürleri açısından, Hz. Muhammed'in halefleri Allah tarafından velayet makamına mensup olmuşlardır, Gaybet Dönemi'nde de fakihler Masum İmam tarafından bu makama atanmışlar ve bu düşünce Şiiler arasında bir inanca sebep olmuştur.<sup>452</sup> Bu düşünceye göre, halkın biatı, onların velayetini meşru kılmamaktadır, ancak biat onların velayet ve hâkimiyetlerine bir başlangıç oluşturmaktadır. Şii ve

---

<sup>447</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 196.

<sup>448</sup> Muaviye, Emevi Hükümetinin kurucusu. 602-680 Miladi yılları arasında yaşamıştır. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Ünal KILIÇ, Yezid İbni Muaviye, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.

<sup>449</sup> Hariciler, Hz. Ali ile Muaviye arasında geçen Sıffin Savaşında ortaya çıkmışlardır. Haricilerin ortaya çıkışı Şia'nın ortaya çıkışıyla aynı zamana rastlamaktadır. Dördüncü halife Hz. Ali döneminde ortaya çıkan kargaşa sırasında Hariciler ve Şia aynı tarafta, yani Hz. Ali'nin tarafında, yer almışlardır. Şiilerle onların arasındaki ihtilaf Nehrevan Savaşı'na neden olmuştur. Naciye EL VERİMİ BUECİLE, İslami-i Hevariç, (Hariciler' in İslam'ı), Çev. Abdullah Nasiri Talibi ve Sümeyye Sadet Tebatebai, Kitabı Tut Yayınları, Tahran, 2011.

<sup>450</sup> İbni HİŞAM, Sireye İbni Hişam, Cilt. 1, Darul Marifet Yayınları, Kahire, 1937, s. 442.

<sup>451</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 201.

<sup>452</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 203.

Sünni mezhepleri arasında biat meselesinin etkileri farklıdır. Sünni mezhebinde halkın biati önderin hâkimiyetine meşruluk vermektedir ancak Şii mezhebinde bu etkiyi yaratmamakta ve sadece önderin kabul görmesine bir başlangıç oluşturmaktadır.<sup>453</sup>

Biat kurumuna farklı bakışlar, onun üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Günümüzde, seçimlerin Biat' la farklı mahiyeti yoktur, ancak seçimlerle ilgili farklı bakış açıları farklı etkiler yaratabilmektedir. Demokratik sistemlerde, halkın oyu o sisteme meşruluk kazandırır ve halkın oyu kazanılmadan, hâkimiyetin hiçbir hak kullanma yetkisi yoktur. Ancak, Şii hükümetlerinde biat ilahi bir sistem olarak tanımlanır ve egemenliğin Allah'a ait olduğu düşünülür ve fakihler zımni olarak Allah tarafından velayet makamına varırlar. Bu sistemde halkın oyu ve seçimlerin mahiyeti farklı görülmektedir. Şöyle ki; fakihler, Uzmanlar Konseyi tarafından seçilip, hâkimiyet hakkı kazanırlar; ancak, bu aşamadan sonra halkın oyu hâkimiyette olan fakihin velayetini gerçekleştirir ve böylece başka fakihler hükümet işlerinin dışında kalır. Şii hukukuna göre, biat veya oy vermek halkın görevi olarak tanımlanmıştır. Bu sistemde, biat etmek veya oy vermek hükümetin temellerini sağlamlaştırır ve bu şekilde ilahi ve beşeri destekten yararlanılır.

Ancak dikkat edilirse, Şii hukukunda oy vermek veya biat etmek hükümete meşruluk kazandırmamaktadır. Bu düşüncenin karşısında bazı fakihler, kendilerinin ilahi velayetlerini, yani Allah tarafından velayete seçilmelerini eksiklik olarak görmekte ve bu velayetin meşruluğunun halkın oyuna bağlı olduğunu ileri

---

<sup>453</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 203.

sürmektedirler.<sup>454</sup> Bir başka deyişle, halkın oyu, fakihın hâkimiyetine meşruluk kazandırır ve bu şekilde onun hükümetinin temellerini sağlamlaştırır. Yani bu şekilde halk önderin önünde, onu desteklemekle sorumludur. Bu fakihler kendi düşüncelerini doğrulamak için Gadir i Hum Vakası'na istinatta bulunurlar.<sup>455</sup>

Şii düşünürler açısından, bugünün koşullarında seçimlerde kolaylık sağlandığı için herkesin oyu alınmalıdır, çünkü yöneticiler halkı yönetebilmek için herkesin desteği ve bağlılığına muhtaçtır.<sup>456</sup> Ancak, diğer taraftan bazı nedenlerden dolayı herkes oylamaya katılamazsa bile yine fakihın velayeti ve hâkimiyeti meşru olacaktır. Hatta bazı fakihler, *“Eğer bir toplumda çoğunluk hükümete karşı hareket etse ve hükümete biat etmeyip, oy vermese bile, yine de hükümet ve velayet meşrudur.”* demektedir.<sup>457</sup> Çünkü bu düşünceye göre, onlar meşruiyetini direkt Allah'tan almaktadırlar.

Bazı Şii düşünürlere göre, Şii toplumlarında biat etmeyen grup o zamana kadarki sistemin kanunlarına saygı duyar ve onların biat etmemeleri hükümetin esasını zayıflatmazsa, hakları saklı kalacaktır. Aksi halde, onların biat etmemeleri hükümetin aleyhine sonuçlar yaratırsa hem Allah'ın karşısında hem de bu dünyada bizzat hükümetin karşısında sorumlu sayılacaklardır. Şii düşünürler bu düşünceyi Hz. Ali'nin biat etmeyenlerin karşısında verdiği kararlardan almışlardır.<sup>458</sup>

## **B. İtaat (İslami Öndere İtaat Etmek)**

---

<sup>454</sup> Nasir MEKARİM ŞİRAZI, Envarul... , Cilt. 1, s. 517.

<sup>455</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s 527.

<sup>456</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s 459.

<sup>457</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 1, s 549.

<sup>458</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 215.



Halkın diğ er önemli ödevlerinden biri de İslami hükümete itaat etmektir. İtaat kavramı, bağıllık kavramından farklıdır. H k mete biat etmek ve ona bağılı kalmak hükümetin temeli ve esasıyla ilgilidir. H k mete itaat etmek ise, önderin ve yöneticilerin istekleri ve hükümetin kanunlarına itaat etmek ile aynı anlama gelmektedir.<sup>459</sup> Bir başka deyişle, halkın hem hükümete bağılı olması gerekmekte hem de hükümetin kanunlarına itaat etmesi gerekmektedir. Bu anlamda İslami hükümetin sosyal ve siyasal kanunlarının yanında İslami hükümetin yöneticilerinin kararlarına da itaat etmek zorunluluğı ortaya çıkmaktadır.

Şii hükümetlerinde itaatin kaynağı Allah olarak belirlenmiştir. Bu okulun düşüncelerine göre, her şey ve herkes Allah'ın emri altındadır ve Allah her şeye sahiptir ve ondan başka hiç kimsenin velayet hakkı yoktur ve sadece onun belirlediğı kişi velayet sahibi olabilir, onun için Allah itaatin kaynağıdır. Peygamberlerin ve İmamların velayeti Allah tarafından meşruiyet bulmuş, bu yüzden onlara itaat etmenin gerçek kaynağı da Allah olarak g r lm  tur. Buna bağılı olarak İslami hükümetin idaresini ele alan yöneticilere zımni şekilde itaat etme yükümlülüğü doğımu tur.

Şii hukukunda velayet ve hükümet; hak, imtiyaz ve üstünlük anlamında değıl  dev ve sorumluluk anlamında kullanılmaktadır. Şii düşünürlerinin bazılarına göre, insanlar Allah'ın emriyle  dev ve sorumluluk sahibidirler. Bazı insanların velayet ve hükümet ödevleri varken, bazılarının da itaat etme ve hükümeti destekleme ödevleri vardır. Bu düşünceden yola çıkararak, velayet yükümlülüğü olan, eğer toplumu boşta bırakırsa sorumlu sayılacak, diğ er taraftan itaat  devi olan kişi de itaat etmediğı

---

<sup>459</sup> Nehcul Belaga, 34. Hitabe.

zaman sorumlu sayılacaktır. Bir başka deyişle, hem velayetin hem de itaatın kaynağı Allah'tır ve diğer Batı kökenli görüşler gibi, sosyal sözleşme<sup>460</sup> gibi konulardan söz edilemez. Çünkü Şii görüşünde üstün değer Allah'tır ve sistemin meşruluğu ondan kaynaklanmaktadır.

Hükümete itaat etmek sırf İslami hükümetlere ait değildir. Hükümete itaat etmek hükümetin devamlılığı ve toplumun düzeni için kaçınılmazdır. Toplumun güvenliği ve düzeni ile işlerin düzenli idaresi, milletin hakları ve çıkarlarının temini ve korunması, kanunların bulunmasına bağlıdır ve eğer ki kanunlar uygulanmazsa herkes ona itaat etmez ise, sırf kanunların yer alması etkisiz olacaktır.

Şii hükümetlerinde kanunların ve hükümlerin iki yüzü vardır. Bu sistemde, kanunların bir kısmı şariat kanunlarıdır ve hükümetin onları değiştirmekte veya kaldırmakta hiçbir yetkisi yoktur. Diğer kanunlar da, hükümetin çıkardığı kanunlardır ki farklı zamanlarda ve farklı ortamlarda hükümet tarafından koyulabilmektedirler. Halkın itaat etme ödevi kanunların her iki yüzünü de kapsamaktadır. Şii hükümetinde kanunların egemenliği mutlakdır. Bu hükümette

---

<sup>460</sup> İnsanların bilerek ve isteyerek sahip oldukları bütün kişisel hak ve özgürlüklerden vazgeçtikleri ve bir toplum hayatı oluşturdıkları varsayımın kabul eden görüş. Sosyal olayların ve fert-toplum ilişkilerinin izahında, tek taraflı bir yaklaşımın uzantısı olarak karşımıza çıkan toplumsal sözleşme, insanların toplum dışında, toplumdan ayrı ve daha önce fert olarak var olduklarını, mallarını, haklarını, hayatlarını ve kendileri için değerli gördükleri şeyleri muhafaza etmek için bir toplum oluşturdıklarını ileri sürmektedir. Toplumun, insanların kendi istekleriyle bir araya gelerek kurulduğunu ileri süren görüşlere, ilkçağ felsefesinde de rastlanmaktadır. Toplum sözleşmesi veya sosyal sözleşme; bireylerin karşılıklı uzlaşma, bazı kurallara uymak üzerinde anlaşma ve birbirlerini şiddet, sahtekârlık veya dikkatsizlikten korumak için birleştirdiğini varsayan bir kavramdır. İnsanlar arasındaki kullanımı, insanların bir devlete ya da otoriteye bağımsızlıklarının bir kısmından hukukun üstünlüğü anlayışı ile vazgeçmeleridir. Yönetilenler tarafından, bir takım bazı kurallar ile yönetilme üzerine anlaşma olarak da düşünülebilir. Thomas Hobbes (1651) ve Jean-Jacques Rousseau (1762) toplum sözleşmesi kuramının en ünlü filozoflarıdır. Bu filozofların teorik çalışmaları anayasal monarşi, liberal demokrasi ve cumhuriyetçiliğin temelini hazırlamıştır. Bu konuyla ilgili Bkz. Jean JACQUES ROUSSEAU, Toplum Sözleşmesi, Çev. Hasan Ali Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006; Recai G OKANDAN, Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966, ss. 70-90.

kanun koyucular ve yöneticiler, kanunlara halkın itaatinden daha çok itaat etmek zorundadırlar.

Öyle görünüyor ki, öndere itaat etmek düşüncesinin ispatı için delil sunmaya ihtiyaç duyulmamaktadır. İbni Sina nübüvvet felsefesinde<sup>461</sup> öndere itaat etmeyi farz saymıştır ve bu şekilde peygamberlerin Allah tarafından gönderildiklerini ispat etmiştir. İbni Sina, insanı, medeni ve her zaman birbiriyle irtibatla olan bir varlık olarak farz etmiş ve bu düşüncüyü göz önünde bulundurarak kanunların konulmasını benimsemiştir. Sonuçta, kanun koyucuya itaatin zorunluluğunu bu şekilde ispat etmiştir.<sup>462</sup>

Şii fakihlerinden Şeyh Mürteza Ensari<sup>463</sup> Hz. Muhammed ve onun Masum Halifeleri' ne<sup>464</sup> itaat etmeyi; senedin, Kuran, Sünnet, "İcma" ve aklın hükümleri olarak bildirmiştir.<sup>465</sup> Akıl şunu gerektiriyor ki; toplumun düzeni ve güvenliği ile hakların korunması ve işlerin düzeni hükümete itaat etmeye bağlıdır. Eğer itaat olmazsa toplumda düzensizlik hâkim olacaktır ve bu düzensizlik toplumun sağlığını ve hakların korunmasını etkisiz hale getirecektir. Bu durumda, halk herkesten daha çok zarara uğrayacaktır.

Şii düşünörlere göre, Gaybet Dönemi'nde hükümete itaat etmeyen delillerden ve senetlerden biri rivayetlerdir. Bu rivayetler hem Şii hem de Sünni mezheplerinde

---

<sup>461</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Hüseyin İbni Abdullah İBNİ SİNA, İşarat ve Tembihat, Çev. Hasan Melik sahi, Merkez Neşr Danişgah Yayınları, Tahran, 1985; Hüseyin İbni Abdullah İBNİ SİNA, Risale Ezvehiye, Arş. Süleyman Dünya, Mısır, 1949; Abdullah CEVADİ AMULİ, Mugef İbni Sina Tecahül Nübüvvet, Müessese Neşr El İslamiyet Yayınları, Kum, Tarihsiz.

<sup>462</sup> Hüseyin İbni Abdullah İBNİ SİNA, İşarat... , s. 105.

<sup>463</sup> Şeyh Mürteza Ensari, İslam Tarihi'nde İranlı Şii fakih olarak adı geçmektedir.

<sup>464</sup> Burada Masum Halife Şiilerin inandığı 12 İmam anlamına gelmektedir.

<sup>465</sup> Şeyh Murtaza ENSARİ, El Mekasib El Muharreme, Neşr Kongreye Cihani Şeyh Azam Ensari, Kum, 1991, s. 153.

oldukça sık yer almaktadır. İbni Abbas<sup>466</sup>, Hz Muhammed'in dilinden demektedir ki *"herkes ki Allah'ın tarafından velayeti var ona itaat edin, çünkü itaat etmeniz İslam'ın istikrarına ve devamlılığına yardımcı olacaktır"*.<sup>467</sup> Öyle görünüyor ki, bu rivayet Gaybet Dönemi'nden önceki zamanla sınırlı değildir ve Gaybet Dönemi'nde de Allah'ın mensuplarına<sup>468</sup> itaat etmek gerekmektedir. İmam Humeyni bu bağlantıda demektedir ki; *"İslam'ın hükümlerinin tatil olmasına inanmak veya İslam'ın hükümlerini belirli zaman ve mekânla sınırlamak, İslam'ın temelleriyle muhaliftir"*.<sup>469</sup>

Şiilerin altıncı imamı Hz. Cafer Sadık<sup>470</sup> halkın İmamın önündeki vazifelerini; itaat etmek, nasihatte bulunmak ve dua etmek olarak belirlemiştir.<sup>471</sup> Bu rivayetlere ek olarak, velayeti fakih kurumunu ispat eden tüm rivayetler önderlerine itaat etmeye de değinmişlerdir, çünkü itaat olmaksızın velayetten söz etmek mümkün değildir.

Şii hukukuna göre, masum önderler ismet özelliğine sahip oldukları için, onlara itaat etmek mutlak şekilde zorunludur. Çünkü masum imamlar kusurludurlar ve

---

<sup>466</sup> Abdullah bin Abbas; Hz. Muhammed 'in amcası Abbas bin Abdulmuttalib'in oğlu, tefsir ve fıkıh alanlarında otorite kabul edilen ve çok sayıda hadis rivayet edenler arasında yer alan sahabe olarak tanınır. Bu konuyla ilgili Bkz. Hilal ÇELİKKOL KARA, Abdullah İbni Abbas Kuran'ı en İyi Bilen Çocuk, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

<sup>467</sup> Muhammed El NUMAN BAĞDADİ (Şeyh Müfit), El Mecalis, Yayınevi Belirtilmemiştir, Şehri Belirtilmemiştir, Tarihsiz, s 7.

<sup>468</sup> Allah'ın Mensupları burada fakihler veya mercii fakihler anlamında kullanılmıştır.

<sup>469</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Velayet... , s 18.

<sup>470</sup> İmam Sadık Şiilerin altıncı imamı olarak tanınmaktadır. Şii İmamların içerisinde Hz. Sadık daha uzun yaşamıştır. O 31 yaşında imamet makamına varmıştır. Onun imameti dönemi Emevi devletinin çöküşü ve Abbasi devletinin zuhuru denkleştirilmiştir. İktidarın zayıf olması nedeniyle ve baskının azalmasıyla birlikte bu imam rahat bir şekilde mezhebi ve kültürel faaliyetlere yoğun bir şekilde başlamıştır. Onun zamanında İslam'ın diğer fırkaları, fikri ve kültürel hareketleri faaliyete başlamışlardır. Bu İmamın faaliyetleri sonucunda Şiilik âleminde en çok hadis ve rivayetler bu dönemde üretilmiştir ve Şii fıkıhı genel olarak bu imamın rivayetlerine dayalıdır. Onun içindir ki Şii mezhebi bu imamın ismi vasıtasıyla yani Caferi Şiiliği diye tanınmaktadır. Bu konuda bilgi almak için Bkz. Mahmut TAGİZADEH DAVARI, Tasvir İmaman Şii dar Dayeratul Maarif İslam, Şia Şinasi Yayınları, Kum, 2006.

<sup>471</sup> İbni Şube HARRANİ, Tohafül Uğul, (Bilim Hazinesi), Arş. Ali Akbar Gaffarı, Müessesetül Neşrül İslami, Kum, 1983, s 319.

yanlışıklardan Müberra'dırlar. Ancak, masum olmayan önderlere itaat etmenin bir dizi koşulları vardır. Şii sisteminin, Sünni mezhebi ve batıda olan siyasi sistemlerden farkı bu konuda daha çok belirlemektedir. Bu farklılıkları görebilmek için Şii sisteminde itaatin koşullarını belirlemek zorundayız. İtaatin koşullarını şu şekilde sıralayıp, açıklayabiliriz:

#### **a. Önderin (Önderlik için) Ehliyetli Olması**

Şii okulunda öndere itaat etmenin birinci koşulu önderin hükümet için ehliyetli olmasıdır. Bu sistemde hâkimin (önderin) hükümet için bazı koşullara sahip olması gerekmektedir. Bu koşulların ve özelliklerin her birisinin yokluğu, onların velayetten ve hükümetten uzaklaşmasına veya düşmesine neden olacaktır.

Önderin ehliyetini sağlayan koşullar içtihat ve adalettir. Şii hükümetinde önder adalet özelliğini kaybederse kendi kendine hükümetten düşer. Şii sisteminde ehliyeti olan öndere itaat etmek gerekli sayılmıştır ve ehliyetsiz öndere itaat etmek ise suç (günah) olarak gösterilmiştir, çünkü bu tür itaatler zulmün resmileştirmesine neden olmaktadır, ayrıca Allah da zulmün yayılmasına razı olmayacaktır.

#### **b. Önderin Allah'ın Hükümlerine Bağlı Olması**

Şii mezhebinin kaynaklarında, öndere itaat etmenin bir başka koşulu da önderin Allah'ın hükümlerine bağlı olmasıdır. Çünkü önder, Allah'ın hükümlerine yüz çevirirse ve bu şekilde halka hükmederse, adaletsizlik ve istibdada yol açarsa veya bir başka deyişle, kendi ödevlerini ve yetkilerini uygulamazsa, ona itaat etmek vacip

olmayacaktır.<sup>472</sup> Bu doğrultuda, Nehcul Belaga' nin<sup>473</sup> 38. Mektubu önemli bir kanıt olarak gösterilebilir. Hatta İmam Sadık bu konuyla ilgili şöyle söylemiştir: *"Herkes Allah'ın hükümlerine bağlı olmayan öndere itaat ederse, onun kulu sayılıp ve zımni olarak ona ibadet etmek durumuna düşecektir"*.<sup>474</sup>

### c. Önder Yasal Görevlerini Yerine Getirmeli

Öndere itaat etmenin bir başka koşullarından biri de önderin, halkın karşısındaki kanuni görevlerini yerine getirmesidir. Bu anlamda hükümet Allah tarafından bir emanet olarak öndere verilmiştir. Bu düşünce, Kuran'ın Emanet Ayeti' yle ispatlanmaktadır.<sup>475</sup> Allah bu ayetle önderi adaletle hükmetmeye davet etmiştir.<sup>476</sup> Hz. Muhammed başka bölgelere gönderdiği memurlara itaat edilmesini, her zaman onların adaletle vazifelerini yerine getirmelerine bağlamaktaydı.<sup>477</sup>

Şii düşüncelerine göre, önderin herkesten önce dini ve sosyal kanunlar ile hükümlere bağlı olması gerekmektedir. Önder, toplumun çıkarlarını ve halkın haklarını korumakla sorumludur. Önder, bu vazifelerini yerine getirmezse halkın desteğini ve güvenini kazanamaz duruma düşecektir.

### d. Önder Görevlerini Yaparken Hataya Düşmemeli

---

<sup>472</sup> Nisa Suresi, 58. Ayet.

<sup>473</sup> Nehcul Belaga, ilk Şia imamı Hz. Ali'nin kısa halifelîği sırasında beyan ettiği hutbelerinin, emirlerinin ve mektuplarının toplandığı kitaptır.

<sup>474</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül... , Cilt. 71, s 116.

<sup>475</sup> Ahzap Suresi, 72. Ayet.

<sup>476</sup> Seyit Muhammed Bakir HÜCCETİ, Asbab El Nüzul, Defter Neşr Ferhengi İslami Yayınları, Tahran, 1998, s. 163; Nasir MEKARİM ŞİRAZİ, Tefsir Numune, Cilt. 3, Darul Kutub El İslamiyet, Tahran, 1995, s. 430.

<sup>477</sup> Ali Ahmet MİYANCI, Mekatibul... , Cilt. 2, s. 619.

Şii fakih Şeyh Tousi' nin bu konudaki düşünceleri şu şekildedir: *“Eğer önderin hükümlerinde hata ve yanlış tespit edilirse hükmün değiştirilmesi zorunludur, çünkü Şii Fakihlerin “icmasına” göre Şiilik mezhebinde hak birden fazla olamaz.”*<sup>478</sup> Bu düşünceye göre, Şiilik, müçtehidin, fakihin ve önderin hatasız olmaması gerektiğini düşünmemekte, yalnızca Hz. Muhammed ve Masum İmamları hatasız olarak kabul etmektedir. Şiilikte bu düşünce değiştirilemez ilke haline dönüşmüştür, yani önder hata yaptığı an ve hatanın tespitinden sonra halkın ona itaat etmeyi bırakması gerekmektedir.

Sekizinci Hicri Yüzyılın<sup>479</sup> önemli Şii fakihlerinden Allame Helli' nin bu konudaki görüşü ise; *“Eğer önderin çıkardığı hükmün batıl olduğu ispat olursa, o hükmün yürürlükten kaldırılması gerekmektedir ve o hükmün çıktığı zamandan beri ortaya konulan tüm eserler ve onların etkileri geriye yönelik olarak silinmek mecburiyetindedir.”*<sup>480</sup>

Ek olarak, eğer önderin hükümleri somut mevzularla ilgiliyse ve o hükmün hatalı olduğu ispatlanırsa önderin hükmü iptal edilmelidir. Ancak, burada bir farklılık vardır ve o da somut hükümlerin yanlışlıkları dinde ve şeriatta bir ihlale sebep olursa, bu ihlali düzeltmek için usul ilmindeki din düşünürlerinin, doğru olan şeri hükmü bulmaları gerekmektedir.<sup>481</sup>

---

<sup>478</sup> Şeyh Muhammed Hasan TOUSİ, El Hilaf, Cilt. 6, Müessesetul Neşrul İslami Yayınları, Kum, 1988, s. 214.

<sup>479</sup> Sekizinci hicri yüzyılı on dördüncü Miladî yüzyıla denk gelmektedir.

<sup>480</sup> Ali Asker MURVARİD, Silselelil Yenabeyil Fıkhiyet, Cilt. 33, Müessesetul Fıkhu Şii Yayınları, Beyrut, 1992, s. 327.

<sup>481</sup> Mola Hüseyin Goli HAMEDANİ, El Geza El İslami, Yayınevi Belirtilmemiştir, Şehir Belirtilmemiştir, 1989. s. 213.

Bunların hepsi sadece halkın haklarının korunması içindir yani, bu faaliyetleri suiistimal etmek, hâkimin ve önderin hürmetlerini ve makamını aşağılamak mutlak bir şekilde şeriat tarafından yasaklanmış ve haram sayılmıştır.<sup>482</sup>

### C. İtiraz ve Direnme Hakkı

Direnme hakkı<sup>483</sup> ve toplu itiraz<sup>484</sup>, siyasi felsefenin önemli mevzularından biridir.<sup>485</sup> Sünni ulemanın düşüncelerine göre, önderin aleyhine olan her türlü itiraz ve ayaklanma yasak sayılmıştır.<sup>486</sup> Geçen yüzyılda, demokrasi dalgalarının ortaya çıkışıyla birlikte temel hak ve özgürlüklerin korunması adına, bazı Sünni ulemalar bu düşünceyi değiştirmeye başlamışlardır.<sup>487</sup> Örneğin, Mısır’ da Sünni ulema, önderin karşısında ayaklanmayı ve itirazı halkın yasal ve şeri hakkı olarak tanımlamışlardır.<sup>488</sup>

<sup>482</sup> Mola Hüseyin Goli HAMEDANİ, El Geza... , s. 214.

<sup>483</sup> Direnme, kelime anlamı olarak “herhangi bir düşüncede, bir istekte veya bir durumda karşı koyma, ayak direme, inat etme veya mukavemet gösterme anlamına gelmekteyken; direnme hakkını ise en sade şekliyle “devlet organlarının tasarruflarına karşı girişilen, olağan hukuk yollarınca öngörülmuş davranışlar dışındaki her türlü davranış olarak tanımlayabiliriz. Direnme hakkının hukuki bir kavram olduğunu savunan düşünürler olduğu gibi, onun salt sosyolojik veya siyasi bir olgu olarak ele alınması gerektiğini savunan düşünürler de bulunmaktadır. Direnmeye hukuksal yol açılmasının, sistemin kendi meşruluğunu ihlal etmesi anlamına geleceğini savunan düşünürlerle göre, direnme hakkı siyasi ve ahlaki alanda ele alınmalıdır. Devletin dışında ve üstün bir hukukun varlığını kabul eden yazarlar ise genel olarak direnme sorununu hukuki bir sorun olarak görmektedirler. Bu konuyla ilgili Bkz. Münci KAPANI, Kamu Hürriyeti, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 304.

<sup>484</sup> Toplu itiraz sınırlı isyan veya olumsuz itaat olarak da tanımlanmaktadır. Direnme, yönetilenler tarafından içselleştirilmeyen yönetime karşı, meşruluk düşüncesinin yol açtığı gönüllü itaatin aşındığı durumda ortaya çıkar. Pozitif hukuka ve onun temsil edildiği müesseselere karşı direnme, hukuk normunun bu haksız kabul edilen kısmına yönelir. Bu konuyla ilgili Bkz. Hannah ARENDAT, Sivil İtaatsizlik, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik İçinde, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

<sup>485</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Şükrü NİŞANCI, Sivil İtaatsizlik, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003; Mevlut UYANIK, İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik, Kaknüş Yayınları, İstanbul, 2001.

<sup>486</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 241.

<sup>487</sup> Muhammed Reşit RIZA, EL Minar, Cilt. 6, Darul Marifet Yayınları, Beyrut, 1973, s. 367.

<sup>488</sup> Muhammed Reşit RIZA, EL Minar, ss. 368-371. Sünnilik anlayışında direnme hakkı kavramı iki farklı açıdan ele alınabilir: Devrimci yaklaşım ve ıslahçı yaklaşım. Her iki yaklaşım da kendilerine İslâm’ın temel kaynakları olan Kuran ve hadis-i şeriften bol miktarda dayanak bulabilmektedir. Bu yaklaşımlardan “devrimci yaklaşım” zalim ve baskıcı yönetime karşı “isyan hakkının meşru olduğu ve



Şii hukuk sistemine göre, önderlerin hataları önem ve etki yaratmalarına göre sıralanmaktadır. Bir önder yaptığı küçük günah veya yaptığı kasıtsız zulümlere göre makamından düşmeyecektir; fakat önderin yaptığı hataların farklı neticeleri olacaktır. Velayet teorisinin koşullarına göre, önderin velayet ve hükümet hakkı devam ediyorsa, yani fegahat ve içtihat gücü varsa, hataları olsa bile yine hükümette ve velayet makamında kalacaktır.<sup>489</sup>

İslami önderin adalet ve takvasının anlamı mahkemedeki tanığın veya hâkimin adaletiyle farklı nitelik taşımaktadır. Bir küçük günah veya önemsiz hata önderi velayetten düşüremeyecektir.<sup>490</sup> İmam Humeyni bu doğrultuda şu şekilde düşünmektedir: "*Velayeti fakih sisteminde adaletin üstün önemi vardır, onun için istibdat velayet hakkının düşmesine neden olmaktadır*".<sup>491</sup> Yani o zamana kadarki önderin ehliyeti devam etmekte, aynı önder velayet hakkına sahip olmakta ve onun hükümleri geçerli sayılmaktadır. Aynı şekilde, İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 111. maddesinde bu konu ele alınmıştır. Söz konusu maddeye göre; "*Önder her*

---

bu hakkın kullanılarak savaşmanın gerekliliği üzerinde durmakta, ümmeti zalim yönetimle savaşmaya çağırmaktadır. "İslahçı yaklaşım" ise fayda-zarar muhasebesi yapmanın gerekliliğini ön plana alarak, verilen kararın sonucunda zararın ağır basması söz konusu ise zulme karşı "sabır" etmenin, fakat bunun yanında tüm ıslah mekanizmalarını kullanarak irşat ve tebliğ faaliyetine girişmenin gerekliliğini vurgularlar. Devrimci yaklaşım düşüncelerinin meşruluğunu Kur'an'ın dayanışma yoluyla ümmete "iyiliği emredip, kötülükten alıkoymayı vacip kıldığı deliline dayandırır. Söz konusu ekole göre kötülüğü düzeltmenin ilk ve en etkin yolu; kötülüğü emreden, iyilikten alıkoyan yönetime karşı "kuvvet kullanma" dır. İslahçı yaklaşıma aynı zamanda "sabır ekolu" de denmektedir. Bu yaklaşımın temeli, ümmetin daha büyük sıkıntıya düşmesini önlemek amacıyla yapılabilecek her türlü "ıslah," "ikaz" ve "irşat" faaliyetini yapmak; buna rağmen yönetim, zulüm ve baskıya devam ediyorsa, buna karşı da "sabır" etmektir. Bu yaklaşım Ehlisünnet çoğunluğunun görüşüdür. Bu konuda kriter zulme karşı onaya konulan hareketin "alternatif maliyeti" nin bu harekete değip değmediğidir. Zulme, baskıya ve haksızlığa karşı direnirken onaya çıkacak veya çıkması muhtemel gelişmeler zulmü ortadan kaldırma sonucu elde edilecek hayırlı işlerden fazla değilse ehven-i şer tercih edilerek mevcut zulme ve baskıya sabretmek gerekir. Ulemanın bu konudaki yaklaşımı, yöneticiye günah, mümine sabır düştüğü istikametindedir. Bu konuyla ilgili Bkz.

BünyaminDuran,<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo202>.

<sup>489</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 269.

<sup>490</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, , Derasat fi... , Cilt. 1, s. 618.

<sup>491</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Sahifeye... , Cilt. 10, s. 29.

*zaman görevlerini yerine getiremezse veya Anayasanın madde 5 ve 109<sup>492</sup> da yer alan koşullarından birini sağlayamazsa kendi makamından düşer. Bu durumun belirlenmesi Uzmanlar Konseyi'nin yetkisindedir".<sup>493</sup>*

Şii sisteminde önderin kusurlarının karşısında yapılan işlemler kusurun neticesi ve etkisine göre farklılık göstermektedir. Bazen kusurların etkisi hafif, bazen de çok büyük olmaktadır. Önderin kusurları karşısında halka nasihat, uyarı, itiraz, direniş ve makamından düşürmek hakkı sırasıyla öngörülmektedir.<sup>494</sup> Bir başka deyişle, eğer önderin kusuru önemsiz olursa nasihat veya uyarı yeterli olacaktır. Eğer önderin, hükümet için ehliyeti devam ediyorsa; ancak, bazı konularda hata ve kusurları mevcut ise o konularda öndere itaat etmek zorunlu olmayacaktır.<sup>495</sup> Günümüzde, Şii hükümeti içerisinde yer alan siyasi organlar öyle kurulmuşlardır ki bu konuların hepsi kanunlar çerçevesinde ve yasal organlar tarafından uygulanmaktadır.<sup>496</sup> Yani, bugünkü Şii siyasal sisteminde eğer önder liderlik koşullarını kaybederse ve faaliyetlerinde kusur veya hata bulunursa inkılap veya silahlı direnişe gerek olmayacaktır ve bu işi yasal organlar kendileri yapacaklardır. Eğer kusurlu önder diktatörlükle hükmetmeye devam ederse direniş ve hatta inkılap

---

<sup>492</sup> Bu iki maddede belirlenmiş koşullar bunlardır: 1. Fıkhi konularda fetva verebilecek yetkiye sahip olmalı, 2. İslami ümmetin önderliği için adalet ve takvaya sahip olmalı, 3. Sosyal ve siyasal bakış açısı olmalı, cesaretli, tedbirli ve güçlü biri olmalı, zamanın koşullarına agâh olmalı. Bu maddenin doğrultusunda önderin mali ve hukuki sorumluluğunun yanında uzmanlar konseyinin önünde siyasi sorumluluğu da vardır.

<sup>493</sup> Seyit Muhammed HAŞİMİ, Hukuk... , Cilt. 2, ss. 49-53.

<sup>494</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 270-271.

<sup>495</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 271.

<sup>496</sup> İran İslam Cumhuriyeti devlet sisteminde Uzmanlar Konseyi, Maslahat Konseyi ve Gözetim Konseyi'nin kuruluşu ve faaliyetleri bu konuyla ilgilidir. Uzmanlar konseyi yasal bir kurum olarak önderin seçilmesinde ve işten alınmasında birebir yetki sahibidir. Bazı durumlarda örneğin önderin vefat etmesi, istifası veya işten alınması nedeniyle, yeni önderin seçilmesine kadar cumhurbaşkanı, yargı organının başkanı ve gözetim konseyinin fakihlerinin biri ki Meslahat konseyi tarafından seçilir, bir konsey şeklinde geçici olarak önderin tüm vazifelerin ele alıyorlar. Bu konuyla ilgili Bkz. Emir SAİD VEKİL, Pourya ASKERİ, Kanun Esasi der Nezmi Hukuk Kununi, (İran Anayasa Kanununun Şerhi), Mecd Yayınları, Tahran, 2009, ss. 434-435.

kaçınılmaz olacaktır. Bu tür durumlarda yöneticilerin kusurlarının karşısında durmak halkın hem hakkı ve hem de ödevlerinden biri sayılmaktadır.

Yöneticilerin karşısında sorumluluk duymak toplumun düzeninin koruyucusudur. Bir siyasi sistemde yöneticilerin yetkileri ve görevleri eşit düzeyde değildir. Yani, bir belediye başkanının yetkileri, bir cumhurbaşkanının yetkilerinden farklıdır ve bu şekilde onun kusur veya hatasının karşısında toplumun tepkisi de farklı olacaktır. Şii sisteminde önder, ilahi velayete sahiptir ve bunun yanında toplumun himayesiyle hükümetin yönetimini sağlamaktadır, bu sebeple önderlik kutsal bir makam olarak sayılmakta ve halk dini vazifelerin gereğiyle ona itaat edecektir. Her ne kadar Şii sisteminde tüm insanlar kutsal sayılırsalar da önderin ağır yükümlülüğü olduğu için halkın karşısında bir dizi hakka sahip bulunmaktadır. Önderin kişiliğine ek olarak tüzel kişiliğinin de kutsal bir özelliği vardır. Bu sebeple, ona hürmet etmemek hem suç hem de günah olarak belirlenmiştir.

Şii fakihler, yargı hâkiminin özelliklerini, haklarını, yetkilerini ve görevlerini belirterek, bu konudan yola çıkıp onun haklarını ve toplumdaki saygı ve hürmetini ve hükümlerinin ilzamını önderin kişiliğine, haklarına ve hükümlerine bağlamışlardır. Şii fakihler açısından, her ne kadar yargı hâkiminin sınırlı alandaki hürmetine ve hükümlerine saygı duyulsa da, genel alanda toplumun önderi ve yöneticisinin de hürmeti korunmak zorundadır. Eğer önderin hürmeti her konu üzerinde çelişkiyle karşı karşıya gelirse iç ve dışişlerinde toplumun ve devletin yönetimini yürütemez

hale gelecektir ve böylece düşmanların elinde önderi düşürmek için bir bahane oluşturacaktır.<sup>497</sup>

Şii hukukuna göre, toplum içerisinde herkes birbirinin karşısında, hatta yöneticilerin karşısında bile iyiliklere yön vermek ve kötülükleri men etmek (sakındırmak) hakkına sahiptir. Ancak, bu ödevi yerine getirebilmek için bazı koşulların oluşması gerekmektedir. Toplumun yararlarına göre, iyiliklerin ve kötülüklerin anlamını bilmek ve yöneticilerin farklı alanlardaki faaliyetlerinin neticesinden haberdar olmak bu hakkın kullanılıp kullanılmamasında etki yaratmaktadır. Bu konularla ilgili düşünürlerin olağanüstü sorumlulukları bulunmaktadır.<sup>498</sup>

Günümüzde devlet içerisinde partiler, dernekler, basın ve siyasi grupların görevi halkı günün koşullarından ve yöneticilerin faaliyetlerinin sonuçlarından haberdar etmektir. Bugünkü Şii siyasal sisteminde, bazı yasal kurumların açılışıyla ve tüm işlerde kanunun hâkimiyetiyle kusurlarla mücadele etmek kolaylaşmıştır ve bunların hepsi yasal çerçeve içerisine girmiştir ve yine herkesin yetkileri ve hakları birebir belirlenmiştir.

Şii hükümetine ve onun çıkardığı kanunlara itaat etmek şeri bir ödev mi yoksa medeni bir ödev olarak mı sayılmaktadır? İtaatin mahiyeti ve statüsü, Şii düşüncesinde farklı nitelik göstermektedir. Eğer, itaat bir şeri vazife olarak sayılırsa ve yerine getirilirse hem dünyevi hem de uhrevi ödüle neden olacaktır; eğer dünyevi bir ödev olarak tanınırsa sadece dünyevi tesiri olacaktır. Bunların aksine, eğer bu

---

<sup>497</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 272.

<sup>498</sup> Ruhullah HUMEYNİ, Tehrîrül... , Cilt. 1, s 454.

doğrultuda insanlar itaat ödevlerini yerine getirmezler ise ve bunu şeri ödev olarak tanımlarsak hem bu dünyada hem de ahirette mücazata uğrayacaklardır. Eğer bunu, dünyevi bir ödev olarak görürsek sadece bu dünyada ve kanunların belirlediği cezalar uygulanacaktır.

Şii sisteminde bir başka önemli soru şudur: halkın siyasi faaliyetleri onların hakkı mıdır yoksa şeri bir ödev olarak mı sayılmaktadır? Eğer bu faaliyetler onların hakkı olursa hiç kimse o hakkı onlardan alamayacaktır veya o hakkı kullanmaya zorlanamayacaklardır. Örneğin, halk istediği zaman seçimlere katılıp, istemedikleri zaman seçim haklarını kullanmamaktadır. Eğer bu faaliyet şeri ödev olarak tanımlanırsa onun yerine getirilmemesinin ahirette cezası olacaktır. Bu ihtilafın kökü din ve siyaset arasındaki bağlardan ve irtibatlardan kaynaklanmaktadır. Eğer din ve siyaset birbirine bağlı olurlarsa veya bir başka deyişle, siyaset dinin bir dalı olarak tanımlanırsa, halkın siyasi faaliyetleri din egemenliğinin altında olacaktır. Bu görüşle birlikte her faaliyet bir ibadet olarak görülecektir. Siyasi faaliyetler de, bu mevzunun dışında olmayacaktır ve siyasi faaliyetler zamanın koşullarına göre Ahkâm i Şeri <sup>499</sup> mevzularının birinin altında yapılacaktır. Örneğin, İran İslam Devrimi'nden sonra, İmam Humeyni milletin seçimlerde oy kullanmalarını vacip olarak adlandırmış ve bu konuyla ilgili olarak, söz konusu faaliyetlerin İslami devletin devamlılığı için gerekli olduğunu belirtmiştir.<sup>500</sup> Buna ek olarak, bazen zalim veya zayıf hükümetlerde din adamları halkın siyasi konularda faaliyet yapmalarını haram olarak

---

<sup>499</sup> Şiiğe göre Ahkâm i Şeri, Vacip, Haram, Müstehap, Kerahet ve Mubah olarak belirlenmiştir.

<sup>500</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye İmam Humeyni, Cilt. 18, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asar İmam Humeyni, Tahran, 1999, s. 318.

adlandırmaktadırlar.<sup>501</sup> Bu anlamdaki şeri faaliyetler, sosyal ve siyasal konuları da içermekteyken, siyasi faaliyetler dini ve şeri bir ödev olarak sayılmaktadır. Bu bağlantıda Irak'taki Şii fakihler siyasi faaliyetleri hem şeri ödev hem de halkın hakkı olarak tanımlamakta ve onu görev olarak adlandırmaktadırlar.<sup>502</sup>

İmam Humeyni İran İslam Cumhuriyeti' nin temelini attığı zaman, devleti hem ilahi hem de kanuni (millele dayalı) bir devlet olarak adlandırmaktaydı ve *“bu sisteme muhalefet etmek demek, Allah'ın hükümlerine savaş olarak sayılmak demektir”* şeklinde ifade etmekteydi.<sup>503</sup>

Şii düşünürlere göre, insanlar hiçbir zaman araştırma yapmadan ve gerçek inanca ulaşmadan bir öndere veya hükümete itaat etmemelilerdir. Hatta bu doğrultuda İslami hükümetler, Masum İmamlar ve dini önderler de müstesna değildirler. Şii imaların bu konu üzerinde gösterdikleri çabalar, halkı siyasi ve sosyal haklarıyla tanıştırmak için önemli bir gerekçe olarak gösterilebilir.<sup>504</sup>

Şii okulunda, siyasi sistemin tesisi ve devamı halkın sosyal ve siyasal konulardaki bilgilerine bağlıdır. Bunlara ek olarak, halkın geniş hakları vardır; örneğin, gözetim, itiraz, direniş, ayaklanma vb. sırf onların bu kendi hak ve ödevlerini tanımlarıyla gerçekleşmektedir.<sup>505</sup> Şii hükümetinde, örneğin Hz. Muhammed'in Medine'de ve Hz. Ali'nin Küfede ki hükümetlerinde, hükümetin

---

<sup>501</sup> Örnek olarak Bkz. İbrahim TEYMURİ, Tahrim Tenbakoo Avvalın Mukavemete Manfi dar İran, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1982, ss. 11-22.

<sup>502</sup> Fethi EL DOREYNİ, Derasat ve Buhus fi El Fikrol İslami El Muasır, (Muasır dönemde İslami Düşüncelerin Tartışması), Cilt. 1, Darul Gatibe Yayınları, Beyrut, 1987, s 43.

<sup>503</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 3, s 251.

<sup>504</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 279.

<sup>505</sup> Kazım GAZİ ZADEH, Endişe Fıkhi Siyasi İmam Humeyni, Cumhurbaşkanlığı Stratejik Merkezi Yayınları, Tahran, 1998, s. 227.

devamı ve toplumun düzeni, halkın haklarının korunması, bilgiden kaynaklanan itaate bağlıdır.<sup>506</sup>

Bu düşüncede devlete itaat, devletten korkmaktan ya da ondan bir çıkar sağlama düşüncesinden kaynaklanmamaktadır. Bu düşüncedeki devlete itaat, ilahi ve manevi inançtan kaynaklanmaktadır. Bu sistemde, halkla yöneticilerin ilişkisi beşeri kanunlara dayanmamaktadır. Bu ilişki manevi muhabbet ve dini inançlardan kaynaklanmaktadır.

#### **D. İyiliklere Yönlendirme ve Kötülüklerden Uzaklaştırma Hakkı**

Halkın, yöneticilerin karşısındaki diğer önemli ödevlerinden biri de iyiliklere yönlendirme ve kötülüklerden uzaklaştırmadır. Şii mezhebinde herkes toplumun düzenini korumakla yükümlüdür. Bu sistemde, herkes nasıl kendi davranışı, ahlakı ve yaptıklarından sorumluysa başkalarının yaptıklarının karşısında da sorumlu sayılmaktadır. Sorumluluk hissi, bu sistemde ilahi toplum içindeki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu toplumda herkes birbirine karşı velayet hakkına sahiptir.<sup>507</sup> Bu hak, ilahi dinlerin iştirak alanlarından kaynaklanmaktadır.<sup>508</sup>

Şii toplumunda, Halk bir geminin yolcuları gibidirler.<sup>509</sup> Herkesin karşılıklı olarak yükümlülükleri vardır. Birbirlerinin davranışlarının ve düşüncelerinin karşısında hassastırlar. Eğer biri toplumun düzenini ve halkın haklarını tehlikeye

---

<sup>506</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 281.

<sup>507</sup> Tevbe Suresi, 71. Ayet; Bkz Akbar HAŞİMİ RAFSANCANI, Tefsire Rahnoma, Cilt. 7, s 188; Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, Cilt. 9, s 338.

<sup>508</sup> Akbar HAŞİMİ RAFSANCANI, Tefsire Rahnoma, Cilt. 3, s. 20.

<sup>509</sup> Bu örnek Şiiilikte çok ünlüdür. Bu masala göre, herkes toplumda bir geminin yolcuları niteliğindedirler. Bu gemide hiç kimse kendi oturduğu yere kendisine ait olduğu için zarar veremez. Çünkü eğer zarar verirse gemi batacaktır. Toplumda aynı bu masal gibidir. Hiç kimse kendi hakkını topluma karşı kötüye kullanamaz.

sokarsa onun karşısında durmak zorundadırlar. Bu sistemde, her ne kadar halk, toplumdaki kötülüklerin ve ahlaksızların karşısında sorumlu sayılıp onları kaldırmakla yükümlüseler, aynı şekilde özel yaşamda da ortaya çıkabilecek kötülüklerin karşısında sorumlu sayılmaktadırlar. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesinin veya uygulanmasının bazı koşulları vardır.<sup>510</sup> Bu doğrultuda İmam Humeyni, İran’da Şii devletini kurduktan sonra herkesi, birbirinin karşısında ve hatta yöneticilerin düşündüğü ve uyguladıklarının karşısında da sorumlu olacaklarını bildirmiştir.<sup>511</sup>

Bu hakkın kullanılması, yöneticilerin kontrolü için önemli bir vasıtaadır, çünkü yöneticilerin bir hatası toplumu geniş bir alanda etkileyebilecektir. Günümüzde Şii devletinde, bazı kurumların kuruluşuyla ve bazı kanunların ve hükümlerin çıkarılmasıyla bu hakkın kullanılması yasal şekle bürünmüştür.<sup>512</sup>

Bu hakkın yerine getirilmesi için bazı koşulların göz önünde bulundurulması gereklidir. İyiliklerin ve kötülüklerin ne olduğunu bilmek, zarara uğramamak ve olumlu bir etki yaratmak bu konunun önemli koşullarından sayılmaktadır. Bu koşullar o kadar önemlidirler ki, Şii imamların çoğu bu konuyla ilgili olarak, *“Cahil insanlar bu hakkı kullanmazlarsa daha çok topluma yararları dokunacaktır.”* demişlerdir.<sup>513</sup>

Bu hakkın uygulanması için bazı aşamaların geçilmesi gereklidir. En önemlisi, eğer bu hak siyasi gücün ve yöneticilerin karşısında kullanılırsa daha çok düşünmeye

---

<sup>510</sup> Seyit Ali HAMENEİ, Risaleye Ecvebetil İstiftaat, Çap ve Neşr Beynelmilel Yayınları, Tahran, 2004, s. 232.

<sup>511</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Mekasebül... , Cilt. 1, s 204; Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 8, s. 47.

<sup>512</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası. 8. Madde’ sinde bu konu ele alınmıştır.

<sup>513</sup> Segatul İslam KOLYENİ, Usul Kâfi, Cilt. 1, s 77.



ve analize ihtiyaç vardır, çünkü yöneticilerle karşı karşıya gelmek toplumda sosyal çatışmalara yol açabilmektedir. Bu doğrultuda sosyal ve kamusal dernekler, medya ve siyasi partiler daha etkin görülmektedirler.

#### **E. Nasihat Hakkı**

Halkın, yöneticiler karşısında bir başka haklarından biri de nasihat hakkıdır.<sup>514</sup> Hz. Ali bu hakkı yönetilenlerle yöneticilerin arasında karşılıklı bir hak olarak tanımlamıştır.<sup>515</sup> İslam kültüründe nasihat sadece dilde olan sözlerle sınırlanmamakta; hayırları kapsayan her uygulama da nasihat olarak tanımlanmaktadır.<sup>516</sup> Şii toplumunda halk, yöneticilerden haklarının, özgürlüklerinin ve toplumun düzeninin korunmasını beklerken, yöneticiler de onlardan nasihat, itaat ve bağlılık beklemektedirler.

Günümüzde yöneticilere karşı eleştiriler ve nasihatler, medyadan veya partiler ile gruplar tarafından yapılmaktadır. Toplu eleştiri ve nasihat bireysel eleştiri ve nasihatten daha etkili bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Şii mezhebinin hükümlerine göre, yöneticilere karşı yapılan eleştiriler ve nasihatlerde dikkat edilmesi gereken husus bazen eleştirilerin ve nasihatlerin toplumda ters etki yaratıp reform yerine anlaşmazlıklara yol açabileceğidir. Hatta bu doğrultuda nasihat adına bir insanın haysiyetine saygısızlık yapılırsa, bunu yapan yasal olarak ceza alacaktır.<sup>517</sup> Şii ceza hukukunda düzenlenen kati kanunlar bu

---

<sup>514</sup> Günümüzde modern hayatta nasihat hakkı muhalefet anlamına gelmektedir. İktidarın karşısında olan muhalefet partiler bu doğrultuda görev yapmaktadırlar.

<sup>515</sup> Nehcul Belaga, 34. Hitabe.

<sup>516</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 308.

<sup>517</sup> 1996 İran İslami Ceza kanununda 514, 517, 608 ve 609 Maddeleri ve 2013.

konulardaki dengeyi sağlamak için konulmuştur. Çünkü Şii hukuku bir taraftan nasihat, itiraz vs. konuları tanımlarken, diğer taraftan da insanların haysiyeti ve kişilik haklarının korunmasına önem vermektedir.

Şiiilikte bu tür hakların tanınması bu okulun önemini göstermektedir ama diğer taraftan hakları şeriat, İslam, toplum sağlığı vb. konulara sınırlamak ve sınırlamaları yöneticilerin yetkisinde tanınması hakların zayı olmasına yol açmaktadır. Hakların sırf tanınması onların her zaman var olma anlamına gelmemektedir. Çünkü her ne kadar adil yöneticiler iktidarda olsalar bile toplumun değişik yönleri her zaman hakların zayı olmasına yol açabilir.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### Şiilikte Yöneticilerin Hak ve Ödevleri

#### İ. Şiilikte Yöneticilerin Statüsü

Siyasi sistemlerin düşünce farklılığına göre, yöneticilerin statüsünde de farklılık bulunmaktadır. Kimi siyasi sistemlerde yöneticiler üstün bir tabakadan, özel ve farklı haklara sahip olan bir gruptan seçilmekte ve hâkimiyet de onların arasında veraset sistemiyle değişmektedir.<sup>518</sup> Kimi diğer sistemlerde, yöneticiler kendilerini Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak tanımlamaktadır. İslam tarihinde, Emevi ve Abbasi devletlerinde yöneticiler kendilerini Allah'ın halifesi olarak görmekteydiler, ayrıca kendi hanedan ve kabilelerini üstün kabile olarak tanımlıyorlardı. Onlar hükümeti, kendilerinin doğal hakları olarak kabul etmekteydiler.<sup>519</sup>

Bu doğrultuda, İslam'ın hükümlerine baktığımızda bu düşüncelerin hiç birisi İslam'da kabul görmemiştir. Zira İslam'da hâkimiyet ve hükümetin amacı bunlardan farklıdır. İslam'da, hâkimiyet bir hak veya imtiyaz olarak tanımlanmamış olup, hâkimiyet, ödev ve yükümlülük olarak tarif edilmiştir.<sup>520</sup> Şiilikte yöneticiler için statüleri açıklamaya yönelik bazı sıfatlar belirtilmiştir.

#### A. Emin Sıfatı

---

<sup>518</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Levent KÖKER, Mehmet Ali AĞAOĞLULARI, Tanrı Devletinden Kral Devletine, İmge Yayınları, Ankara, 2013.

<sup>519</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Muhammed Soheyl TOGUŞ, Tarih Hükümet... , ss. 45-60.

<sup>520</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk... , s. 321.

Kuranın bazı ayetleri<sup>521</sup> ve hadisler, emin<sup>522</sup> sıfatını yöneticiler için tanımlamıştır. Şii düşünürler ise, emanet sıfatına farklı anlamlar vermişlerdir. Bazı düşünürler emaneti mutlak anlamda yorumlamışlardır. Bunlara göre, emanet hem ilahi, hem de beşeri alanları kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle, ilahi emanetler Allah'ın Hükümleri olarak tanımlanırken, beşeri emanetler ise insanların can ve malı olarak tarif edilmiştir. Diğer bazı Şii düşünürler ise emaneti, imamet ve hükümet olarak yorumlamışlardır. Bunların görüşüne göre; Allah'ın onları vesile ve vasıta etmesinin sebebi, insanların haklarının sağlanması ile din ve Allah'ın hükümlerinin uygulanması için çalışmalarıdır.<sup>523</sup> Bu bağlamda, Şiilerin sekizinci imamı Hz. Rıza<sup>524</sup> yöneticileri kayyım olarak kabul etmektedir. Bu sebeple de Allah tarafından insanların haklarının korunması ve Allah'ın Hükümleri' nin yerine getirilmesi için yükümlüdürler.<sup>525</sup>

## **B. Hafız Sıfatı**

Bazı Şii hadislerde yöneticiler hafız adıyla tanımlanmışlardır.<sup>526</sup> Yani yöneticiler Allah'ın Hükümleri ve kanunlarının gözetimi ve insanların haklarının korunmasında yetkilidirler. Gözetim hakkı yöneticilere imtiyaz veya üstünlük tanımamakta, bu bir yükümlülük olarak belirlenmektedir. Bu düşüncede, yöneticiler toplumda güvenliği

---

<sup>521</sup> Nisa Suresi, 58-59. Ayet; Bakara Suresi, 124. Ayet.

<sup>522</sup> Emin inanılır ve güvenilir anlamında kullanılmıştır. Şiilikte de aynı Osmanlı devletinde, bazı devlet görevlilerine emin denilir. Bu konuyla ilgili Bkz. Joseph V HAMMER, Osmanlı... ,

<sup>523</sup> Fazl İbni Hasan TABARSİ, Macmaül Bayan, Cilt. 2, Ayetullah Mereşi Necefî Yayınları, Kum, 1983, s. 63.

<sup>524</sup> On İki İmamlı Şiilerin sekizinci imamı olarak tanımlanır. Bu imam İranlı Şiileri tarafından daha çok önemsenmektedir. Bu imamın mezarı İran'ın Meşhet şehrinde. Bkz. Muhammed Cevat FEZLULLAH, Tahlili az Zindeganie İmam Rıza, (İmam Rızanın Hayatının Şerhi), Çev. Seyit Muhammed Sadık Arif, Astan Gods Rezavi Yayınları, Meşhet, 2003.

<sup>525</sup> Şeyh SEDUG, İleli Şerayi, Cilt. 1, Tebatebai Yayınları, kum, Tarihsiz, s. 253.

<sup>526</sup> Şeyh SEDUG, İleli... , s. 254.

sağlamak ve insanların haklarını korumakla yükümlüdürler. Aksi halde yöneticiler bu görevlerini yerine getirmezlerse halkın önünde sorumlu sayılacaklardır.

### **C. Veli Sıfatı**

Kuranın bazı ayetlerinde<sup>527</sup> ve Şii mezhebin bazı rivayetlerinde<sup>528</sup> yöneticilere vali sıfatı verilmiştir. Bu sıfat hâkimiyetin velayet mahiyetini ortaya koymaktadır. Yöneticilerin insanların üzerinde velayet hakkı olup, bu hakkı onların ve toplumun yararları doğrultusunda kullanmaktadırlar.

### **D. İmam veya Rehber Sıfatı**

Şiiilikte yöneticilere “imam” ya da “rehber” sıfatı verilmiştir.<sup>529</sup> Yöneticilere bu sıfatın verilmesinin sebebi, yöneticilerin toplumsal faaliyetleri yerine getirmelerinin yanında, insan haklarının gözetimini ve toplumun farklı yönlerde öncülüğünü yapmaya görevli olmalarıdır.

Şii siyasi sisteminin diğer siyasal sistemlerden farkı, diğer sistemlerde yöneticilerin görevinin sadece sosyal işlerle sınırlandırılmasıdır. Ancak Şii devlette, imam (Önder) insanların hem şeri hem de sosyal işlerde öncülüğünü yapmaya görevlidir.<sup>530</sup>

Şii hükümetinde, Gaybet Dönemi’nde yöneticiler masum imamların halifeleri olarak tanımlanmaktadırlar. Masum İmamların, hükümet ve liderlik özellikleri olduğu için, haleflerinin de böyle özellikleri vardır. Bu hükümetin örnek modeli

---

<sup>527</sup> Maide Suresi, 55. Ayet.

<sup>528</sup> Segatul İslam KOLYENİ, Usul Kâfî, s. 92.

<sup>529</sup> Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesail El Şia, Cilt. 17, Ali Beyt Yayınları, Kum, 1994, s. 17.

<sup>530</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 326.

Peygamber ve Hz. Alin'in hükümeti olması ve din ve siyasetin arasında ayrım yapılmamasıdır. Bu yüzden, önderin görevi halkın hem dünyevi mutluluğu hem de manevi mutluluğunu sağlamakla özetlenmektedir. Ayrıca, İslam tarihinde din ve mezhebin siyasal ve sosyal alanlardan ayrımı Emevi ve Abbasi hükümetlerinden başlatılmıştır.<sup>531</sup>

### E. Öğretmen Sıfatı

Şii mezhebi bazı hadislerde, yöneticileri öğretmen sıfatıyla tanımlamaktadır.<sup>532</sup> Bu sıfatlar üzerinde düşündüğümüzde, Şiilik açısından hükümet ve siyasal sistem ödev ve yükümlülüktür ve hiç bir şekilde manevi ve sosyal bir imtiyaz, üstünlük ve makam değildir. Hz. Ali bu konuda şunları ifade etmiştir: "*Hükümet makamına sahip olmanın, bir ayakkabı kadar değeri yoktur*".<sup>533</sup>

### F. İlahi Nimet Sıfatı

Kuranın bazı ayetlerinde hükümet ve yöneticiler "ilahi bir nimet" olarak tanımlanmıştır.<sup>534</sup> İnsanlar aklın gereği olarak ve kamusal düzeni sağlamak için hükümet ve devlet kurmaya girişmişlerdir. Şii hukukunda devlet ve yöneticiler halkın emini olarak tanımlanmaktadırlar. Bu düşünce, geçen yüzyıllarda batıda da yayılmıştır. Örneğin John Locke, insanların doğal haklara sahip olarak doğduklarını ve devletin bu hakları sağlamak ve korumak için yükü olduğunu belirtmiştir.<sup>535</sup>

---

<sup>531</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 328.

<sup>532</sup> Nehcul Belaga, 34. Hitabe; Ali MUAYYİDİ, Farhang Came... , s. 276.

<sup>533</sup> Nehcul Belaga, 33. Hitabe.

<sup>534</sup> Nisa Suresi, 54. Ayet.

<sup>535</sup> John STUART MİLL, Consideration Representative Government, (Seçmeli hükümet), Çev. Ali, Ramin, Ney Yayınları, Tahran, 2007, s. 9.

Bazı düşünürler de, devletin görevlerini kamu işleriyle sınırlandırmaktadır ve devleti halkın emini olarak tanımlamaktadır<sup>536</sup>. Ancak Şii düşüncesine göre, devlet Allah'ın emnidir ve Allah'ın emanetini yeryüzünde uygulamakla görevlidir. Bu düşüncede devlet halkın haklarını sağlamakla yükümlüdür. Halkın devletten isteği Allah'ın emanetinin doğru yolda kullanılmasıdır.

## **II. Şii'de Yöneticilerin Hakları**

Aynı yönetilenler gibi yöneticilerinde bazı hak ve ödevleri vardır. Bu karşılıklı hak ve ödevler Şii toplumun da Şii kamu hukukunu oluşturmaktadır. Yönetilenlerin hak ve ödevleri bu hukukun toplumsal yönün ve yöneticilerin hak ve ödevleri bu hukukun iktidar yönün oluşturmaktadır.

Şii siyasal sisteminde halkla yöneticilerin hakları karşılıklıdır. Bu sistemde haklar, sadece halka ait değildir. Ancak yöneticiler de bazı haklara sahiptirler. Bu haklar olmaksızın yöneticiler hiç bir zaman yükümlülüklerini yerine getiremezler. Bu sistemde yöneticilerin bazı üstün özelliklere sahip olmaları onların toplumun karşısında yükümlülüklerinin ağır olmasındandır. Bu sistemde yöneticilerin haklarıyla yükümlülükleri arasında denge sağlanmıştır, çünkü yöneticilerin topluma karşı yükümlülükleri maddi dünya işleriyle sınırlanmamaktadır. Örneğin yöneticiler sosyal adaleti yaymakla yükümlüdürler. Bu sebeple onlara gerekli vesileler ve mali kaynaklar tahsis edilmiştir. Çünkü insanların haklarının korunmasına yükümlü olmaları sebebiyle emir, tahkim ve karar verme hakkı onlara verilmiştir.

---

<sup>536</sup> Nasir KATOZİYAN, Mukaddeme İlme Hukuk (Hukuka Giriş), Şirket Sehami İntişar Yayınları, Tahran, 1997, s. 49.

### A. Emir Hakkı (Siyasi Hâkimiyet)

Şii siyasal sistemine göre eğer yöneticiler bazı haklara sahip olmazlarsa toplumun işleri ve insanların haklarının korunması mümkün olmayacaktır. Onların halkın karşısında en önemli haklarından biri “emir” hakkıdır.

Siyaset felsefesinde, devletin meşruiyetiyle ilgili tartışmalarda bu konuyla ilgili düşünceler ortaya konulmuştur. Buna göre, yöneticilerin toplum üzerinde egemen olmalarının, kanun ve hükümlerin çıkarılmasının ve onların uyguladıklarının meşruiyetinin nereden kaynaklandığıyla ilgili fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu konuyla ilgili bazı düşünürler meşruiyetin kaynağını “güç” (iktidar) olarak adlandırmışlar ve “emir” ve “itaatin” nedeni olarak kabul etmişlerdir.<sup>537</sup> Mutlak monarşilerde bazı krallar ve Orta Çağda kiliseler onu Allah tarafından verilmiş bir hak olarak ileri sürmüşlerdir.<sup>538</sup> Geçen yüzyılda batıda siyasi okulların ortaya çıkışıyla birlikte, meşruiyetin kaynağı milletin “rızası ve iradesi” olarak gösterilmiştir.<sup>539</sup> Bazı diğer siyasi okullar ise onun kaynağını millet ve milletle yöneticiler arasındaki anlaşma olarak tanımlanmıştır.<sup>540</sup>

Şii siyasal sisteminde, bu hakkın kaynağı ve yöneticilerin emir hakkının kapsamı Allah’tır ve Allah tarafından belirlenmiştir.<sup>541</sup> Bu düşünceye göre Allah, Peygamberlerini göndermek ve hükümler çıkarmakla insanların gerçek mutluluğunu temin etmektedir.<sup>542</sup> Onun için Peygamberleri gönderdikten sonra bazılarını hükümet

<sup>537</sup> Muhammed Hüseyin SAKÎT, Mukaddeme... , s. 61.

<sup>538</sup> Muhammed Hüseyin SAKÎT, Nigariş Tarihi be Felsefe Hukuk, (Hukuk Felsefesinin Tarihçesi), Şirket Cihan Muasır Yayınları, Tahran, 1991, s. 75.

<sup>539</sup> Frederick COPLESTON, A History... , Cilt. 8, s. 286.

<sup>540</sup> Bkz. Jean-Jacques Rousseau, Social Contract, (Sosyal (Toplumsal) Anlaşma), çev. Gulam Hüseyin Zirak Zadeh, Şirket Sehemi Çehr Yayınlar, Tahran, 1979.

<sup>541</sup> Yusuf Suresi, 40. Ayet.

<sup>542</sup> Maide Suresi, 14 ve 15. Ayet.



kurma yetkisi vermiştir. Bu sebeple insanların haklarının sağlanmasını ve toplumun düzenle idaresine yol açmıştır.<sup>543</sup> Bunun için Peygamber Risâlet özelliği<sup>544</sup> yanında velayet yetkisine de sahiptir.

Şeriatın, o zamana kadarki Kuranda ve hadislerde yalnızca kayıtlı şekilde kalması yani uygulanmamasının hiç bir zaman insanlara faydası dokunmayacaktır. Din uygulanmak için gönderilmiştir ve din hükümleri devlet ve hükümet kurmadan ve iktidar sahibi olmadan hiç bir zaman gerçek bir şekilde uygulanamayacaktır. Bu konu İran İslam Cumhuriyeti'nin hukuki ve cezai kanunlarında açık bir şekilde görülmektedir.

Şii mezhebine göre ilahi hükümler iki bölüme ayrılmaktadırlar. Bu hükümlerin bazıları sabit bir şekildedir ve yöneticiler bunları hiç değiştirmeden uygulamak zorundadırlar. Hükümlerin diğer bir kısmı ise toplumda zamana, mekâna ve vakalara göre değişmektedir ki burada yöneticiler (Şii yöneticiler) Allah tarafından verilen yetkiyi kullanarak bu hükümleri yasalaştırarak uygulamaktadırlar.<sup>545</sup> Dolayısıyla, toplumun işleri sabit ve genel hükümlerle yürümektedir. Onun için toplumun işleri zaman içerisinde ve farklı vakaların karşısında, örneğin savaşlarda, halkın sosyal iletişimi gibi konularda yöneticiler tarafından çıkarılan hükümlerle yürütülmektedir. Şiilikte bu yetkiler fakihlere tanınmıştır ve onlar bu durumu göz önünde bulundurarak kararları vermektedir.

Bu doğrultuda Şii devletinin kamu hukukunda, yöneticilerin üç farklı özellikleri vardır. Yöneticiler İslam kanunları ve ilkeleri alanında, fetva özelliğine, İslami

---

<sup>543</sup> Maide Suresi, 48. Ayet.

<sup>544</sup> Risalet, Allah'tan bir tavzif (görevlendirme) anlamına gelmektedir. Bir diğer manada elçilik anlamına da gelmektedir.

<sup>545</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Velayeti Fakih, ss. 17 ve 20; Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 3, s 477.

hükümlerin yürürlüğe girmesinde, velayet özelliğine ve anlaşmazlıkların çözülmesinde ve halkın haklarının korunması alanında, yargıç (hâkimlik) özelliğine sahiplerdir.

Siyasi okullar arasındaki “Emir hakkı” yla ilgili farklılıklar, bu hakkın asaletiyle ilgili olmayıp, bu hak birçok siyasi okul tarafından benimsenmiştir. Bu konuda asıl farklılık bu hakkın kapsamındadır. Öyle ki bazı siyasi okullar bu hakkın geniş bir alanda uygulanmasını öngörmekte ve bazıları bu hakkın kısıtlı bir şekilde uygulanmasını istemektedir. Bu alanda siyasi okullar arasındaki diğer bir farklılık, bu hakkın nereden kaynaklandığıyla ilgilidir. Şii siyasi sisteminde bu hakkın Allah’tan kaynaklanması öngörülürken, diğer siyasi sistemlerde ise bu hakkın kaynağı halk olarak belirlemiştir.

Şii siyasal sisteminde İslami öncü (yönetici) geniş yetkilere sahiptir. Kuranın bazı ayetleri, bazı rivayetler ve hadisler bu yetkileri ortaya koymaktadır.<sup>546</sup> Devlet ve hükümet işleriyle ilgili Hz. Muhammed ve Hz. Ali’den birçok hüküm emir şeklinde verilmiştir.<sup>547</sup> Şii fakihler açısından bu yetki yalnızca Hz. Muhammed, Hz. Ali ve On İki İmam’a Allah tarafından tahsis edilmemiş ve bu özellik aynı zamanda Gaybet Dönemi’nde fakihlere de tanınmıştır.<sup>548</sup> Bu konuda İman Humeyni şunları ifade etmektedir: *"Eğer İslami devletin hak ve yetkileri Allah'ın sabit hükümleriyle sınırlı olursa Peygambere verilmiş olan velayet ve egemenlik yetkisi anlamsız olacaktır"*.<sup>549</sup> Mesela, günümüzde birçok konunun şeriatın sabit hükümlerinde karşılığı yoktur,

---

<sup>546</sup> Tin Suresi, 8. Ayet; Müminun Suresi, 14. Ayet; Yusuf Suresi, 64. Ayet.

<sup>547</sup> Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesail El Şia, Cilt. 8, s. 293; Cilt. 14, s. 169; Cilt. 21, s. 12; Cilt. 17, s. 430; Cilt. 9, s. 79; Cilt. 21, s. 23; Cilt. 9, ss. 221 ve 553; Cilt. 8, s. 292; Cilt. 28, s. 40 ve 228.

<sup>548</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 353.

<sup>549</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 354-357.

örneğin askerlik, gümrük işleri, kara borsa, vergi, uyuşturucu, silah vs. konularda şeriatla hükme ve karara bağlanmamıştır. Ancak günümüzde bunlar devletin en önemli yetkileri alanına girmektedir.

Hükümet ve devlet kurma yetkisi Hz. Muhammed'in velayetinin doğrultusunda günümüze kadar uzanmaktadır. Bu mevzu İslam'ın önemli hükümlerindendir ve sabit hükümlerden olan “namaz, oruç ve hac” tan üstün sayılmaktadır. Şii devletinin öncüsü, bir camiye günün koşulları için yıkma veya kapatma hakkına sahiptir. Hatta bu hükümet halkın ve ülkenin yararları için bazı ilahi hükümleri, örneğin haccı geçici olarak kısıtlayıp, hatta haram sayabilir. Bugüne kadar tüm aksi yorumlar ise, ilahi mutlak velayetin doğru tanımlanmamasından kaynaklanmaktadır.<sup>550</sup>

Şii hukukunda emir hakkı her zaman halkın yararlarını korumak için kullanılır. Hükümet emirleri zamanın koşullarına ve olaya bağlı olarak devlet tarafından verilmektedir ve o hükümlerin geçerliliği, olayın devam edip etmemesine bağlıdır. Bir başka deyişle, bu hükümler şeriatın sabit hükümlerinden farklılıklar taşımaktadır.

Tarih boyunca fakihlerin tüm hükümleri her zaman halkın ve İslam'ın yararları için konulmuştur.<sup>551</sup> Geçen yüz yıllarda Şii fakihlerin birçoğunun hükmü, örneğin Mirzayı Şirazi' nin tütün içilmesini haram ilan etmesi; Ahund Horasani<sup>552</sup> ve Mazenderani<sup>553</sup> meşrutiyet kanununun himayesiyle ilgili hükümleri ve Muhammed

---

<sup>550</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 20, ss. 170 ve 171.

<sup>551</sup> Şeyh Muhammed Hasan TOUSİ, El Mabsut, Cilt. 2, Mektebetil Mürtezeviyet Yayınları, Tahran, Tarihsiz, s. 27 ve 162; Abulkasım Necmeddin Cafer İbni El Hasan (MUHAKKİK HİLLİ), Şerayi El İslam, Cilt. 1, Darul Ezva Yayınları, Beyrut, 1983, s. 307.

<sup>552</sup> İranlı Şii fakih ve İran Meşrutiyet devriminin önderlerinden biri olarak tanınmaktadır.

<sup>553</sup> Şeyh Abdullah Mazenderani İranlı Şii fakih olarak meşruti dönemde hükümleriyle değer kazanmıştır.

Kazım Yezdi'nin<sup>554</sup> İtalya ve Rusya ordusuyla cihat yapılmasının hükmü her zaman Müslümanların yararları ve haklarının korunması için verilmiştir.

İmam Humeyni, İran'da Şii devletini kurduktan sonra (ki bir kaç yıl bu devletin öncülüğünü yapmıştır) ve hem devletin iç işlerinde ve hem dış işlerde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik olaylarla yüz yüze kalmıştır. Bu alanda çok sayıda önemli hüküm vermiştir. Hatta İmam Humeyni devlet kurmadan önce de, fıkhi kitaplarında bu tür hükümlere yer vermiştir.<sup>555</sup> İmam Humeyni “velayeti fakih” konusunda Şii devletin yöneticisini Müslümanların yararları doğrultusunda şariat hükümlerinin uygulaması konusunda yetkilendirmiştir.<sup>556</sup> İmam Humeyni ömrünün sonlarında Şii devletin yetkilerini belirledikten sonra hükümetin çıkardığı hükümlerin geçici olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, bu hükümlerin devamının Müslümanların yararlarına bağlı olduğunu ve ne zaman yararlar sona ererse bu hükümlerin de kalkmak zorunda olduğunu belirtmiştir.<sup>557</sup>

## **B. Hâkimlik (Yargıçlık) ve Tahkim Hakkı**

Şii devletinde yöneticinin halk karşısında bir başka önemli hakkı ve yetkisi “hâkimlik” ve “tahkim hakkı” dır. Bazı siyasi okullarda devlet veya hükümetin kuruluşunun felsefesi toplumda düzen ve emniyeti sağlamak içindir.<sup>558</sup> Öyle ki; bazı siyasi okullar toplumda totaliter veya zalim rejimlerin olmasını güvensiz ve düzensiz

<sup>554</sup> Seyit Muhammed Kazım Tebatebai Yezdi Şii fakih olarak İran meşrutiyet döneminde İngiltere istismarının karşısındaki savaşlarında büyük etkiler yaratmıştır. Bu fakih Rusya ordusunun İran'daki müdahaleleri ve İtalya ordusunun Libya'daki müdahaleleri için önemli fetva vermiştir. Bu konuyla ilgili Bkz. Selim EL HASANI, Nagşe Ulemayı Şii dar Ruyaruyi ba İstismar 1900-1920, (1900-1920 İstismarla Savaşlarda Şii Fakihlerin Rolü), Müessesese Mutaliat Tarih Muasır İran Yayınları, Tahrân, 1999.

<sup>555</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Tehrirül Vesile, Cilt. 1, s. 342.

<sup>556</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, s. 468.

<sup>557</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye Noor, Cilt. 20, s. 171.

<sup>558</sup> Muhammed Hüseyin SAKİT, Nigarişi bar... , s. 100.

toplumlardan daha yararlı olduğunu düşünmektedirler.<sup>559</sup> Şii kamu hukukunda, yargı işleri eğer Şii devletinin nihai amacı olmazsa bile, yine de bu devletin temel amaçlarından biri olarak kabul edilmektedir.<sup>560</sup>

Şii toplumunda devletin temel amaçlarından biri, toplumu düzenli ve güvenli bir şekilde idare etmek ve bu vasıta ile halkın maddi ve manevi yönlerde ilerlemesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda toplumda ihtilafları ve anlaşmazlıkları çözmek için bir resmi ve yasal merciin olmasına ihtiyaç vardır. Geçmişten beri mahkemelerin varlığı bu ihtiyacı gidermek içindir. Kuranda bazı peygamberlerden söz edilirken onların hükümet kurma yetkilerinin yanında hâkimlik ve tahkim yetkilerinden de bahsedilmektedir.<sup>561</sup> Bu konuda Kuranın ayetlerinden alınan en önemli yorum, hâkimlik ve tahkim yetkisi olan peygamberlerin hakka ve hakikate dayalı olarak, karar vermekle yükümlü oldukları şeklindedir.

Şii hukuku, Kuranın bu ayetlerine dayalı olarak hâkimlik ve tahkim yetkisini Hz. Muhammed'den sonra onun haleflerine ve Gaybet Dönemi'nde de fakihlere geçmesini öngörmüştür. Şii hukukuna göre hâkimlik, devlet ve hükümetin temellerindendir ve bu bağ şeriat ve akla dayalıdır. Şii hukukuna göre hakemlik ve tahkim, Kuran ve Allah'ın hükümlerine dayalı olmalıdır. Kuranda, her kim ki Allah'ın hükümlerinin aksine toplumda hâkimlik yaparsa, "kâfir" (hakikati gizli

---

<sup>559</sup> Montesquieu'den kaynaklanan bir ayrıma göre devlette üç fonksiyon vardır: Yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları. Yargı örgütüyle ilgili iki farklı sistem vardır. Birincisi Anglosakson ülkelerinde uygulanan yargı birliği sistemidir ve diğeri Kara Avrupası ülkelerinde uygulanan yargı ayrılığı sistemidir. Bu konuyla ilgili Bkz. Ramazan ARSLAN, Süha TANRIVER, Yargı Örgütü Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001.

<sup>560</sup> Şii devletinin temel amacı adaleti sağlamaktır ancak Sünnilikte devletin temel amacı güvenliği sağlamaktır. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Abdul Rezzak Ahmet SENHOURİ, Nazariyeye Dolat der Fıkıh Ehli Sünnet, (Sünnilikte Devlet Fikirleri), Çev. Hamit Keremi, Davood Muhibbi, Mizan Yayınları, Tahran, 2010.

<sup>561</sup> Bakara Suresi, 251 ve 20 ve 26. Ayetler; Enbiya Suresi, 79 ve 78. Ayetleri; Yusuf Suresi, 101. Ayet; Nisa Suresi, 54. Ayet.

tutan şahıs), “zalim” (insanların haklarını zayı eden şahıs), “fasık” (adil olmayan şahıs) olarak tanımlanmıştır.<sup>562</sup>

Şii hukukunda tahkim kurumunun yer alması, toplumda halkın haklarının korunması için ve en önemlisi zayıf tabakanın haklarının sağlanması içindir. Bu sistemde tahkimin adaletli olması, şeri ve ilahi hükümler ve yargıcın adalet ve takvasıyla sağlanmaktadır. Şii hukukunda yargıç ilahi hükümleri bilmekle yükümlüdür ve ayrıca adaletli sıfatını kazanmalıdır.<sup>563</sup>

Günümüzde Şii yargı ve tahkim sistemi somut olarak, İran İslam Cumhuriyeti sisteminde görülmektedir. Bu sistemde yargı organı anayasanın maddeleri çerçevesinde bağımsız bir şekilde kurulup, faaliyet göstermektedir.<sup>564</sup> Yargı organı adaleti yaymaya ve insanların kişisel ve sosyal haklarının korunmasında görevlidir. Sosyal güvenlik ve özgürlük bu organdan temin edilir.<sup>565</sup> Bu organ, yürütme organının vazifelerini ve kanunların düzenli ve yasal şekilde uygulanmasının gözetimi için görevlidir. Hâkimin bağımsızlığı şeriatın hükümlerinden kaynaklanmaktadır.<sup>566</sup> Yargı organının egemenliğinin ilzam ve gerekliliği bu sistemin özelliklerinden birisi olarak görülmektedir.<sup>567</sup>

### C. Kamu Gelirine Velayet Hakkı

---

<sup>562</sup> Maide Suresi, 44 ve 45 ve 47. Ayetler.

<sup>563</sup> Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesayilul Şia, Cilt. 27, ss. 17 ve 96; Şeyh Mürteza ENSARİ, El Geza ve El Şehadet, Lcennet Turas El Şeyhul Azam Yayınları, Kum, 1995, s. 34; Abdul Hüseyin AMİNİ, Al Gadir, Cilt. 6, Darul Kutubul İslamiyet, Kum, 1953, ss. 214-218.

<sup>564</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 156-174. Maddeleri.

<sup>565</sup> Seyit Muhammed HAŞİMİ, Hukuk... , Cilt. 2, s. 368.

<sup>566</sup> Abbas Ali EMİD ZENCANİ, Fıkhi Siyasi, (Siyasi Fıkıh), Cilt. 1, Emir Kabir Yayınları, Tahran, 1979, s. 351.

<sup>567</sup> Abbas Ali EMİD ZENCANİ, Fıkhi Siyasi, Cilt. 1, s. 351.

İslami iktisadın mahiyeti üç temelden oluşmaktadır. İslami ekonomi sistemi usul anlamında diğer sistemlerden farklılık taşımaktadır.<sup>568</sup> Bu özellikler şunlardır:

- Karışık (Çok Şekilli) mülkiyet ilkesi,
- Sınırlı faaliyetlerde iktisadi özgürlük ilkesi,
- Sosyal adalet ilkesi.

İslam ekonomi sistemi ne sermaye sistemi gibi kişisel ve özel mülkiyete önem veriyor ne de komünist sistem gibi toplu mülkiyeti ilke olarak kabul etmektedir.<sup>569</sup> İslami sistem aynı zamanda farklı şekillerde mülkiyeti kabullenmektedir. Bir başka deyişle, İslam’da aynı zamanda “özel mülkiyet”, “amme malikiyet” ve “devlet malikiyeti” kabul görmüştür. İslami sistemde bu üç tür mülkiyet arasında fark bulunmamaktadır.

İslam iktisat sisteminde ikinci ilke; manevi ve ahlaki değerler çerçevesinde sınırlı özgürlüklerin tanınmasıdır. İslami sistem burada ne sermaye sistemi gibi mutlak özgürlüğe yer vermiştir ne de komünist sistem gibi özgürlüğü tamamen kısıtlamıştır. Halkın ve şeriatın değerleri çerçevesinde bir dizi özgürlükleri tanımış ve herkesin çıkarları ve yararları doğrultusunda faaliyete bulunması hedeflenmiştir.

İslami iktisadın üçüncü ilkesi; “sosyal adalet” ilkesidir. İslami sosyal adaletin şekli iki farklı temelden oluşmaktadır. Bu temellerin birisi “toplu ilerleme”, diğeri ise “sosyal eşitlik” olarak belirlenmiştir.

---

<sup>568</sup> Muhammed Bakır SEDR, İktisat Ma, (Bizim Ekonomi), Cilt. 1, Çev. Muhammed Kazım MOSAVİ, İslami Yayınları, Tahran, 1969, ss. 324-339.

<sup>569</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Felix GUATTARİ, Antonio NEGRI, Bizim Gibi Komünistler, Çev. İlkay Sümer, Mustafa Erata, Barış Özçorlu, Otonom Yayınları, İstanbul, 2000.

İslami iktisat sistemi realist bir sistemdir, yani bu sistemde teoriler ve hükümler hayali şekilde ortaya konulmamaktadır. Bu sistemde hükümler ve planlar, maddi durumlar ve insanların doğası ve gücü dikkate alınarak konulmuşlardır.

Şii okulunun ilgi duyduğu alanlardan biri de, mali ve ekonomik alanlarıdır. İnsanların maddi ihtiyaçlarını sağlamak için Şii yasama sisteminde bu konuyu ele almışlardır. Çünkü insanların maddi ihtiyaçları temin edilmediği takdirde onların manevi yönlerde ilerlemeleri zor olacaktır.<sup>570</sup> Devlet, ekonomik alanda adaleti sağlamakla yükümlüdür.

Şiiliğin mali hükümlerine göre, toplumun genel servetleri İslami devletin elindedir. Bu sistemin bazı hükümlerinde mali ve ekonomik alanda adaletsizlikten uzak kalmak için bazı kararlar alınmıştır. Diğer hükümlerdeyse servetin sınırlı grupların elinde toplanmaması için kararlar alınmıştır. Bu amaçlar için İslami devletin yetkileri sayesinde planlamalar yapılır ve uygulanır. Şii hukukunda mali ve ekonomik alanların önemi için sıkı bir şekilde yasa yapılmıştır. Çünkü bu alanın diğer konulara etkisi fazladır. Burada bazı kanunları daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

#### a. “Enfal”<sup>571</sup>

Ülkenin tüm varlıkları, örneğin yeryüzünde, yer altında ve denizdeki madenler Şii devletin tekeli altındadır. Şii hukuku, bu kanunu Enfal Suresi’nin Birinci Ayeti’

---

<sup>570</sup> El Rahman Suresi, 10. Ayet.

<sup>571</sup> Enfal kelime anlamı olarak savaşta ele geçen mala ve ganimete denir ve Sünni doktrin bu anlamı kabul etmişlerdir. Ama Şii fıkhiinde enfal insanın çalışmadan elde ettiği her türlü maldır. Örneğin doğada olan her türlü mal, maden, ormanlar vs. Enfal olarak adlandırılmıştır. Bu konuyla ilgili Bkz. Murtaza MUTAHERİ, Mecmua Asar, Cilt. 26, Sadra Yayınları, Tahran, 1996, s. 259; Nasir MEKARİM ŞİRAZI, Tefsir... , Cilt. 13, ss. 508-509.



nden hareketle koymuştur.<sup>572</sup> Bu ayette, Enfal ve sahipsiz malların Allah’a ve Peygamber’e ait olduğu açıklanmıştır. Şii hukuku genel servetlerin hepsini adaletli bir şekilde kamuda toplumun yararları doğrultusunda bölünmesine karar vermiştir.<sup>573</sup> Bu kanunda, enfalın masraf edileceği yerler belirlendikten sonra, bu işin amacı servetlerin zenginler arasında paylaşılmaması olarak bildirilmiştir.

Enfal, İslami devletin varlığı olarak ülkenin ve devletin tüzel kişiliğine aittir. Enfal bazı kaynaklarda “beytülmal”<sup>574</sup> olarak geçmiştir.<sup>575</sup> Bu hükümlerden yola çıkarak İran İslam Cumhuriyeti bir Şii devlet olarak, Anayasası’nda<sup>576</sup> Medeni Kanunu’nda<sup>577</sup> ve Ceza Kanunu’nda<sup>578</sup> enfale onun nerede harcanacağına ilişkin hükümlere yer vermiştir.

## **b. Zekât**

Şii devletinde bir diğer mali kaynak zekâttır. Zekât belirli durumlarda ve özel koşullara dayalı olarak İslam hükümeti tarafından bazı insanlar ve gruplardan alınmaktadır.<sup>579</sup> İslam tarihinde zekât İslam devletlerinin önemli mali kaynaklarından sayılmaktadır. Öyle ki namazdan sonra şeriatın temellerinden biri olarak saymışlar. Hatta Hz. Muhammed’in vefatından sonra zekât ödememek “irtidat”<sup>580</sup> nedenlerinden biri olarak adlandırılmıştır.<sup>581</sup> Kimi zaman devletin temellerini

<sup>572</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 376.

<sup>573</sup> Haşr Suresi, 7. Ayet.

<sup>574</sup> Beytülmal İslami devlette, devlet hazinesi anlamına gelmektedir.

<sup>575</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, Cilt. 19, s. 203.

<sup>576</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 45 ve 49. Maddeleri.

<sup>577</sup> İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu, 24, 25, 27 ve 38. Maddeleri.

<sup>578</sup> İran İslam Cumhuriyeti İslami Ceza Kanunu, 255, 312, 313. Maddeleri.

<sup>579</sup> Zariyat Süresi, 19. Ayet.

<sup>580</sup> İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etmek veya İslam’ı terk etmek anlamına gelmektedir.

<sup>581</sup> Muhammed İbni Ömer İbni VAGEDİ, Kitabi El Rede, Müessesse El Âlemi Lil Matbuat, Şehir Belirtilmemiştir, 1989, s. 83.

zayıflatmak için muhalifler tarafından, zekât ödemeyerek kullanılmıştır.<sup>582</sup> Örneğin Hz. Muhammed'in vefatından sonra halifeler döneminde, halifelerin hilafetini meşru görmeyenler zekât ödemekten kaçmışlardır. Bu şekilde kendi itirazlarını göstermişlerdir.<sup>583</sup>

Zekât vermek İslam'ın gerekli hükümlerindendir. Gaybet Dönemi'nde de eğer fakih zekât verilmesini gerekli görürse onu ödemek, zorunlu olarak kabul edilmiştir. Zekâtın harcanmasıyla ilgili, şeriatta gerekli hükümler yer almaktadır ve onun harcanması İslami devletin yetkisi altındadır.<sup>584</sup>

Zekât kurumunun mahiyeti, görüldüğünden farklılık taşımaktadır. Aslında zekât, toplumda yaşayan tüm tabakaların sosyal yaşamlarının garanti altına alınması için öngörülmüştür. Örneğin, bugün zekât ödemeğe yükümlü olan insanlar, belki yarın zekât alacak duruma düşebileceklerdir. Bu kurumun işleyişi günümüzdeki sigorta kurumuna benzemektedir, ancak bu kurumun, sigortanın işleyişinin karşısında daha üstün bir özelliği vardır. Şii devlette zekât kurumunun hükümlerine göre, hatta birisi, ömür boyu zekât ödememişse yine de ihtiyacı olduğu durumda bundan yararlanabilir.<sup>585</sup>

Günümüzde Şii düşünürler ekonominin gelişmesini, sadece üretimin gelişmesinde görmemektedirler. Bu düşünürlere göre, ekonominin gelişmesinde diğer faktörler, örneğin, yoksulluğu ve işsizliği yok etmek, servetleri adaletli ve eşit bir şekilde dağıtmak, toplumun eğitim, sağlık ve kültürünü yükseltmek vs. konularda

---

<sup>582</sup> Muhammed İbni Ömer İbni VAGEDİ, Kitabi... ,s. 86.

<sup>583</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 384-385.

<sup>584</sup> Tevbe Suresi, 60. Ayet.

<sup>585</sup> Yusuf EL GARZAVİ, Fıkhul Zekât, Cilt. 2, El Risalet Yayınları, Beyrut, 1994, s. 1000.

yer almaktadır. Bu düşünörlere göre, mali kaynakların ve servetin kamuya adaletli bir şekilde dağıtılmasında zekât kurumunun önemli rolü vardır.

Günümüzde hayat koşullarının değışmesiyle bazı fakihlere göre, zekâtın vacip sayılan kısmı fıkhnın eski hükümleriyle sınırlandırılmamaktadır. Fıkıhta, zekât dokuz ürün üzerine sınırlanmıştır, ama bazı fakihler günün durumuna göre bu ürünleri daha geniş olarak da yorumlamaktadırlar.<sup>586</sup>

### c. Homs

Şii devletin bir başka mali kaynağı “Homs” tur. Bu kaynağın idaresi aynı enfal ve zekât gibi Şii devletin elindedir. Müslümanlığın gereğı olarak, Homs’un ödenmesi şarttır.<sup>587</sup> Homs’la ilgili Şii fakihlerin düşünceleri Sünni fakihlerden farklı ve daha kapsamlıdır.<sup>588</sup> Şii fıkhındaki rivayetlere göre, Gaybet Dönemi’nde Homs, fakihlere (Şii devlete) ödenmiş ve bu şekilde fakihler halkın varlıklarında zımni bir şekilde tasarruf hakkı kazanmışlardır.<sup>589</sup>

Bu yorumdan yola çıkarak günümüzdeki şehir yaşamında caddeler, hastaneler, okullar vs. hizmetlerin yapılması gereklidir ve bunların yapılması için bazen vatandaşların evlerinin veya ticari mekânlarının tamamı veya bir kısmı yıkılmak zorunda kalmaktadır ki burada Şii devlet bu zımni hakkını kullanarak halkın mallarında toplumun çıkarları için tasarruf etmektedir. Bir başka deyişle, Şii devletin toplumun yararları için insanların mallarında tasarruf hakkını kazanması Homs’un

---

<sup>586</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Kitabi Zekât, Cilt. 1, Turas El Şeyhul Azam Yayınları, Kum, 1995, s. 150.

<sup>587</sup> Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, Cilt. 9, s. 89.

<sup>588</sup> Muhammed İbni İdris EL ŞAFİİ, El Am, Cilt. 4, Darul Marifet Yayınları, Beyrut, 1973, s. 207.

<sup>589</sup> Yakup KOLYENİ, Kâfi (Füru), Cilt. 2, Darul Kutub El İslamiyet, Tahran, 1971, s. 356.

hükümlerinden anlaşılmaktadır. Bu düşüncenin karşısındaki bazı görüşlerde ise, bunun aksine hükmedilmektedirler, öyle ki Homs mevzusu fakihler arasında teoride ve pratikte büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Gönümüzde tüm toplumlarda bu tasarruflar halk için problem yaratmaktadır. Şii devleti içerisinde bu sorunu çözmek için bir kurum öngörülmüştür. Bu kurum toplumun yararlarını belirlemeye yetkilidir. İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi İslami Meclis Şurası'nın elindedir ve bu kanunların şeri ve kanuni onaylanması Gözetim Konseyi'nin yetkisindedir.<sup>590</sup> Bazen bu iki kurumun arasında anlaşmazlık çıkmaktadır. İslam Devrimi'nden sonra, ilk yıllarda bu anlaşmazlıkları dini lider çözerken, bundan birkaç yıl sonra bu anlaşmazlıkların çözülmesi için 1987 yılında "Meslahat Konseyi" kurulmuştur. Bu konsey meclisle, Gözetim Konseyi arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye, sistemin ve toplumun çıkarlarını belirlemeye ve devletin genel siyasetiyle<sup>591</sup> ilgili planlar yapmakla yetkilidir.<sup>592</sup>

Genel olarak, pratik şekilde Şii devletinde mali konulara ilişkin anlaşmazlıkların çıkmasının nedeni, fakihlerin ve yöneticilerin sosyal ve siyasal işlerden uzak

---

<sup>590</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 72. Madde.

<sup>591</sup> İran Anayasa hukukunda genel siyasetler konusu yenidir. Bu düşünce İran 1979 Anayasasında öngörülmemiştir, yani 1989 Anayasa değişikliğinden sonra anayasada öngörülmüştür. Genel siyasetler İran iktidarının usul ve amaçları doğrultusunda olmalıdır. Bu siyasetler iktidarın çerçevelerini ve bakış açılarını ortaya koymaktadır. Bu siyasetlerin mahiyetinin belirsizlikleri zorluklara neden olmuştur. Bu siyasetlerin içeriği, yeri, gözetim ve uygulama organının belli olmaması bu konunun eleştiriye açık olmasına neden olmuştur. Bu siyasetler için iki farklı düşünce sunulmuştur. Bazıları bu siyasetleri tavsiye ve öneri niteliğinde görmektedirler. Bunlara göre bu tür siyasetlerin hukuki etkisi yoktur. Bu düşüncenin karşısında bazıları da bu siyasetlere hukuki eser tanımaktadırlar. Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. Muhsin İSMAİLİ, Tahlile Mahiyete Nehad Siyaset haye Kolliye Nizam, (Genel Siyasetlere Genel Bir Bakış), Pejuhiş Name Hukuk Esası, Sayı. 28, Tahran, 2008, ss. 93-127.

<sup>592</sup> 1989 İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının değişmesiyle birlikte bu kurumun adı anayasada geçti ve tüm vazifeleri belirlendi. Bu kurumun içerisinde daimi ve geçici komisyonlar kurulmuştur. Bkz, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 110, 111, 112 ve 177. Maddeleri.

kalmalarından kaynaklanmaktadır.<sup>593</sup> İmam Humeyni bu konu üzerinde genel bir hüküm çıkarmıştır ve devletin mali egemenliğini resmileştirmiştir.<sup>594</sup>

#### **d. Vergi**

Değindiğimiz üç mali kaynaktan sonra, Şii devleti, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda halktan vergi talep edebilir. Verginin, zekât ve Homs'la hiçbir bağlantısı yoktur. Eğer devletin varlığı toplum için bir gereklilik sayılırsa ve devlet kendi giderlerini Enfal, Zekât ve Homs gibi mali kaynaklardan karşılayamazsa bir vergi kanunu düzenlemekle halktan vergi talep edebilir. Çünkü günümüzde devlet, halkın refahı ve kolay yaşamaları için bazı faaliyetlerde bulunuyorsa, halktan bu işlerin karşılığı için vergi talebinde bulunabilmektedir. İslam tarihinde Hz. Muhammed tarafından haraç kanununun<sup>595</sup> çıkması bu iddiayı ispatlamaktadır ve böylece Şii devleti halktan vergi alabilmektedir.<sup>596</sup>

Şii devleti ve yöneticilerin toplumun idaresi ve halkın hakları ve çıkarlarının korunması için ağır yükümlülükleri vardır. Bu sebeple, başka devletler gibi bazı haklar ve mali kaynaklara sahip olması gerekmektedir ki onları kullanarak toplumun ve halkın ihtiyaçlarını karşılayabilsin.

Günümüzde Şii devleti toplumun farklı alanlarda ilerlemesi için ve günün standartlarından geri kalmamak için, günün şartlarını göz önünde bulundurarak planlar yapmalı ve onları doğru bir şekilde uygulamalıdır. Onun için Şii devletinin

---

<sup>593</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 389.

<sup>594</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 20, s. 155.

<sup>595</sup> İslam da Gayri Müslim halkı ilgilendiren vergilerden biridir. Haraç Osmanlı Devleti'nde de sıkça uygulanan bir konudur. Bu konuyla ilgili Bkz. Çengiz KALLER, Hilafet Risaleleri 4-İslam İktisat Düşüncesi Tarihi, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2004.

<sup>596</sup> Ali AHMADİ MİYANCI, Mekatibul... , Cilt 2, s. 616.

bugünkü yükümlülükleri için hiç bir zaman onun mali kaynaklarını enfal, zekât ve homs ile sınırlamak mümkün değildir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda vergi almak devletin hakkı olarak hüküm altına alınmıştır.<sup>597</sup>

#### **D. Ekonomik Faaliyetleri Gözetim Altında Tutmak**

Toplumun ekonomi alanını sağlıklı tutmak için ve bu alanı adaletsizliklerden ve zulümlerden uzaklaştırmak için Şiiliğin yasama sisteminde bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin enfal, Homs, zekât, vergi ve kamusal varlıklar devletin elinde tutulacak ve bunlar şeriatın hükümleri doğrultusunda devletin isteğiyle halkın refahı ve asayiş için harcanacaktır. Bunların yanında Şii sistemi devlete bazı üstün haklar tanıyarak üretim, dağıtım ve tüketim alanlarını gözetim altında tutmuştur.<sup>598</sup>

##### **a. Üretim Sektörü**

Şii devleti üretim sektörünün düzenli olması için gözetim ve karar verme hakkına sahiptir. Şii okulunun bu sektördeki amacı olan inhisar (tekelleşme) sadece devletin uygun gördüğü alanlarda mümkündür. Yani ne sermaye sistemleri gibi üretim sınırlı şahısların elindedir ne de komünist sistem gibi üretim sadece devletin elindedir. Bu sistem kendine özgü usulleri gereğince, devlet uygun gördüğü durumlarda ekonomiyi tekelleştirme yetkisine sahiptir.

---

<sup>597</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 51. Madde. Bu maddeye göre, tüm vergiler kanunlar vasıtasıyla toplanır. Muafiyetler ve indirimler bile kanunlar vasıtasıyla belirlenir.

<sup>598</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 393.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda ekonomik sistem üç temel kategoriye bölünmüştür, bu kategoriler ise, devlet, müşareket ve özel alanlardır.<sup>599</sup> İran ekonomisinde tüm büyük ve ana sanayii, dış ticaret, madenler, bankacılık, sigorta sektörü, su ve enerji, medya, posta, telefon, havacılık, denizcilik, yollar ve demir yolları ve vb. alanlar kamusal şekilde ve devletin elinde bulunmaktadır.<sup>600</sup>

## **b. Dağıtım Sektörü**

Şii devleti ekonomik alanda her zaman dengeyi sağlamakla yükümlüdür. Dağıtım sektörünü gözetim altında tutmakla ve sermaye ve mali imkânların sınırlı noktalarda toplanmamasına çalışmakla, bu vazifeyi yerine getirmektedir. Bu şekilde herkesin toplum içerisinde adaletli bir paya sahip olmasını sağlamaktadır. Şii devletinde dağıtım sektörü için gerekli olan işler, vergilendirmeler, rekabeti sağlamak ve kara borsayla mücadele etmek, halkı vakıf yapmak için teşvik etmekle sınırlamaktadır.<sup>601</sup>

Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bu alanda birçok rivayetleri vardır. Bunlara bakıldığında, onlar toplumun önderi olarak bazı muameleler ve bazı ticari faaliyetlere müdahale etmişler ve bazı sınırlandırmalar yapmışlardır.<sup>602</sup>

## **c. Tüketim Alanı**

---

<sup>599</sup> İran İslam Cumhuriyetinde Ekonomi alanı 3 kategoriye bölünmektedir. Devletin alanı, yani ekonomi ve onun yasama, uygulama ve gözetimi devletin elindedir. Özel alan, yani ekonomi özelleştirme vasıtasıyla devlete bağlı olmayan özel ve tüzel kişilere devredilmiştir ve devlet sadece gözetim hakkına sahiptir. Müşareket alan ise devlet ve özel alan yan yana gelerek ekonomiyi ele almaktadırlar ve tüm ilişkiler kanunlar vasıtasıyla düzenlenmektedir. Bu konuyla ilgili Bkz. Hamit ZAMAN ZADEH, İktisat İran der Tengnaye Tosee, (İran Ekonomisi Kalkınma Yolunda), Merkez Yayınları, Tahran, 2012.

<sup>600</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 44. Madde.

<sup>601</sup> Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesayilul... , Cilt. 17, s. 423.

<sup>602</sup> Seyit Cafer Murtaza EL AMİLİ, El Sog fi Zellul Dovletil İslami, El Darul İslamiyet Yayınları, Beyrut, 1988, ss. 40-59.

Şii hukukunda tüketicilerle ilgili hükümler de yer almaktadır. Şii'de tüketiciler için bazı sabit hükümler; örneğin, şarabın haram olması gibi konuların yanında, Şii devletine bazı zamanlarda bazı şeylerle ilgili sınırlamalar getirmek, şartlar öngörmek ve yasaklamalarda bulunmak konusunda yetkiler tanınmıştır. Bunlara ek olarak, Şii devleti, ithalat ve ihracatla ilgili yasalar yapmaya ve bunlara bazı şartlar ve sınırlar koymaya yetkili sayılmaktadır.<sup>603</sup>

#### **E. Gözetim ve Kontrol Hakkı**

Şii devletin bir diğer hakkı gözetim ve kontrol hakkıdır. Şii kamu hukukuna göre gözetim üç temel alanda uygulanmaktadır. Bunlar, “iç muhaliflerin gözetimi ve kontrolü”, “yöneticilerin gözetimi” ve “halin gözetimi ve kontrolü” ne bölünmektedir.

İnsanların haklarının sağlanması ve başkalarının haklarının tecavüzden korunması için devletin gözetimi ve kontrolü kaçınılmaz sayılmaktadır. Her devlet kendi bütünlüğünün ve insanların haklarının koruması için toplumun içerisinde gözetim ve kontrol planları yapıp, onları uygulamaktadır. Yani bu şekilde bir gözetim sisteminin olmaması durumunda hükümet kendini iç ve dış tehditlerden koruyamaz duruma düşecektir. Tüm zamanlarda devletler için istihbarat organının olması gerekli sayılmaktadır. Günümüzde devletler, düşmanın tehditlerinin boyutları ve yöntemlerini göze önünde bulundurarak istihbarat organlarının planlarını organize etmek zorundadırlar.<sup>604</sup>

---

<sup>603</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 396.

<sup>604</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Muhammed EL ŞAFİİ, El Tecessüs ela Asr El Resul, (Peygamber zamanında istihbarat), Darul Şebab El Arabi Yayınları, Şehir Belirtilmemiştir, 1997.



Kuran, Müslümanlara, düşmanların ve münafıkların karşısında tedbirli olmalarını tavsiye etmiştir.<sup>605</sup> Hz. Muhammed Medine’de her zaman münafıkların davranışlarını gözetim altında tutmuştur.<sup>606</sup>

Şii hükümetinde gözetim ve kontrol, siyasi hâkimiyetin korunması için en önemli esaslardan biridir. Bu sistemde devletin korunması ve devamı büyük önem taşımakta olup, yöneticiler ve halk bu konuda yükümlüdürler. Bu yükümlülüğü yerine getirmek için yöneticiler ve halka meşru yollar tanınmıştır. Bu konuyla ilgili İmam Humeyni şunu ifade etmiştir: "*Şii devletinde vatandaşların her birisi istihbarat organının üyesi olarak sayılmaktadırlar*".<sup>607</sup> Hz. Ali hilafet döneminde normal yöntemlerle istediği tahrikâttan haberdar olup, çoğunlukla bazılarının gözetim altında tutulması için bazı gurupları görevlendirmiştir.<sup>608</sup>

Gözetim için bir başka alan, yöneticilerin ve sistemin içerisinde olan memurların gözetimi ve kontrolüdür. Devlet bu işi uygulamak için bazı organların kurulmasını sağlamakla yöneticilerin kontrolünü bu kurumlara devretmektedir. Şiiilikte bu iş için özel yöntemler belirlenmiştir. Bu sistemde yargı organının gözetimi Denetleme Organıyla<sup>609</sup> yapılmaktadır ve İslami Meclis Şurası ülkenin tüm işlerinde gözetim ve kontrol hakkına sahiptir.<sup>610</sup> Bu genel gözetimin yanında yürütme organının dalı olarak İstihbarat Bakanlığı toplumun iç ve dış alanında her konuyu gözetim altında

---

<sup>605</sup> Nisa Suresi, 71. Ayet; Münafikun Suresi, 4. Ayet.

<sup>606</sup> İbni HİŞAM, Sireye... , Cilt. 4, s. 160.

<sup>607</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Ruhullah HUMEYİNİ, Vesayaye İmam, (İmam Humeyni’nin vasiyetleri), Darul Fekr Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

<sup>608</sup> Muhammed El Numan BAĞDADİ (ŞEYH MÜFİT), El Cemel, Arş. Seyit Ali Mir Şerifi, Mektebel El amel İslami Yayınlar, Kum, 1995, ss. 168-268.

<sup>609</sup> İran İslam Cumhuriyeti sisteminde bu denetleme organı “Sazman Bazresi” olarak geçmektedir.

<sup>610</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 78. maddesi.

tutmaktadır. Bu bakanlık bir mektebi kurumdur ve şeriat ve anayasanın hükümlerini uygulamaktadır.<sup>611</sup>

Her ne kadar Şiiilikte yöneticilerin seçilmesi için ağır şartlar konulsa da yine herkesin sahip olduğu asıl karakteri görev yaptıktan sonra belirlenmektedir.<sup>612</sup> Yöneticiler bazen irşat (doğru yolu göstermek) ve nasihate muhtaçtır, bazen değişime, bazen ödülllenmeye ancak bazen de cezaya uğrayabilirler. Güç ve sermaye her zaman adaletsizliğe yol açabilir, onun için yöneticilerin kontrolü devletin haklarından biri olarak sayılmaktadır. Şii hukukuna göre bu tür gözetim hiçbir zaman şüpheyle uygulanmamalıdır ve bu yöntem bu alanda değişmez bir ilke olarak belirlenmiştir.<sup>613</sup>

Halkın gözetim ve kontrolü İslami devletin hakkıdır. Halkın haklarının korunması ve sosyal düzenin sağlanması için onların gözetimi şarttır. Ama bu alanda gözetim ve kontrol sıkı uygulanmamaktadır, çünkü tarihte görüldüğü gibi hatalar, hıyanetler gibi yolsuzluklar her zaman sermaye sahipleri, partiler ve gruplar tarafından yapılmıştır.<sup>614</sup>

Şiiliğe göre, halkın gözetimi her zaman bazı zorlukları içerir, onun için bu alanda kontrol dikkatle uygulanmak zorundadır ve hiç kimsenin kişiliğine ve özel yaşamı zarara uğramamalıdır. Bu tür gözetimde şüphenin yeri yoktur ve devlet kontrolünü hafif bir şekilde ve yasalar doğrultusunda yapmalıdır. Bu görev bu şekilde yapılırsa

---

<sup>611</sup> Kanun Tesis Vezaret İttılaat Cumhuri İslami İran. 1983. (İran İslam Cumhuriyetinin İstihbarat Bakanlığının Kuruluş Kanunu 1983).

<sup>612</sup> Nehcul Belaga, 53. Mektup.

<sup>613</sup> Nehcul Belaga, 53. Mektup.

<sup>614</sup> Nehcul Belaga, 53. Mektup.

halkın desteğini ve görevin uygulanmasında yardımını kazanırlar ve böylece, halk hiçbir zaman kendisini bu organdan ayırt etmez.<sup>615</sup>

Şiilik düşüncesine göre, düşman mahiyetinin gereği her zaman hile ve darbe yapmaya hazırdır ve hatta sulh zamanlarında bile ona sınırlı bir şekilde güvenmek gerekmektedir. Onun için her zaman düşmana karşı şüpheli olmak zorunluğu vardır ve bu doğrultuda planlar yapılmalıdır.<sup>616</sup> Hem iç, hem de dış düşmanın amacı devleti yıkıp ve güce sahip olmaktır. Tarih göstermektedir ki bu cereyanların ihmali her zaman pişmanlığa yol açmaktadır.

### **III. Şii Devletinde Yöneticilerin Görevleri**

Şii devletinde yöneticilerin görevleri ve ödevleri devletin mahiyeti ve amacı ile bağdaşmaktadır. Şii devletinin amacı bu dünyada halkın refahı ve asayişini sağlamak ve bu doğrultuda onların manevi mutluluklarını temin etmektir. Amaçları bu şekilde olan devlette, yöneticilerin görevleri daha ağır ve geniş olmak zorundadır. Bu sistemde yöneticilerin görevleri, şeriatın hükümleri ve ilkeleriyle ve günün koşullarıyla belirlenmektedir. Yöneticiler bu kanunlar sayesinde görevlerini uygulayıp, devletin nihai amacına doğru yol almaktadırlar.<sup>617</sup> Genel olarak Şii hukukuna göre, yöneticilerin bazı görevleri vardır. Burada onlar üzerinde duracağız.

#### **A. Sosyal Adaleti Sağlamak**

---

<sup>615</sup> Nehcul Belaga, 53. Mektup.

<sup>616</sup> Nehcul Belaga, 53. Mektup.

<sup>617</sup> Nehcul Belaga, 129. Hitabe.

Sosyal adalet<sup>618</sup>, aynı diğer sistemlerde olduğu gibi, Şiiilikte de önemli bir yere sahiptir ve yöneticilerin topluma karşı görevlerinden biri olarak belirlenmiştir. Sosyal adaletin konusu farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır.<sup>619</sup> Şii hükümet, yöneticilerinin bu görevlerini belirtmeden önce, bu sistemde sosyal adaletin yerini belirtmemiz gerekmektedir. Çünkü bu kavram; özgürlük, güvenlik, kalkınma gibi değerlerden daha önemli olup, yöneticilerinde görevlerini daha açık bir şekilde anlamamızı sağlayacaktır.

Şiiilikte sosyal adaletin yerini belirtmek için ilk temel esas, bu sistemde Allah'ın kendisini “Adil” sıfatıyla tanımlanmasıdır. Buna göre; Allah tüm dünyayı adil bir şekilde yaratmış ve her şey O'nun adaleti doğrultusunda gerektiği yerde var edilmiştir.<sup>620</sup> Bu esasta Şiiilikte ilahi adaletten söz edilmiştir ki, o da kıyamet gününün adaletidir. Şii düşünürlere göre, ilahi adalet toplumdaki sosyal adalet ve ondan kaynaklanan hukuku derinden etkilemektedir ve her kim ki dünyanın yaratılmasını bir tesadüfe bağlıyor ise, hiçbir zaman gerçek sosyal adaletten söz edilemez.<sup>621</sup>

Bu doğrultuda Şii düşünürler bir başka konu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre, Allah tarafından gönderilen şeriat, dini kanunlar ve hükümler adaletle tayin edilmiştir ve onların uygulanması hiçbir zaman insanların haklarını zayi etmemektedir. Her hükmün mahiyetinin iki yönü vardır. Bir yönü çıkarları sağlamak, diğer yönü ise

---

<sup>618</sup> (Social justice), Bir toplumda ekonomik bakımdan zayıf durumdaki sınıfları, özellikle işçileri daha güçlü sınıflar ve işverenler karşısında korumak, sınıflar arasındaki gelir dengesizliklerini giderici yönde önlemler almak şeklindeki faaliyetlere verilen genel isim. Bu konuyla ilgili Bkz. Sezgin SEYMEN ÇEBİ, Sosyal Adalet, XII. Levha yayınları, İstanbul, 2012.

<sup>619</sup> Nasir KATOZİYAN, Mukaddeme... , ss. 38-41 ve Mürteza MUTAHERİ, Mecmua... , Cilt 1, s. 78 ve 82.

<sup>620</sup> Mohsen FEYZ KAŞANİ, Tefsire Safi, Cilt. 5, Müessesetul Elami Lil Matbuat Yayınları, Beyrut, 1982, s. 107.

<sup>621</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 421; Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül... , Cilt 75, s. 83.

kötülükleri yok etmektir. Örneğin, eğer namaz kılmak gerekliyse bu insanları gözetim altında tutup, onları kötülüklerden uzak tutmak ve eğer tefecilik haramsa toplumun kötülüklerle bürünmemesi içindir. Aslında İslam'ın dünyada yayılması adalet konusu üzerinde vurgu yapmasına bağlıdır.<sup>622</sup>

Peygamberlerin gönderilmesinin amacı adaleti yaymak içindir. Şii düşünörlere göre, insanlar adaleti bazı alanlarda sağlayabilirler ama tüm alanlarda adaleti sağlamaları mümkün değildir. Çünkü insanların akıllarının sınırlı olması sebebiyle hiçbir zaman haklarının hepsini anlayamazlar ve bu boşluğu doldurmak için peygamberlerin gönderilmesi gerekli sayılmaktadır.<sup>623</sup>

Şii siyasal sisteminde sosyal adalet devletin var oluşunun felsefesidir. Yani eğer bir devletin amacı sosyal adaletin sağlanması olmazsa, var olup olmadığının hiçbir etkisi olmayacaktır. Allah, Kuran'da devletlerin esasını sosyal adaletin sağlanması olarak bildirmiştir.<sup>624</sup> Şiilikte devletin kendi kendine hiç bir değeri yoktur, adaleti sağlayıp yaydıktan sonra değeri kazanmaktadır. Hz. Ali, hilafeti sadece adaleti sağlamak ve yaymak için bir görev ve yükümlölük olarak kabul etmiştir.<sup>625</sup> İmam Humeyni İslam'ın hükümlerinin amacını, adaleti toplumda sağlaması için bir vesile olarak belirtmiştir.<sup>626</sup> Bunlara rağmen, Şii düşünörleri dini hükümlerin sayesinde ve devletin aracılığıyla toplumda sosyal adaletin sağlanmasını yöneticilerin vicdani adaletlerinin olmasına bağlı olduğunu, şart olarak belirtmişlerdir. Bundan yola çıkarak “velayet-i fakih” teorisinde toplumun liderliği için adalet sıfatı şart olarak

---

<sup>622</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül... , Cilt 75, s. 350.

<sup>623</sup> Hadid Suresi, 25. Ayet; Bu konuyla ilgili bkz. Seyit Mahmut ALUSİ BAĞDADİ, Ruhol Meani, Cilt. 27, Darul İhya Toras EL Arabi Yayınları, Beyrut, 1985, s. 1118.

<sup>624</sup> Nisa Suresi, 58. Ayet; B konuyla ilgili Bkz, Muhammed Hüseyin KÂŞİF EL GİTA, El Din ve El İslam, Mektebi Neynevi El Hadisat, Kerbela, 1992, s. 104; Nehcul Belaga, 3. Hitabe.

<sup>625</sup> Nehcul Belaga, 40. Hitabe.

<sup>626</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Bey, Cilt. 2, s. 457.

öngörölmüştür. Bu teorinin mahiyetine göre, Allah toplumun yönetimini, birinci sırada masumlara ve ikinci sırada adil insanlara vermiştir.<sup>627</sup>

Şiiğe göre, adalet üç alanda sağlanmalıdır. Sosyal adalet ilk olarak “dünyada”, ikincisi “insanın özünde” ve üçüncüsü “beşeri toplumlarda” sağlanmalıdır. Dünyada adaletin sağlanması insanların iradesinin dışındadır. Ancak diğer iki alanda sosyal adaletin sağlanması insanların iradesi ve isteğine bağlıdır.<sup>628</sup>

Adaletin özgürlük, güvenlik, refah ve sosyal yardım kavramlarıyla olan ilişkisini şu şekilde sıralayabiliriz:

#### **a. Adalet ve Özgürlük**

Şiiikte adalet, en üstün değerdir ve başka değerler onun altında yer almaktadır ve hiçbir zaman diğer değerlerden etkilenmemektedir. Örneğin halkın özgürlüğü için zulüm ve adaletsizlik uygulanamaz ve toplumun düzen ve güvenliği için zulüm ve adaletsizlik meşrulaşamaz. Ama bunun aksine halkın özgürlüğü, adalet tehlikeye düştüğü zaman, sınırlandırılabilir.

Şii düşüncesine göre, hakkın yolu adaletten geçmektedir ve her kim bu yolda değilse özgür değildir.<sup>629</sup> Hz. Ali hilafet döneminde birkaç kez adalet için halkın özgürlüğünü kısıtlamıştır. Hz. Ali’nin çıkardığı devlet hükümleri, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda halkın özgürlüklerini sınırlandırmaktaydı. Hz. Ali, fesat

---

<sup>627</sup> Muhammed Hüseyin KÂŞİF EL GİTA, El Din ve... , s. 108.

<sup>628</sup> El Rahman Suresi, 7, 8 ve 9. Ayetleri.

<sup>629</sup> Rıza DAVARI ARDAKANİ, Farhang, Herad ve Azadı, (Kültür, Düşünce, Özgürlük), Sagi Yayınları, Tahrán, 1999, s. 226.

evlerinin yıkılması,<sup>630</sup> izinsiz dükkânların caddelerden ve sokaklardan toplanması,<sup>631</sup> toplumda kadınlarla erkeklerin ayrılması,<sup>632</sup> eşyaların fiyatlandırılması<sup>633</sup> vs. alanlarda yaptığı sınırlamalarla, halkın özgürlüklerini sosyal adalet için kısıtlamıştır.<sup>634</sup> Şii hukukuna göre, sosyal adalet özgürlüğün karşısında daha üstün bir yere sahiptir ve kişisel özgürlüklerin adalet için sınırlanması insan haklarının korunması anlamına gelmektedir.

## **b. Adalet ve Güvenlik**

Şii düşüncesine göre, toplumda güvenlik ve asayişin yayılması eğer bazı durumlarda bazı şahıslar için zulüm ve adaletsizliğe yol açarsa, durdurulmak zorundadır, çünkü aksi halde bu diktatörler için bir bahane oluşturacaktır. Ama eğer adalet için toplumun emniyeti ve asayişi bozulursa adaletin uygulanması durdurulmayacaktır.<sup>635</sup> Bu düşünce günümüz dünyasındaki görüşlere göre farklılık taşımaktadır. Burada devlet içerisindeki değerler söz konusudur. Şii düşüncesinde adaletin mutlak bir şekilde başka değerlerden üstün olması Hz. Ali'nin hilafet döneminin usullerinden alınmıştır.<sup>636</sup> Hz. Alin'in düşüncesine göre, eğer bir devlet, adaletsizlik üzerine kurulmuşsa halkın asayişi ve özgürlüğünü sağlasa bile o devletin hiç bir değeri olmayacaktır.<sup>637</sup> Şiilikte, adaletin uygulanması her ne kadar toplumun

---

<sup>630</sup> Seyit Cafer Murtaza EL AMİLİ, El Sog... , s. 28.

<sup>631</sup> Seyit Cafer Murtaza EL AMİLİ, El Sog... , s. 34.

<sup>632</sup> Seyit Cafer Murtaza EL AMİLİ, El Sog... , s. 67.

<sup>633</sup> Gazi Nurullah TASTARİ, Ehkak El Hak, Cilt. 5, Hayâm Yayınları, Kum, Tarihsiz, s. 563.

<sup>634</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 431-432.

<sup>635</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 433.

<sup>636</sup> Muhammed El Numan BAĞDADİ (ŞEYH MÜFİT), El Cemel, s. 167; Bkz, Ali İbni Hüseyin EL MESUDİ, Mürevviç... , Cilt. 2, s. 363.

<sup>637</sup> Nehcul Belaga, 126. Hitabe.

düzenini ve asayişini bozsa ve hatta bazı iç ve dış sorunlara neden olsa da, yine devam edecektir.

### **c. Adalet ve Refah**

Şii toplumunda her ne kadar refah ve ekonomik kalkınmalar değerli sayılsa bile yine adaletin arkasında ikinci sırada yer almaktadır. Şii toplumunda ne zenginlik, ne de yoksulluk bir değer olarak görülmemektedir. Adalet ve eşitlik sabit ve değişmez bir değer olarak tanımlanmıştır. Şii düşüncesine göre, eğer bir toplum adaletsizlik üzerine kurulmuş olursa hatta eğer refah ve asayiş halkın arasında sağlasa dahi, bu toplumun devamı mümkün olmayacaktır. Şii hukukunda yöneticilerin görevlerinden biri de adaleti göze önünde bulundurarak, toplumun refah ve kalkınmasıyla ilgili kararlar verip, uygulamaya başlamalarıdır. Çünkü toplumun devamı adaletin sayesinde.

### **d. Adalet ve Sosyal Yardım<sup>638</sup>**

Hız. Ali'ye göre, adaletin ahlaki ilkelere üstünlüğü vardır.<sup>639</sup> Bu görüşle ilgili iki tür delil sunulmuştur;

- Hız. Ali'nin düşüncesine göre, adalet toplumdaki işlerin düzenini sağlar ama sosyal yardım çoğu zaman bu düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Adalet herkesi hakkının zamanında sağlanmasına neden olmakta ama sosyal yardım çoğunlukla hakların ertelenmesine yol açmaktadır. Sosyal yardımla toplumu yönetmek mümkün değildir, adalet ise toplumun düzenini sağlayıp, yönetir.

---

<sup>638</sup> Beneficence.

<sup>639</sup> Nehcul Belaga, Hikmet, 437.



Bir başka deyişle, sosyal yardım kişisel bir ahlaki ilkedir ve hiç bir zaman toplumun ihtiyaçları karşılayamaz.

- Hz. Ali'nin düşüncesine göre, adalet, toplu yönetim özelliklerine sahiptir ama sosyal yardımın sınırlı etkileri vardır. Eğer sosyal yardım devlet tarafından toplumda yayılırsa refah yerine krize yol açacaktır.<sup>640</sup> İslam hükümlerine göre, adalet vacip ve sosyal yardım “Müstehap”<sup>641</sup> sayılmaktadır. Adalet kamusal bir görevdir ama sosyal yardım özel ve kişisel bir görev olarak öngörülmüştür.<sup>642</sup>

Şiiğe göre, toplumda, insan haklarını koruyan ve sosyal adaleti sağlayan kişinin, adil sıfatına sahip olması gerekir. Bu sistemde sosyal adalet toplumun manevi, ekonomik, askeri, kültür ve siyaset alanlarının eşit ve adil bir şekilde kalkınması anlamına gelmektedir.

Şii okulunda, toplumun ihtiyaçlarını gidermek herkes için kifai vaciptir.<sup>643</sup> Bir başka deyişle eğer toplumun ihtiyacı yeterli bir oranda sağlandıysa zorunluluklar kalkacaktır. Şii devlet bu alanda adaleti sağlamakla yükümlüdür. Bunun yanında, Şii devleti halkın yargı, maaş, iş, sağlık gibi konularda haklarını korumakla yükümlüdür ve bu doğrultuda temel siyasetler ve programlar belirlemek zorundadır.

## **B. Eşitliği Sağlamak**

---

<sup>640</sup> Nahl Suresi, 90. Ayet.

<sup>641</sup> İslam'da yapılanca sevap sayılan, yapılmayınca günah olmayan eylemlere verilen isimdir.

<sup>642</sup> Ekber HAŞİMİ RAFSANCANI, Tefsire... , Cilt. 9, s. 507.

<sup>643</sup> Kifai vacip: Bu, topluma emredilen bir vecibe olup, hiç kimse yapmazsa tüm toplum sorumlu tutulur. Ancak toplumun bir bölümü bunu yaparsa diğerlerinden de sorumluluk kalkar. Allah yolunda cihat, iyiliği emir ve kötülükten nehiy, cenaze namazı, İslam devlet başkanı seçimi gibi konular bu alana girmektedir.

Şii devleti tarafından sosyal adaletin yayılmasının ilk şartı, insanlar için farklı alanlarda eşitliliğin sağlanmasıdır. Bu şekilde eşitlik sağlanmazsa toplumda hiçbir zaman adalet yayılmayacaktır. Bu eşitlik sağlanmazsa insanların bilimsel, ahlaki ve manevi yönlerinin ilerlemesi mümkün olmayacaktır. Her ne kadar da devletin imkânları sınırlı olsa bile, o imkânların eşit ve adil bir şekilde insanlar arasında paylaştırılması gerekli sayılmaktadır. Sosyal adaletin gereği olarak, herkes için gerekli fırsatlar eşit bir şekilde sunulmalıdır, sonra herkes kendi çabasına göre bu fırsatlardan yararlanmalıdır.<sup>644</sup>

Şii okulunda insanların ırkı, rengi vs. özellikleri onlara üstünlük sağlamamaktadır. Bunun yanında, kişisel özellikler örneğin ilim, takva, iman, servet vs. hiçbir şekilde insanların sosyal adaletten yararlanmalarında farklılık yaratmamaktadır.<sup>645</sup> Bu sistemde yöneticilerin sosyal adaletten yararlanmaları halkla eşittir. Çünkü bu görevler hiç bir şekilde imtiyaz ve üstünlük olarak görülmemektedir.<sup>646</sup>

Şii devlet toplumun tüm alanlarında, özellikle yaşamada, yargıda, ekonomide vs. yerlerde adalet ve eşitliği sağlamaya yükümlüdür.

#### **a. Yaşamada Adalet ve Eşitlik**

Adaletin sağlanmasının bir diğer koşulu, yaşamada adaletin tamamen uygulanmasıdır. Şii hukukuna göre, Şii devlet, şeriatın sabit hükümleri yanında

---

<sup>644</sup> Bakara Suresi, 28. Ayet; Bu konuyla ilgili Bkz, Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesayilul Şia, Cilt. 11, s. 81.

<sup>645</sup> Muhammed Rıza HEKİMİ, El Hayat, Cilt. 6, Neşrul Segafetil İslamiyet Yayınları, Tahran, 1988, s. 372.

<sup>646</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 11, s. 27.

toplumun çıkarları ve işlerin gereği doğrultusunda kanun çıkarmaya yetkilidir. Zaten Allah'ın ve şeriatın sabit hükümleri adaletle konulmuştur. Şii devletin çıkardığı kanunlar da adaletle konulmak zorundadır.<sup>647</sup> Eğer yasama aşamasında adaletsizliğin temeli atılırsa yürütme aşamasında kanunlar adaletsizliğe yol açacaktır.<sup>648</sup>

Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama organı tamamen adaletle dayanarak görev yapmaktadır. Meclis Şurası'ndan çıkan kanunların şariat ve anayasaya aykırı olmaması için Gözetim Konseyi' nin onayından geçmesi gerekmektedir. Bu uygulama, kanunların şeriatın adalet özelliğiyle tartılması içindir. Bu aşamadan geçen her kanun adalet özelliğine sahiptir ve uygulandığında adaleti sağlayıp, yaymaktadır.

#### **b. Kanunlar Önünde Eşitlik**

İnsanların kanunlar karşısındaki yeri, sosyal adaletin kriterlerinden biri sayılmaktadır. İnsanların kanunların karşısındaki eşitliliği, Şii mezhebinin kanunlara ve insanlara farklı bakışından kaynaklanmaktadır. Şii fıkından kaynaklanan kurallara göre, her ırktan ve her milliyetten insanlar eşittirler ve hiç kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur.<sup>649</sup> Bu dini-siyasi okulda kanunların üstün değeri vardır ve herkesi egemenliği altına almıştır. Bu okulda şahısların egemenliği yoktur ve egemenlik Allah'ın ve O'nun halifesinin hükümleridir. Bir başka deyişle, bu sistemde egemenlik şahıslara ait değildir. Egemenlik farklı makamlara verilmiştir.

---

<sup>647</sup> Nehcul Belaga, 94, 158 ve 214. Hitabeler.

<sup>648</sup> Şeyh Abbas GUMİ, Safinatül Behar, Cilt. 6, Osve Yayınları, Tahran, 1994, s. 167.

<sup>649</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül... Cilt. 75, s. 251.

Yani Masum İmamların olduğu dönemlerde egemenlik onların elinde, sonraki zamanlarda ise egemenlik adil fakihlerin elinde kullanılmak üzere öngörülmüştür.<sup>650</sup>

İnsanların kanunların önünde eşitliği kanunların egemenliği anlamına gelmektedir ve bu eşitliğin istisnası yoktur.<sup>651</sup> Şii hukukuna göre, sosyal adalet özel alanlarda bile uygulanmak zorundadır. Aslında İslami Ceza Hukuku'nda hâkimlerin bağımsızlıklarıyla ilgili yer alan hükümler, tüm alanlarda sosyal adaletin sağlıklı yayılması içindir.

Bu doğrultuda İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda yöneticiler ve devlet adamlarının kanunlar önünde eşit olmaları benimsenmiştir. Bu kanunun 107. Maddesinde dini lider ki bu sistemin birinci şahsı olarak tanımlanır, bile kanunlar önünde aynı diğer insanlar gibi eşit sayılmıştır.<sup>652</sup>

### **c. Toplum Ekonomisinde Adalet**

Toplum ekonomisi yönünden sosyal adaletin bir başka kriteri, sınıfların varlıklarının ve servetlerinin eşit olmasıdır.<sup>653</sup> Şii siyasi sisteminde her ne kadar da mülkiyet ve çalışmak özgür sayılmakta ise de ama hiç bir zaman ekonomik yönden toplumda eşitsizlik kabul edilmemiştir. Onun için hükümler bu alanda eşitliği sağlamak için düzenlenmiştir. Örneğin zenginler, malları ve varlıklarının oranı göze

---

<sup>650</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 446.

<sup>651</sup> Müslüm İbni El Huccaç NEYŞABURİ, Sahihe Müslüm, Cilt. 5, Arş. Muhammed Fuat Abdulkaki, Ehya El Toras El Arabi, Beyrut, Tarihsiz, s. 114; Bkz, Fazl İbni Hasan TEBERSİ, İhticaç, Cilt. 2, s. 262.

<sup>652</sup> Anayasanın bu maddesine göre, dini lider tüm medeni, cezai, mali, idari, kültürel vs. kanunların önünde diğer insanlarla eşittir.

<sup>653</sup> Bu konuyla ilgili bilgi almak için Bkz. NUVEYHİ Muhammed, Ekonomik Adaletin Temelleri, Çev. Ahmet Yaprak, İstanbul, Beyan Yayınları, 1984.

önünde bulundurularak zekât, homs ve vergi ödemeye zorunlu sayılmışlar<sup>654</sup> veya yoksullar bazı hükümlere göre zenginlerin varlıklarına şerik sayılmışlardır.<sup>655</sup>

Şii hukukunda şirketin farklı eser ve etkileri vardır. Bu sistemde şirketin eserlerinden birisi de şerik hiçbir zaman diğer şerikin izni olmadan malda tasarruf edemez. Eğer şerikin hakkın ödenmezse borcu nispi bir şekilde yükselmeye başlayacaktır.<sup>656</sup>

Şii hukukuna bakıldığında, yoksulluk hoş bir konu olarak sayılmamaktadır. Onun kökünü kurutmak devletin önemli ödevlerinden sayılmıştır. Eğer herkes hükümleri dikkate alarak devletin karşısında mali görevlerini yerine getirirse, devlet de kolay bir şekilde toplumun ekonomik zorluklarını idare etmekte başarılı olacaktır.

Şii rivayetlerine göre, sonsuz servetin hiç bir anlamı yoktur ve meşru bir şekilde servet bir orana kadar toplanabilir.<sup>657</sup> Şii hukukunun devletin iktisadi işlerinde temel siyaseti “mustazaf”<sup>658</sup> sınıfının desteği, servet ve gelirin eşit bir şekilde dağıtılmasında özetlenmektedir.

### C. Huzurun Sağlanması

---

<sup>654</sup> Tövbe Suresi, 34. Ayet.

<sup>655</sup> Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesayilul... , Cilt. 6, s 150.

<sup>656</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 22, s. 292; Bkz, Hüseyin İbni Muhammed Tagi NOORİ, Müstedrikül Vesail ve Müstenbitul Mesail, Cilt: 7, Alebeyt Yayınları, Beyrut, Tarihsiz, s. 8.

<sup>657</sup> Muhatir MUHAMMED, Dar Jostejoye Fagr ya Mülke Süleyman, Çev. Muhammed Suri, Simin Yayınları, Tahran, 1999, s. 47; Bkz. Şeyh Muhammed İbni Hasan HÜR AMİLİ, Vesayilul... , Cilt. 17, s. 36; Seyit Cevat VERİ, İmam Humeyni ve İhyayı Tefekkür İslami, İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 1999, s. 154.

<sup>658</sup> “Mustazaf” kelimesi Kuran’da yer almaktadır. Bu kavram yıllar boyu unutulmuş bir şekilde bir kenara bırakılmıştır, ama İran İslam Devrimi esnasında İmam Humeyni tarafından yeniden canlanmıştır. Mustazaf kelime olarak diğerleri tarafından zayıflanmış ve herkesin zayıf gördüğü kişilerdir. İmam Humeyni’nin açısında ise, mustazaflar zayıf değiller ve onların rolü toplum da her zaman etki taşımaktadır.

Sosyal adaletin sağlanması için toplumda sosyal huzur gerekmektedir. Karışık ve düzensiz bir toplumda yöneticiler sosyal adaletin sağlanması için çaba gösterebilirler bile yine adaletin yayılmasında başarısız olacaklardır. Hilafet döneminde toplum o kadar adaletten ve sağlıktan uzaklaşmıştır ki, Hz. Ali'nin çabaları bile etkisiz kalmıştır.<sup>659</sup> O dönemde bazıları Üçüncü Halifenin ölümünün intikamını bahane ederek toplumun huzur ve düzenini bozmuştur. Bu durumdan yararlanarak meşru olmayan yollarla kendi güçlerini ve varlıklarını arttırarak, bu şekilde toplumda hükümet tarafından sosyal adaletin yayılmasını engellemişlerdir.<sup>660</sup>

Şiiliğe göre, toplumda adaletin önemli etkilerinden biri, devletin devamlılığıdır. Bu etki o kadar gereklidir ki, iman bile onun yerini dolduramamaktadır. Her değer, insanların özel ve toplum hayatlarında farklı etkileri vardır. Her ne kadar, iman insanları adaletsizlikten uzaklaştırırsa bile yine hükümetin devamında derin etkisi olmayacaktır.<sup>661</sup> Bu delil Allah'ın sünnetlerindendir ve bu sünnetler değişmezdir.<sup>662</sup>

Şiiliğe göre, adaletin yayılmasının ikinci etkisi halkın kendisini adaleti sağlayan devlete bağlı hissetmeye başlamasıyla ortaya çıkar. Adaletsizlik, sosyal irtibatlarda sağlıksızlık yaratmaktadır ve insanları manevi zararlara uğratar ve bunlar kanunsuzluklara ve yolsuzluklara yol açmaktadır. Bu bağlamda, İmam Humeyni şunları ifade etmiştir: *"Adaletsiz bir toplumda arif irfanın, felsefeci felsefenin ve fakih fikhını sunmakta zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Eğer devlet ilahi bir devlet*

---

<sup>659</sup> Nehcul Belaga, 58. Mektup.

<sup>660</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , ss. 458-459.

<sup>661</sup> Kasas Suresi, 59. Ayet.

<sup>662</sup> Hud Suresi, 117. Ayet.

*olursa ve adil bir şekilde bir toplum yarattırsa bu toplumda iyilikler beslenmeye başlayacaktır".*<sup>663</sup>

Adaletin, ekonomi alanında bir başka etkisi de insanların kendilerini zengin hissetmelerini sağlamasıdır<sup>664</sup> Şii'liğe göre, toplum fakir ve muhtaç görülürse adalet gerçek bir şekilde sağlanmamıştır. Bu konu sosyal adaletin sağlanması veya sağlandığının belirtilmesi için yöneticiler tarafından bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.

#### **D. Merhamet**<sup>665</sup>

Şii düşünürlerin tavsiyeleri ve merhameti toplumda bir toplu ödev olarak görülmektedir.<sup>666</sup> Şii İmamların bu konudaki tavsiyeleri bir ilke haline gelmiştir. Şii fakihler bu ilkeyi insanlar arasında bir ahlaki ilke olarak adlandırmış, ama tüm fakihler bu ilkeyi yöneticiler için hukuki bir ilke olarak tanımlamışlardır.

Şii siyasal sisteminde yöneticiler ve sermaye sahipleri, yaşam alanlarında kendilerini toplumdaki sınıflardan ayırt etmemek zorundadırlar.<sup>667</sup> Yöneticilerin, toplumun zayıf sınıflarının karşısında, farklı ödevleri vardır. Hz. Muhammed ve Şii İmamlar iktidarda oldukları zaman kendi yaşamlarını toplumun zayıf sınıfıyla eşit tutmuşlar ve bu vesileyle her zaman onların durumları ve zorluklarının farkında olmuşlardır.<sup>668</sup> Bu ödev Şii hükümetinin yöneticilerinin tümünü kapsamaktadır. Bu

---

<sup>663</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 20, s. 30.

<sup>664</sup> Muhammed rıza HEKİMİ, El Hayat, Cilt. 6, s. 345.

<sup>665</sup> Abulfezl Cemaliddin Muhammed İbni Mukerrem, (İBNİ MENZUR), Lisan El Arap, (Arap dili), Cilt. 1, Darul Ehya El Toras Arabi, Beyrut, 1988, s. 147.

<sup>666</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 467.

<sup>667</sup> Şeyh Abbas GUMİ, Safinatül... , Cilt. 1, ss. 23 ve 94.

<sup>668</sup> Muhammed Tagi TESTERİ, Behcül Sebağat, Cilt. 6, Darul Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1997, ss. 479 ve 485; Bkz, Nehcul Belaga, 207. Hitabe; Bkz, İbni Meysem BOHRANİ, Şerh Nehcul Belaga, (Nehcul Belage'nin) Şerhi, Cilt 4, Nasr Yayınları, Kum, 1964, s. 18; Bkz, Muhammed Bakır MECLİSİ, Beharül... , Cilt. 47, s. 360.

ödevin yerine getirilmemesi ilgili kişiyi hem bu dünyada, hem de ahirette cezaya uğratacaktır.

İran İslam Devrimi'nden sonra, İmam Humeyni her zaman özellikle seçim zamanlarında yöneticilerin merhamet ödevi üzerine çok tavsiyelerde bulunmuştur ve bu ödevi adayların seçilmesi için önemli bir ölçüt olarak öngörmüştür.<sup>669</sup>

#### **E. Meşveret (Danışma)**

Meşveret, yöneticilerin diğer ödevlerinden biri olarak ve bu akıldan kaynaklanan bir ilke olarak şeriatla ele alınmıştır. Kuran'da meşveretin önemi için bazı örnekler vermiştir.<sup>670</sup>

Genel olarak meşveret en iyi şekilde karar vermek için kaçınılmazdır. Ancak meşveret Şii fıkhiinde o derece gerekli sayılmıştır ki, bir konunun hükmü Allah tarafından belirlenmemişse onun üzerinde karar alınması halka devredilmiştir. Şii fıkhiına göre, İslami önder şeriatın sabit hükümleri üzerinde karar verme yetkisine sahip değildir. Bu alanda bazı usulleri kullanarak gerekli kararları hükümlerden çıkarmalıdır. Bir başka deyişle, bu alanda meşveret ve danışmanlık almanın gereği yoktur. Zira meşveret ve danışmanlık hükümetin toplumu idare etmesi için gereken hükümlerde zorunlu sayılmaktadır.<sup>671</sup>

Devlet içerisinde sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri konularda yöneticiler karar vermek için o konunun uzmanlarından danışmanlık almak

---

<sup>669</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, Sahifeye... , Cilt. 20, s. 194.

<sup>670</sup> Neml Suresi, 32. Ayet; Kasas Suresi, 20. Ayet; Bakara Suresi, 233. Ayet; Şura Suresi, 38. Ayet; Ali İmran Suresi, 159. Ayet.

<sup>671</sup> Ahzap Suresi, 36. Ayet.



zorundadır. Bu doğrultuda Hz. Ali şunları ifade etmiştir: "*Herkes karar verdiğiğinde muhalif düşünceleri ve görüşleri de dikkate alırsa hata ondan uzak kalacaktır*".<sup>672</sup>

Aslında bazı fakihler peygamber ve masum imamların meşveret yapmalarını kabul etmemiştir. Hatta eğer birisi vahiy ve ismet özelliğine sahipse onun meşveret etmesine gerek yoktur, çünkü o karar vermeden önce onun sonuçlarından haberdar olmaktadır.<sup>673</sup>

Şura meşveretten farklılık gösterir ve her birinin farklı usulü vardır. Bu konu hem Şii fakihlerin kendi aralarında, hem de Şii ve Sünni fakihlerin arasında tartışmaya neden olmuştur. Bunun durum, Kuran'ın bu konudaki ayetlerinin farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı fakihler masum önderle adil önderin kararları arasında farklılık yaratmışlardır ve adil önderin tek başına aldığı kararları geçerli saymamaktadırlar.<sup>674</sup>

Şii siyasal sistemi, Kuran'ın Ali İmran Suresi'nin 159. Ayeti' nin hükmünü göz önüne alarak meşveret mevzuusuyla ilgili çerçeveler çizmiştir.<sup>675</sup> Bu sistemde sosyal ve siyasal konularda önderin uzmanlarla meşveret yapması öngörülmüştür. Ancak o konu üzerinde karar vermek, uzmanların önerilerini duyduktan sonra, önderin elindedir.

Meşveretin İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda da önemli yeri vardır. Anayasanın 110. Maddesine göre, dini önderin birinci ödevi, Meslahat Konseyi'nin

---

<sup>672</sup> Şeyh SEDUG, Man La Yahzarul Fakih, Cilt. 4, Arş. Ali Akbar Gaffarı, Neşrul İslami Yayınları, Kum, 1993, s. 385.

<sup>673</sup> Nurettin HÜSEYİNİ İRAĞI, El kuran ve El akıl, Cilt. 1, Bonyad Ferhengi İslami Yayınları, Kum, 1983, s. 264.

<sup>674</sup> Yusuf SANEİİ, Macmaül Mesail, Meysem Temmar Yayınları, Kum, 1999, s. 21; Bkz, Seyit Muhammed Hüseyin TEBATEBAİ, El Mizan, Cilt. 4, s. 57.

<sup>675</sup> Bu Ayetin hükmüne göre, Hz. Muhammed meşveret yapmaya ödevlendirilmiştir, ama nasıl karar alacağı onun kendi takdirine bırakmıştır.

danışmanlığı doğrultusunda, İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti'nin genel siyasetlerini belirtmek olarak beyan edilmiştir.<sup>676</sup>

Günümüzde Şii devletinde yasama işlerinin birçoğu konseyler (Şura) vasıtasıyla, örneğin İslami meclis şurası<sup>677</sup>, kültür devriminin yüksek konseyi<sup>678</sup>, yüksek milli savunma konseyi<sup>679</sup> ve şehir ve köy şuralarıyla<sup>680</sup> yapılmaktadır. Ama bunlar hiçbir zaman devletin genel işlerinin yürütülmesi için yeterli değildir. Çünkü bu sistemde devletin temel siyasetlerinin belirlenmesi dini liderin yetkisindedir ve bu konuların genişliği ve karmaşıklığına göre, Uzmanlar Konseyi'nin teşkili gerekli sayılmıştır. Ama hiç bir şekilde bu konsey dini liderin karar verme yetkisine karışamaz. Bu siyasi-hukuki sistemde, dini önderin siyasal ve sosyal görüşü için, ilim ve takvaya sahip olması şarttır ve her zaman toplumun ve İslam'ın yararlarını göze önünde bulundurarak karar vermeye zorunludur.<sup>681</sup>

Şii kamu hukukunda, sistemin temel siyasetlerinin belirlenmesi ve temel anlaşmazlıklarının çözümü basit yollarla yapılmamaktadır. Çünkü bu görev dini önderin vazifesidir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'na göre dini lider bu

---

<sup>676</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 110 maddesinin birinci ve sekizinci bentlerinde danışmanın önemi açık bir şekilde görülmektedir. Dini lider tarafından sistemin temel siyasetlerinin belirtilmesi dini liderin yasama, yürütme ve yargı organlarına olan velayetinden kaynaklanmaktadır. Burada dini liderin velayeti gözetim şeklinde gerçekleşmektedir.

<sup>677</sup> İslami meclis şurası milletin adayları içinden oylamayla seçilmektedir. Seçmenlerin, adayların ve oylamanın şekli kanunlarla belirlenir. Bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 62. Madde.

<sup>678</sup> Kültür devrimi yüksek konseyi İran İslam Cumhuriyeti'nin hükümeti organlarından biri olarak faaliyet yapmaktadır. Bu şura devrimden sonra İmam Humeyni'nin tarafından tesis edilmiştir. Bu şuranın başkanı cumhurbaşkanıdır. Bu şuranın en önemli vazifelerinden biri İslami kültürü toplumun her tarafında yayıp uygulamaktır. Bu şuranın yasama yetkisi bile vardır.

<sup>679</sup> Yüksek Milli Savunma Konseyi milli hâkimiyetin çıkarlarını, İslami devrimi ve ülkenin tamaminiyetini korumak için kurulup faaliyet yapmaktadır. Bu konseyin başkanlığını cumhurbaşkanı yapmaktadır. Bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 176. Madde.

<sup>680</sup> Sosyal, ekonomi, sağlık, kültür, öğrenim ve diğer refahı mevzularında planlamalarının en hızlı bir şekilde milletin işbirliğiyle yapılması için her bölgenin durumunu göze alarak köy, bucak, şehir, ilçe ve il Şurası halk oylamasıyla seçilip, kurulup ve faaliyet yapmaktadır. Bu şuraların kurulmasıyla idari demokrasi açık bir şekilde uygulanmaktadır. Bkz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 100-106. Maddeleri.

<sup>681</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 110-111. maddeleri.

konularda hem hak, hem de yetki sahibidir ve kendi takdirine göre karar vermektedir. Zira hem şariat, hem de kanunlar uyarınca bu konularda dini lider sorumlu sayılmıştır. Bu sistemde liderden hariç başka yöneticiler de devlet işlerinde danışmanların önerilerinden yararlanmaktadırlar. Ancak, onlar da karar verirken kendi takdirlerine bağlı olup, tüm kanunlar da bu hakkı onlara tanımaktadır.<sup>682</sup>

İran İslam Cumhuriyeti'nde Meslahat Konseyi belirli görevler için tesis edilmiştir. Bu konseyin danışmanlık alanı, dini liderin ona gönderdiği konular veya Anayasanın belirlediği konularda dini liderin emriyle toplanıp, karar vermektir.<sup>683</sup> Bu sistemde her ne kadar da dini lider ve devlet yöneticileri karar verirken kendi takdir yetkilerini kullanıyorlarsa da, ama doğru karar almaları için danışmanlardan yararlanma yükümlülükleri vardır. İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasasının 110. Maddesine göre, dini lider sistemin içerisindeki anlaşmazlıkları Meslahat Konseyi'nin vasıtasıyla çözmektedir. Ancak, dini liderin Meslahat Konseyi'nin kararına tabi olması anlamına gelmemektedir. Bu hüküm, dini liderin bu konseyle meşveret yapma zorunluluğu anlamına gelmektedir.

#### **F. Bilgilendirme (Bilimsel ve Kanaat Yönünde)**

Şii devletin diğer bir vazifesi, halkı bilgilendirmektir. Onun için Şii devlet, halkın yetiştirilmesi veya eğitilmesi için olumlu koşulları yaratmalıdır. Bir toplumun ilerlemesi halkın bilimsel, ahlaki ve manevi yönlerde ilerlemesine bağlıdır. İnsanların bilimsel yönde yetişmesi devletin mali ve manevi yardımı olmadan mümkün değildir. Günümüzde siyasi sistemlerde insanların eğitimi onların temel haklarından

---

<sup>682</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 508.

<sup>683</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 112. madde.

biri sayılmaktadır ve ülkenin kültürünün devamı da bu konuya bağlıdır ve bu konu, her zaman devletler tarafından önemsenmektedir.

İslami siyasi sistemde şeriatın hükümlerine göre, yöneticiler halkın yetişmesinden ve bilgilendirilmesinden sorumlu sayılmışlar. Bu sorumluluk, İslam kültüründe ilmin değerli görülmesinden kaynaklanmaktadır.<sup>684</sup>

Şiiilikte ilim kazanmak ve öğrenmek dini ödev olarak öngörülmüştür.<sup>685</sup> Şii düşünürler bu düşünceyi şeriatın Kuranda ve sünnette olan tavsiyelerinden ve hükümlerinden almışlardır.<sup>686</sup> Şii okulunun bu alana önem vermesi insanların haklarının korunması içindir. Çünkü insanlar kendi haklarını tanımazlarsa onları devletten talep edemeyeceklerdir.<sup>687</sup>

Şii siyasi sisteminin bir başka özelliği de sosyal güvenliğin yanında kişisel özgürlüklere de önem vermesidir. Bu sistemde insanların kanaat, iman ve ahlakları devletten bağımsız değildir ve devlet bu alanlarda yetki sahibidir. Bu sistemde, insanların davranışlarının yanında onların kanaati, inancı ve kişisel düşünceleri de devlet açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu sistemde devlet halkın mutluluğu için bir vesiledir ve insanların mutluluğu maddi dünya ile sınırlı değildir. İnsanların kanaati ve bakışı toplu düzeyde etki yaratmaktadır, onun için devlet bu konulardan vazgeçemez durumdadır. Devletin bilimsel yönlerde planlamalar yapıp, onları uygulamasının yanında insanların manevi ve kanaat yönlerinde de çerçeveler uygulayıp, insanları o yolda yalnız bırakmaması gerekir.

---

<sup>684</sup> Ali İmran Suresi, 110. Ayet.

<sup>685</sup> Hz. Muhammed'e mensup bir hadistir.

<sup>686</sup> Muhammed Bakir MECLİSİ, Beharül... , Cilt. 1, a. s. 177; Bkz, Şeyh Abdul hey EL KETANİ, El Teratibül Dirayet, Cilt. 1, Darul Kitabi Arabi Yayınları, Beyrut, Tarihsiz, s. 204; Muhammed İbni Sad EL ZEHRİ, Tabagatül Kobra, Cilt. 2, Darul Ehya Toras El Arabi Yayınları, Beyrut, Tarihsiz, s. 34.

<sup>687</sup> Nehcul Belaga, 50. Mektup ve 34. Hitabe.

Şii devletin ödevi şeriatın hükümlerini sağlamaktır ve onun için halkın bakışı, düşüncesi ve kanaati bu çerçevede olmalıdır. Eğer devletin görevi ve halkın kanaati arasında mesafe olursa, Şii devletin var olup olmamasının önemi kalmayacaktır.<sup>688</sup> Şii devletinde halkın manevi, ahlaki ve iman yönlerini yetiştirmek, bir değer olarak öngörölmüştür. Şii devletin bu alanda yükümlülüğü vardır. Bu devlette yöneticiler bile ilk başta manevi ve ahlaki yönden kendilerini yetiştirmek zorundadırlar. Manevi ve ahlaki değerlere önem verip, onu uygulamak devletin amacı olarak belirlenmiştir.

Devlet bu konuda iki şekilde görevini yapmaktadır. Şii devleti toplumun tüm alanlarında İslam kültürünün yayılmasını ve halkın manevi ve ahlaki yönlerde yetiştirilmesi için, kültür merkezlerinin açılmasını ve bu doğrultuda medya ve diğer basın araçlarını kullanarak birebir görevini yapmaktadır. Diğer taraftan insanların aile içinde, okullarda ve üniversitelerdeki davranışlarını gözetim altında tutarak bu alanda zımnî bir şekilde görevini yerine getirmektedir. Şii kamu hukukunda bu konu temel siyaset olarak öngörülmektedir. Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nde bu siyaset devletin ve toplumun tüm alanlarında açıkça uygulanmaktadır ve anayasanın birçok maddesinde bu tür düşünceler yer almaktadır.

Halkın yetiştirilmesinde, farklı faktörler de etki etmektedir. Bunların en önemlisi aile ve annedir. Şii düşüncesine göre, devlet ailenin haklarının korumasında yükümlüdür ve bu doğrultuda onun oluşumu ve devamı için kolaylaştırıcı hükümler

---

<sup>688</sup> Nehcul Belaga, 31 ve 46. Mektuplar ve 131. Hitabe.

ve planlamalar yapmalıdır.<sup>689</sup> Bu bağlamda, devletin anneler ve kadınlarla ilgili siyaseti şeriatın hükümlerinden farklı olmamalıdır.<sup>690</sup>

Kadınlar kendilerine asıl görevleri olarak atfedilen çocuklarını yetiştirmek, aile düzenini sağlamak gibi görevlerinden uzaklaştırmamak koşuluyla, sosyal ve siyasal faaliyetlerde bulunmakta özgürdürler.

### **G. Güvenliği Sağlamak**

Güvenlik insanların temel ihtiyaçlarından birisidir. Güvenliksiz toplumda insanlığın anlamı kalmayacaktır. Örneğin güvenlik olmadan adaletten, özgürlükten, bilimsel ve manevi kalkınmadan söz edilemez. Onun için tarih boyunca toplumlarda devletlerin kuruluşu, yasalar ve toplumda düzenin sağlanması bu temel ihtiyaç içindir.<sup>691</sup>

Şiiilikte hem kişisel güvenlik, hem de milli düzeyde güvenliğe önem verilmiştir. Bu sistemin algısı başka siyasal sistemlerden farklılık taşımaktadır. Güvenliğe bakış daha farklı bir şekilde varsayılmıştır. Şii siyasal sisteminin amacı, halkın sağlıklı bir alanda farklı yönlerde ilerlemeleri olarak belirlenmiştir. Ancak bu yetiştirme ve ilerleme bu dünyayla sınırlı olmayıp, ahirette de insanların mutluluğunu sağlayan bir amaçtır. O sebeple, daha derin ve daha kapsamlı bir güvenliğe ihtiyacı vardır. Toplumun güvenliğini sağlamak sadece devletin elindedir, çünkü devlet onun için yeterli güce ve araçlara sahiptir.

---

<sup>689</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 3 ve 21. maddeleri.

<sup>690</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 20 ve 21. maddeleri; Rum Suresi, 21. Ayet; Nahl Suresi, 97. Ayet; Bakara Suresi, 228. Ayet; Nehcul Belaga, 31. Mektup.

<sup>691</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Ufuk AYHAN, Metropol Alanlarda Kamu Güvenliği, Kripto, Ankara, 2008.

Hz. Ali'nin düşüncesine göre, devletin kuruluşunun amacı; dış düşmanların karşısında halkın güvenliğini sağlamak, yolların güvenliğini sağlayıp hırsızlardan korumak, zayıf sınıfların haklarını korumak ve müşriklerin<sup>692</sup> güvenliğini ellerinden almak olarak belirlenmiştir.<sup>693</sup> Hatta Hz. Ali bir diğer hitabesinde, kendi amacını yeryüzünde güvenliğini sağlamak ve bu şekilde mazlumların haklarını korumak olarak bildirmiştir.<sup>694</sup>

Şiiilikte güvenlikle ilgili diğer bir önemli mevzu, güvenliğin kapsamının daha geniş bir şekilde belirlenmesidir. Şii devletin amacı halkın sadece can, mal ve sosyal güvenliğini korumakla bitmemektedir. Ayrıca devletin en önemli amacı, halkın iman, kanaat ve manevi güvenliklerinin de sağlanmasıdır.

Şii hukukunda kanunlar ve hükümlerin kapsamı ve birçok alanda sınırlamaların belirlenmesi, güvenliğin ne kadar kapsamlı ve bir o kadar da derin olduğunu göstermektedir. İnsan vücudunun dokunulmazlığı, kısas<sup>695</sup> ve buna benzer ağır cezaların belirlenmesi, insanların güvenliğinin sağlanması için öngörülmüştür. Hakaret, iftira ve şerefe karşı yapılan suçlara ağır cezaların belirlenmesi kişilerin güvenliklerinin korunması içindir. Kumarın haram sayılması, “ilhadi”<sup>696</sup> okulların yayılmasının engellenmesi ve basına karşı sınırlamalar halkın sağlıklı toplumda huzur ve güvenle maddi ve manevi yönlerde yetişmelerini sağlamak içindir.<sup>697</sup>

---

<sup>692</sup> Zatında, sıfatlarında ve fiillerinde Allah'a eş ve ortak koşan ve Onunla birlikte başka ilahlar edinen kimseye müşrik denilmektedir.

<sup>693</sup> Nehcul Belaga, 40. Hitabe.

<sup>694</sup> Nehcul Belaga, 131. Hitabe.

<sup>695</sup> Kısas Fıkhi bir kavramdır, suçun oranı ve büyüklüğünde Mücazat alma anlamına gelmektedir.

<sup>696</sup> İlhadi, dinden çıkıp ve Allah'ı inkâr etme anlamına gelmektedir. Bu kelime genel olarak şirk ve küfür anlamına gelmektedir.

<sup>697</sup> Bkz, Şeyh Mürteza ENSARİ, Mekasib... , Mekasebül Muharreme Bölümü.

Şii hukukunun yasama sisteminde temel kural, diğer önlemler ve sınırlamaların ötesinde tüm alanlarda güvenliği sağlamaktadır. Bu kaide fıkıhtan alınmıştır ve bir ilke olarak uygulanmaktadır. Hatta eğer bir muhalif kanun konulup, uygulanırsa ve insanların güvenliğini ve haklarını yok sayarsa, bu ilke devreye girer ve o kanun veya hükmün uygulanmasını durdurur. Bu ilkenin ismi "La zarar Kaidesidir".<sup>698</sup>

İmam Humeyni bu kaideyi ilahi-şeri hüküm olarak görmemektedir. Bu kaideyi ilahi usul kaidesi olarak tanımlamıştır ki Şii devleti bunu kullanarak her muhalif kanunu ve eylemi durdurabilir.<sup>699</sup> Bir başka deyişle, ne zaman ki şariat, iman, insanların hakkı vb. konular bir zararla yüz yüze gelirse bu kaide uygulanır ve zararı imkân olduğu kadar uzaklaştırır. Bu kaide ve buna benzer fıkhi kaideler günümüzdeki Şii hukuk sisteminde uygulanmaktadır.<sup>700</sup>

Hz. Ali'nin hilafet döneminde sosyal adaleti uygulamak için yapılan işler bu kaidenin sayesinde meşru görülmektedir. Örneğin fesat merkezlerinin yıkımı veya kadınlarla erkeklerin toplumda ayrı tutulması, halkın kanaat ve imanlarının korunması için yapılmıştır ve bu kaideden meşruluk kazanmıştır.<sup>701</sup> Halkın sosyal ve kişisel güvenliklerini korumasının yanında, İslami toplumun (İslami ülkenin) siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri yönlerde de korunması yine devletin görevlerindendir. Sınırların korunmasının gerekliliği<sup>702</sup>, Müslüman olmayan ülkelerle sınırlı irtibatın

---

<sup>698</sup> Seyit Ali SİSTANİ, Kaideye La zarar, (La zarar Kaidesi), Ayetullah Sistani Yayınları, Kum, 1994, s. 295.

<sup>699</sup> Ruhullah HUMEYİNİ, El Resail, s. 31.

<sup>700</sup> İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 167. madde. Bu maddeye göre, mahkemelerde hâkim her davanın hükmü kanunlardan çıkarmak mecburiyetindedir ve eğer kanunlardan hüküm ele gelmezse şeriatın ve fıkhi fetvaları ele alarak hüküm çıkarmak zorundadır.

<sup>701</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 535.

<sup>702</sup> Şeyh Muhammed Hasan NECEFİ, Cevahirül Kelam, Cilt. 21, Darul Ehya El Toras El Arabi, Beyrut, Tarihsiz, s. 5.



gereği<sup>703</sup> ve Müslümanların kâfirlere üstünlüğünün olması<sup>704</sup> ve buna benzer kanunların çıkarılması bu amaç içindir.

Bu ödevlerin yerine getirilmesi her ne kadar tüm Müslümanların görevi olsa da, bazı alanlarda kişilerin gücünün yeterli olmaması ve toplumun düzeninin bozulmaması için Şii devletin yetkisi devreye girmektedir. Bu devlet Müslümanların tüm alanlarda özerkliğini sağlamak, onların farklı alanlarda dışa bağımlılıklarını azaltmak ve İslami toplumun asıl amacına yakınlaştırmak için çalışmaktadır.<sup>705</sup> Şii düşüncesine göre, eğer bir devlet tamamen bağımsız olmazsa ve kararlarını dış güçlerin etkisi altında alırsa, o toplumda güvenlik sağlanamayacaktır. Bu doğrultuda eğer bir devlet kendi devamlılığını başka devletlere imtiyaz vermekte görüyorsa, hakkı olan güvenliğe sahip olamayacaktır. Güvenlik sadece canla malın korunmasıyla sınırlanmamaktadır. İman, şeref, bağımsızlık ve güvenliliğin korunması daha önemlidir.<sup>706</sup> Bu sistemin düşüncesine göre, sırf güvenliğin sağlanması değer değildir ve asıl güvenlik Kıyamet Günü'nde ve Hz. Mehdi'nin zuhurundan sonra gerçekleşecektir.

Milli güvenliğin sağlanması için milletin sosyal ve siyasal alanlarda faaliyetleri değerli bir faktör olarak görülmektedir. Şii devletinin dış ülkelerin karşısında gerçek bir özerkliğe varması ve halkın güvenlik ve huzurlarının koruması için ülkenin idaresinde halkın faaliyetine ihtiyacı vardır.<sup>707</sup> Şii kültüründe halkın siyasal ve sosyal

---

<sup>703</sup> Ali İmran Suresi, 28. Ayet; Nisa Suresi, 144. Ayet; Maide Suresi, 51. Ayet.

<sup>704</sup> Nisa Suresi, 141. Ayet.

<sup>705</sup> Bu düşüncede güvenlik insanların mal ve canlarının korunmasına özetlenmemektedir, bazı mevzuların korunması, örneğin imam, şeref ve bağımsızlığın korunması daha değerli sayılmaktadır.

<sup>706</sup> Ali MUAYYİDİ, Farhang... , s. 331.

<sup>707</sup> Rad Suresi, 11. Ayet.

alanlarda faaliyeti olumlu görülmektedir.<sup>708</sup> Bu çerçevede bir taraftan halk meşru İslam devletinin güvenliğinin korunması için yükümlü sayılmaktadır. Diğer taraftan, devlet toplumda halkın faaliyet gösterebileceği alanı yaratmak zorunluluğundadır.

İslam’da tüm Müslümanlar kardeş ve hepsi bir vücudun üyesi olarak tanımlanmışlardır. Şiiilikte asıl amaç tüm Müslümanların ve Müslüman ülkelerin güvenliğini sağlamaktır. İslam’ın temelinde coğrafi sınırların anlamı yoktur, onun için Şii devleti halkın ve ülkenin milli güvenliğinin sağlamasının yanında diğer Müslüman ülkelerin de güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Her Müslüman diğer Müslümanların sorunları için sorumlu sayılmaktadır. Bir başka deyişle, her Müslüman devlet diğer Müslüman devletlerin sorunlarının çözümüyle yükümlüdür ve Kuran’a göre Müslüman devlet diğer ülkelerde olan Müslümanların güvenliğini korumak için kendi halkının güvenliği kadar sorumluluk sahibidir.<sup>709</sup>

Görülmektedir ki, Şiiilikte güvenlik kavramının kapsamı daha geniştir ve burada “halk” yerine “ümme” kavramı kullanılmaktadır. Bazı Şii düşünürler buradan yola çıkarak küresel güvenliğin sağlanması teorisinin bile İslam’da ve Kuranda öngörüldüğünü bildirmişlerdir.<sup>710</sup> Bu düşünürler açısından, dünyada güvenliğin sağlanması yalnızca Müslümanlık için geçerli değildir, her millettten ve her dinden olan “mustazaf” durumuna düşmüş insanların korunmaları vaciptir.

Her ne kadar İslami, Fıkhi ve ahlaki metinlerde özel ve kamusal alanların ayrımı yapılmış olsa da, yine İslami metinlerde, bu konu günümüzdeki bilimsel ilerlemelere göre çok geride kalmıştır.

---

<sup>708</sup> Muhammed Suresi, 7. Ayet.

<sup>709</sup> Nisa Suresi, 74. Ayet.

<sup>710</sup> Seyit Cevat VERİ, Hukuk ve... , s. 539.

Özel ve kamusal alan kavramları şeri kavram olarak görülmemektedirler ve Kuran ve rivayetlerde bunlarla ilgili söz edilmemiştir. Hatta fıkhi araştırmalarda bile bu kavramlar yer almamaktadırlar. Bu kavramlar her ne kadar basit görünseler de onların açıklanması çok zordur.<sup>711</sup>

#### **a. Özel Alan**

Özel alan, üç şekilde açıklanabilir. Bazı düşünürler özel alanı, kişisel alan olarak belirtirken, bazı düşünürler ise onu, insanların dokunulmaz ve gizli bir şekilde sakladıkları alan olarak adlandırır. Diğerlerine göre ise, özel alan, insanların sırf kendilerinin karar verdikleri alanlardır. Onla ilgili sırf kendileri karar alanlardır.<sup>712</sup> Şii düşünürlerine göre, cezaevinde cezalı, hastahane de hasta, ergenlikten önce çocuk ve totaliter devlette millet özel hayattan mahrumdurlar.

Özel hayatın önünde kamusal alan öyle bir alandır ki, orada hiçbir şey gizli değildir ve onun yönetimi ve onunla ilgili karar vermek herkese aittir. Kamu alanı devletin iktidarı altındadır.<sup>713</sup> Bu alan, aynı camdan bir oda gibi, herkesin gözü önündedir. Bu alanda sırf anlaşma yoluyla bazı konular örneğin askeri ve güvenlik mevzuları yetkili ve belirli insanların denetimi altında tutulmaktadır.<sup>714</sup>

Şiiilikte, özel alanda teftiş ve müdahale men edilmiştir. Bu şekilde, Şii fıkının, özel alanı resmi şekilde tanıdığı görünüyor. İslami Hükümlere göre, kamusalılığı ispat olmayan her şey özel sayılmalıdır. Yani bir başka deyişle, özel sayılmak bir ilke

<sup>711</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. YILDIRIM Hüseyin, Kamu ve Özel Kesim Yapısı, Detay Yayınları, Ankara, 2012.

<sup>712</sup> R. GAVİSİON, Privacy: Legal Aspects, (Özel Alan: Yasal Yöntemler), International Encyclopedia of Social and Behavioural Sciences, 2001, p. 12067.

<sup>713</sup> Dictionary of The Social Sciences, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 392.

<sup>714</sup> Şeyh Mehdi HAİRİ YEZDİ, Hikmet ve... , ss. 95 ve 99-108.

olarak kabul görmüştür ve hiçbir zaman ispata muhtaç değildir.<sup>715</sup> Özel alanın teftişi şeri delile muhtaçtır<sup>716</sup> ve kamusal alanda da müdahale kamu rızasına bağlıdır. Buna istisna olarak, şariat bazen kamu rızasının yanında müdahale yetkisini belirli kişilere de tanımıştır.

Şiiliğe göre, Kuran’da müdahale ve teftişin uygulanmaması hem Müslümanlara, hem de gayri Müslimlere hükmedilmiştir. Yani bir başka deyişle, gayri Müslimlerin hayatı bile teftiş ve müdahaleden uzak tutulmaktadır.<sup>717</sup>

Şiilik açısından mümin insanın hayatında Allah’ın gözetimi hâkimdir ve bu açıdan onun için özel ve kamusal alan fark etmemektedir. İnsanlar hayatlarında özgür olup, bazen eğer bir mümin Allah’ın emirlerini yerine getirmez fakat tövbe ederse cezası yoktur, ancak tövbe etmezse ahiret azabı onun için uygulanacaktır. Şiiliğe göre, insanlar işledikleri günahları diğerlerine açıklamak mecburiyetinde değildirler.

## **b. Kamusal Alan**

Şiiliğin kamusal alanlarda da hükümleri vardır. Şiiler kendilerinin bu hükümlerin yerine getirilmesinde sorumlu olduğunu düşünmektedirler. İslami toplumda kamusal alanın yönetiminde Müslümanların rızasının yanında Allah’ın rızası da gereklidir. Bu rıza, dini hükümlerin yerine getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Kuran’ın muhatapları Müslümanlardır, onun için Müslümanlar toplumu İslami hükümlerle yönetirlerse o toplum İslami toplum olarak adlandırılacaktır. Ancak, bu

---

<sup>715</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, Derasat fi... , Cilt. 2, s. 539.

<sup>716</sup> Şeyh Cafer KÂŞİF EL GÎTA, Keşfol... , s. 37.

<sup>717</sup> Segatul İslam KOLYENİ, Usul Kâfi, Cilt 2, ss. 355 ve 385.

hükümler uygulanmazsa o toplum her ne kadar da Müslüman bir toplum olsa da İslami toplum sayılmayacaktır.<sup>718</sup>

Şii hukukuna göre, hiç kimse kanaati ve düşüncesine göre tutuklanıp, ceza alamaz. Şiilik yalnızca teftişi men etmekle kalmamış, yanlış düşüncelere de ceza tayin etmemiştir. Özel hayatta günah, devleti ilgilendirmemektedir. Özel hayat tüm alanlarında İslam ve Şiilikte kabul edilmiştir ve Şii hukukunda bu alan korunmaktadır.<sup>719</sup> Şiilikte “saltanat kaidesi”<sup>720</sup> doğrultusunda herkes kendi özel hayatına hâkimdir ve onun yönetimi ve onunla ilgili kararlar kişinin kendisine bağlıdır. Bu şekilde herkes kendi malına da kendi özeli gibi hâkimdir.<sup>721</sup>

Şiilikte hiç kimsenin hiç kimseye velayeti yoktur. Buna istisna olarak, sadece eğer birisi Allah tarafından ve şeri delillerle bu yetkiyi ve izni alırsa diğerlerine velayeti vardır. Velayetin istisna olması Şiilikte önemli bir ilke haline dönüşmüştür ve bu şekilde insanların özel hayatlarına garanti sağlanmıştır.

İnsanlar özel hayatlarında özgürlerdir ve o alanda her ne isterlerse (hatta günah da dâhil) yapabilirler. Bu özgürlüğü sadece “diğerlerinin hakları” kısıtlamaktadır. Ama kamu alanında kanun hükmüne göre insanlara sınırlandırmalar yapılmaktadır. Şii toplumunda İslami kanunlar uygulanmaktadır kamusal alanda insanlara farklı sınırlandırmalar getirilmektedir. Şii kültürü özel hayatı sınırlı, ama onun karşısında kamusal alanı daha geniş göstermektedir.

---

<sup>718</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat...*, s. 499.

<sup>719</sup> Şeyh Muhammed Hasan NECEFİ, *Cevahirül...*, Cilt 41, s. 660.

<sup>720</sup> Saltanat kelime olarak üstünlük anlamına ve fakihlerin dilinde malikiyet anlamına gelmektedir.

<sup>721</sup> Hüseyin Ali MUNTAZIRI, *Derasat...*, s. 495.

Kamusal alanda şeriat ve kanun hükümlerinden çıkmak din açısından günah ve kanunlar açısından suç olarak görülmektedir ve cezasız kalmayacaktır. Kamusal alandaki sınırlamalar şeriatın ‘zahiri’<sup>722</sup> olarak adlandırılmıştır. Kamusal alanda şeriatın vacip saydığı şeylerin terki ve haramların işlenmesi yasal görülmemektedir. Bu mevzunun kontrolü Şiilikte iyiliklere yöneltmek ve kötülüklerden men etmek ilkesiyle düzenlenmektedir. Zahirde olan tüm vacipler ve haramlar bu ilkenin kapsamındadır ve toplumda kamusal alanda hiç kimse günah işlemeye veya ona teşebbüse izinli değildir. Bunun aksi durumunda fail şahıs, toplumun farklı tepkileriyle karşılaşabilir.

Bu ilke insanlar tarafından devletleri gözetim altında tutmaları için ve onları kontrol etmek maksadıyla da kullanılabilir. Bu ilkenin uygulanması yönetimin sağlığını korumaktadır ve uygulanmaması ise toplumda adaletsizlik ve zulümlere yol açmaktadır. Buna ek olarak, bu ilke İslami değerlerin toplumda sürekliliğini garanti etmektedir. Ama bu ilkenin kullanımına ilişkin derin tavsiyeler olmuştur, çünkü bu ilke aracılığıyla kolay bir şekilde müdahale etmek (devlete, insanların özel hayatlarına, teorilere vb.) mümkündür. Ayrıca, herkes tarafından suiistimale açıktır. Suistimali önlemek için devlet tarafından bir organ yetkili sayılmıştır ki, toplumda iyilikleri yayıp, kötülüklerin ortadan kalkmasına özen gösterebilir.<sup>723</sup> Bu kurumun adı “daire hasbi”dir. Bu görevi yerine getirenler de “muhtesip” olarak adlandırılmaktadır. Bu kurum toplumun yararlarını göz önünde bulundurarak toplumun kamusal alanını İslam’ın hükümleri doğrultusunda yönetmektedir. Daire

---

<sup>722</sup> Şiilik âleminde ve ondan kaynaklanan fıkıhta dinin zahiri ve batını vardır. Bir başka deyişle, dinin zahiri şeriat ve dinin batını hakikat anlamına gelmektedir. Şeriat amiyane dilde bir ırmağın yanındaki yola benzemektedir ve bu yol suya varılmasını kolaylaştırmaktadır.

<sup>723</sup> İbni HALDUN, El Mukaddeme, s. 158.

hasbi, kamu alanının tümünü kapsamaktadır ve muhtesip geniş yetkilere sahiptir. Onun yetkilerinin genişliği şeriatın hükümleri genişliğindedir. Bu kurum günümüzde iyiliklere yöneltmek ve kötülüklerden sakındırmak adı altında çeşitli kurumlardan oluşup, toplumda faaliyet göstermektedir.

## **H. Birliği Sağlamak**

Şiiğin, İslam'ın en büyük ikinci mezhebi olarak tarih içerisinde, her zaman farklı alanlarda Müslümanlığa etkisi olmuştur. Bu mezhep İslam'ın önemli bir kolu olarak 20. Yüzyılın başından farklı olma kaygısından uzaklaşmış, kendisini İslam'ın özüne ve aslına yakınlaştırmaya başlamıştır. Bu faaliyetler ilk başta kitaplarda teorik olarak görülmeye başlamıştır ama sonra sistematik şekilde ve farklı bir başlık altında ortaya çıkmıştır.<sup>724</sup>

Toplumda birliği sağlamak, dünyada yaşayan Müslümanların birliğini sağlamak ve son olarak da dünyada kardeşlik ve sulhu sağlamak Şii devletinin görevlerinden sayılmaktadır. Şii devleti bu konuyla ilgili uzman ve bilge insanlar yetiştirmeye, kurumların tesisine, üniversiteler ve araştırma merkezlerin açılışına, seminerlerin düzenlemesine ve mali kaynakların sağlanmasında yetkilidir. Ayrıca Şii devleti diğer mezheplerin tanınması için medyanın kullanılması ve iletişimin kolaylaşmasıyla yükümlüdür.

“Mezheplerin yakınlaşması fikri” İslam tarihinde Kuran'da ve fakihlerin kitaplarında farklı şekillerde keşfedilip sunulmuştur. Bu düşünce, Kuran'da birliğe davet şeklinde ve fıkhi kitaplarda ihtilaflardan uzak durma şeklinde görülmektedir.

---

<sup>724</sup> Mezheplerin yakınlaşması fikri ve Müslümanların birliği her zaman din âlimlerin arzusu ve İslam Cumhuriyetinin temel amaçlarından biri olarak görülmektedir. Bu düşünce ilk başlarda muhalifler tarafından gerçeklerin ve tarihin sansürü olarak görülmüştür ama sonra bu düşünce sistematik şekilde oluşması onun ne kadar yararlı olduğunu ispatlamıştır. Bu konuyla ilgili Bkz. <http://www.hawzah.net/fa/magazine/magart/6280.6775.81029>

Bu düşüncenin asıl amacı yanlış anlaşılımları ortadan kaldırmak ve ihtilafları anlaşarak çözmek ve İslam'ın aslına dönüşü sağlamaktır.

Bu düşüncenin gündeme gelmesinde İran İslam Cumhuriyeti Devrimi önemli rol oynamaktadır. Müslümanların birbirinden uzaklaşması farklı nedenlere dayanmaktadır. Müslümanların Hristiyanlarla olan savaşları, Ortaçağ'dan sonra Batıda yaşanan ilerlemeler, İslami ülkelerin sömürge altında tutulması ve İslami ülkelerin zayıf devletlerin egemenliği altında olması, Müslümanların ve İslami mezheplerin birbirinden uzaklaşmasının nedenlerindendir.<sup>725</sup>

Günümüzde bu ihtilafları gidermek ve Müslümanların birliğini sağlamak için Şii ve Sünni ulema, İran'da, Türkiye'de, Mısır'da, Lübnan'da vs. ülkelerde yaptıkları faaliyetlerle çaba göstermektedirler. İran'da mezheplerin yakınlaştırılmasına ilişkin kurumun tesisi ve faaliyetleri ve onun doğrultusunda mezhepler için üniversitenin faaliyet yapması İran İslam Cumhuriyeti tarafından yapılan olumlu işlemlerdendir. Bu doğrultuda farklı ülkelerde seminerlerin düzenlenmesi ve farklı boyutlarda araştırmaların yapılması akademik faaliyetlerden sayılmaktadır.

Bu çabaların sistematik ve resmi düzene sokulması için İran İslam Cumhuriyeti lideri Ayetullah Hamenei<sup>726</sup> tarafından Müslümanların birleştirilmesi ve mezheplerin yakınlaştırılması ilahi bir fariza olarak tanımlanmıştır.<sup>727</sup> Sünni ulemanın çabaları özellikle Mısır' da mezheplerin yakınlaştırılması kurumunun temelini atılması ve

---

<sup>725</sup> Bu konuyla ilgili Bkz. Abdülkerim BİAZAR ŞİRAZI, Hem Bestegi Mezahip İslami, (İslami Mezheplerin Yakınlaşması), İslami Mezheplerin Yakınlaşması Yayınları, Tahran, 1998.

<sup>726</sup> İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri, Şii fakih ve taklit mercii, şariat, siyaset, felsefe vs. konularda uzaman olarak görülmektedir. İran İslam Devrimi'nde önemli rolü vardır ve İnkılabın temellerinden biri olarak görülmektedir.

<sup>727</sup> Ayetullah Hamenei mezheplerin yakınlaştırılması için son zamanlarda fetva şeklinde bazı emirler sunmuşlardır. Bu konuyla ilgili Bkz. <http://shia12.net/fa/ehanat.asp>



Caferi fikhının Sünnilikte var olan dört mezhebin yanında tutulması önemli faaliyetlerden sayılmaktadır.<sup>728</sup>

Bu faaliyetlerin yanında bu düşünce içerisinde de bazı ihtilaflar ve anlaşmazlıklar yaşanmaktadır ve bunları gidermek için sistematik bir şekilde ve yapılan planlamalar doğrultusunda hareket edilmelidir. Eğer bu süreçte aşamalar doğru bir şekilde tamamlanırsa Müslümanların birleşmesi çok yakın bir zamanda mümkün olacaktır. Müslümanlar arasında İslam'ın özünü tanıtmak, düşünmeye davet etmek, fıkhi yakınlaştırmayı sağlamak, bu faaliyetleri siyasetten ve iktidarların egemenliğinden uzak tutmak ve fikri yakınlaştırmayı sağlamak çok daha yararlı olacaktır. Fikri yaklaşma ve ihtilafların olmaması itilafı<sup>729</sup> sağlayacaktır ve insanların birbirine yaklaşması iktidarların da yaklaşmasına vesile olacaktır.

Mezheplerin yaklaşması mezheplerin zengin birikimini de bir araya toplayacaktır ve bu doğrultuda rahat bir şekilde İslam siyaseti, hukuku, felsefesi vb. mevzuların ortaya çıkması da sıkça görülecektir. Mezheplerin yaklaşması İslam'a ait olan sistemi ortaya çıkaracaktır ve İslami kamu hukukunun ve İslami kültürün dünyada uygulanmasını sağlayacaktır.

---

<sup>728</sup> Bu konuyla ilgili Bkz.

[http://www.taqrrib.info/persian/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1777:1392-10-16-10-47-44&catid=64:vahdatvataghrib&Itemid=393](http://www.taqrrib.info/persian/index.php?option=com_content&view=article&id=1777:1392-10-16-10-47-44&catid=64:vahdatvataghrib&Itemid=393)

<sup>729</sup> İtilaf birlikte hareket etmek anlamına gelmektedir.

## SONUÇ

Şiiliğin siyasal ve hukuksal düşünceleri ve teorileri zamanın, mekânın ve ortamın koşullarına ve durumuna bağlıdır ayrıca, zamanın ve ortamın koşullarından etkilenmektedir. Örneğin devletlerin saltanat ile yönetildiği zamanlarda, Şiiliğin siyasal ve hukuki düşünceleri saltanat yönetim şekline yakın olmuştur ve İslam Cumhuriyeti Devrimin’ den sonra teoriler bu yönetim şeklinden de etkilenmeye başlamıştır. Bir başka deyişle, Şiiliğin siyasal düşünceleri aynı diğer ilahi okullar gibi beşeri düşüncelerden ve doktrinlerden etkilenmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti’ nin kuruluşundan ve Şii siyasal-hukuki teorilerinden birinin fiili şekle dönüşümünden sonra Şii devlet teorilerinin sunulmasında büyük bir artış yaşanmıştır ve bu etki Lübnanlı düşünürlerin arasında daha çok görülmüştür. Bunun sonucunda da, geleneksel düşünceler daha özgürlükçü düşüncelere dönüşmüştür.

Şii siyasal-hukuki düşünceleri, İran Meşrutiyet Dönemi’nden sonra, yeni siyasal kavramlarla (kuvvetler ayrılığı, ifade özgürlüğü vs.) bağdaşmaya başlamıştır. Örneğin, bu dönemde cumhuriyet, demokrasi ve oylama sistemleri Şii düşünürleri etkilemiştir.

Şii siyasal-hukuki düşüncelerine göre, İmamet, Gaybet ve Vahiy temel kriterler olarak görülmektedir. Bunların yanında, Kuran’ın hükümleri, Hz. Muhammed’in sünneti ve On İki İmam’ın düşünceleri, davranışları ve rivayetleri etkili kaynaklar olarak görülmektedirler.

Şiilikte, toplumun idaresi için Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kurduğu devletler en ideal devlet olarak adlandırılmış ve o dönemlerin adalet sisteminin örneği olarak görülmüşlerdir.

Şiilik açısından, şeriatın hükümlerinin uygulanması için devletin kurulması şarttır. Bu sistemde Allah'ın hükümlerinin toplum içinde yayılması en önemli işlerden ve değerlerden sayılmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti Devrimi'nden sonra, İran'da Şii Devleti'nin kurulması ve mutlak velayet teorisinin toplumda uygulanması yeni devlet teorilerinin ortaya çıkmasına olmuştur. Bu teorilerin ortak noktası, meşruiyetlerinin kaynağının Allah ve halk olarak görülmektedir.

Şii fıkıhı “esnek kanun” niteliğinde, konuya ve ortama ve duruma bağlı olarak değişebilen bir mevzudur. Şii fıkıhında içtihat kurumu aktif ve gelişebilen bir niteliktedir. İctihat kurumu ise, hükümet ve devlet konularıyla ilgilendiği için günümüzde daha önem görülmektedir.

Şiilikte devlet düşüncelerini; iktidarın meşruiyetinin kaynağı, önderin statüsü, siyasi sistemde fakihin yeri ve yetkileri ve devletin şeriatla ilişkisi etkilemektedir. Şiilikte hukukun kaynağı Vahiy ve Nübüvvet' e dayanmaktadır. Şiiliğe göre, hukuk ve daha önemlisi insan hakları sadece maddi konularla sınırlı olmayıp, hukukun manevi yönleri ile insanların maneviyatı daha önemli görülmektedir. İnsanların maddi ve manevi mutluluğunun temini Şiiliğin amacı olarak görüldüğü için, haklar bu dünyayla ve maddi konularla sınırlı olmamalıdır. Şiiliğe göre, Allah insanların hem fitri hem de kişisel ve sosyal haklarını belirtmiştir.

Şii kamu hukuku açısından meşruiyet, hukuka uygun anlamına gelmemektedir, Allah'ın hakkaniyeti anlamında kullanılmaktadır. Şiilik açısından meşruiyetin belirlenmesinde, adalet ve adaletin yayılması ile devletin özü ve mahiyetinin adaletli gözükmesi önem taşımaktadır.

Şiilikte, iyiliklere yöneltmek ve kötülüklerden sakındırmak kaidesi birçok düşüncenin ve işlemin meşruiyetinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu kaideye dayanarak İslami toplumda gayri İslami yönetimin var olması düşünülemez. Ayrıca bu kaideyi kullanarak, İslami olmayan devlete ve onun egemenliğine karşı muhalefet etmek mümkün ve meşrudur.

Velayetin kapsamının farklılıkları, toplumda yönetilenlere ve yöneticilere farklı haklar tanımakta ve ödevler yüklemektedir. Örneğin, velayetin mutlak veya sınırlı yorumlanması farklı modellere ve farklı yönetime yol açmaktadır. Velayetin farklı yorumlanması, önderin kişisel özellikleri, hükümetin yetki alanının kapsamı, iktidara gelmenin yöntemleri ve halka ve onların siyasi sistemde rolüne farklı bakış açıları Şiiliğin devlet teorilerini oluşturmaktadır.

Şii hukukuna göre, özgürlük insanlar için temel hak olarak öngörülmüştür, ama hiçbir zaman özgürlüğe mutlak olarak bakılmamıştır. Bu düşüncede özgürlük, toplum, şariat ve kişilerin ahlakıyla sınırlanmıştır. Özgürlüğün kapsamı toplumun ve şariatın yararları ile ölçülmekte; manevi özgürlük daha değerli görülmekte ve gerçekte maddi özgürlükleri etki altına almaktadır.

Şiiliğe göre, din ve mezhep; özel, sosyal ve manevi yönleri sahiptir. Bunların yanında din ve mezhebin siyasi yönleri de vardır. Şiiliğe göre, İslamiyet üstün değer olarak görülmektedir ve bu nedenle toplumun sosyal ve siyasal alanlarında İslam

uygulanmaktadır. Bu değere bağlı olmayanlar (azınlıklar) ise, bazı hak ve özgürlüklerden mahrum kalacaklardır. Şii düşüncesine göre, şeri açıdan toplumun sağlığına ve şariat hükümlerine aykırı olmayan özgürlükler o zamana kadar serbest sayılmışlardır.

Şii siyasal sisteminde gözetim ile ilgili olarak farklı bir düşünce sunulmuştur. Bu düşüncede, vicdani gözetim dış gözetimden daha etkili sayılmaktadır. Bu düşüncenin kanıtı için önderin özellikleri ve yargı organında hâkimlerin özellikleri örnek olarak gösterilmektedir.

Şii kamu hukukunda, hükümete bağlı olmakla, hükümete itaat etmenin farklı anlamları vardır. Hükümete bağlı olmak hükümetin temellerini kabul edip, ona inanmak anlamındayken; hükümete itaat etmek yöneticilerin ve hükümetin çıkardığı hükümlere ve emirlere itaat etmek anlamına gelmektedir.

Şii kamu hukukunda, devlet ve hükümet imtiyaz ve üstünlük sahibi olmak anlamına gelmemektedir. Ancak bu sistemde hükümet ödev ve sorumluluk sahibi olmak anlamına gelmektedir. Şiilikte temel düşünce olarak yöneticiler, Allah karşısında sorumludurlar, ancak günümüzde ise, beşeri düşüncelerin ve siyasi örfün ve durumun farklılığına göre halkın karşısında da sorumlu sayılmaktadırlar.

Şiilikte ekonomi, yalnızca vesiledir ve amaç sayılmamaktadır. Bu sistemde, tüm alanlarda özellikle ekonomik alanda adalet ve eşitlik önemlidir. Bir başka deyişle, adalet ve refahın sağlanması değerlidir. Bu sistemde devlet uygun gördüğü zaman, kamu yararını dikkate alarak özel ve toplu ekonomide müdahale bulunmaktadır. Şiiliğe göre, düzenli ve adaletli toplumun yolu adaletli ve düzenli bir ekonomik sistemden geçmektedir.

Bu sistemde adalet diğer değerlerden üstün olup, devletin oluşum felsefesidir. Eğer adalet, özgürlük ve güvenlikle çatışırsa adalet üstün sayılacaktır. Yani bu sistemde özgürlük, refah, güvenlik vs. konular adalet için kısıtlanmaları ve durdurulmaları mümkündür.

Şii meşrutiyet düşüncesinde, yargı organı bağımsızdır ve müçtehit fakih tarafından yönetilir. Yürütme organı tamamen yasama organının müdahale altındadır ve yasama organının koyduğu kanunları uygulamakla zorunludur. Yasama organı da halkın ve müçtehit fakihlerin iradesinin simgesi olarak görülmektedir ve meşruiyetlerinin büyük kısmı Allahtan küçük bir kısmı ise seçimlerden kaynaklanmaktadır.

Şiilikte değerler İslam'dan kaynaklanmaktadır. Düşünceler ve uygulamalar 'Vahiy' in doğrultusunda İslami değerlerle sınırlıdır. Bu devlet ideolojik devlet anlamına gelmemektedir ama her an bir ideolojik devleti niteliğine dönüşebilir.

Bu sistemde, İslami değerlerin korunmasının kendisi değer niteliğindedir. Bu sistemde devlet insanların uhrevi mutluluğu için görevlidir ve bu görevi yerine getirmek için sıkı kurallar koyabilir.

Şiilikte iktidarın sınırlandırılmasında manevi ve vicdani yöntemlere önem verilmiştir. Bunların hemen yanında, hakları ödevlerin karşısına koyarak dengeyi sağlamışlardır. Şiilikte iktidarı sorumluluk olarak tanımlamak ve bu sorumluluğun yerine getirilmemesine dünyevi ve uhrevi cezalar bağlamak hem maddi, hem de manevi yönden gücün sınırlandırılması içindir.

Şiiliğin kamu hukuku anlayışı her ne kadar da ilahi ve şeri sınırlara bağlıysa da, örf ve beşeri okullardan da etkilenmiştir. Gerçek halde Şiiliğin kamu hukukunun görünümü diğer okullardan ve düşüncelerden farklı değildir.

Şiilikte Müslümanları bir araya getirip, farklı mezhepleri birbirine yakınlaştırmak fikri, Şii düşüncesinin bir parçası olarak görülmektedir. Şiilikte bazı devlet teorilerinde “Şii” yerine “Müslüman” adı geçmiştir. Bunların yanında farklı bir kuram olarak mezheplerin yakınlaştırılması fikri de Şiiler tarafından sunulup, savunulmuştur. Bu düşünceyi başlangıç olarak algıladığımızda İran İslam Cumhuriyeti tarafından “Küresel Yönetim Fikri” de Şii bir devlet tarafından, farklılıkları giderip ve benzerlikleri güçlendirerek iktidarların yakınlaşmasına yol açmıştır.

Mezheplerin yakınlaşması düşüncesinde Şiiliğin değerleri önem taşımaktadır. Şiiliğin kabul etmediği fırkalar ve tarikatlar bu düşüncenin dışında kalmalıdır. Hatta bazen mezheplerin yakınlaşması bazı fırkaların ve tarikatların yok olması şeklinde özetlenmiştir. Mezheplerin yakınlaşması düşüncesinde sırf şariat ve fikhin birbirine yakınlaşması anlamından sapılmıştır ve bu konuda siyaset ve iktidarların çatışmaları ön plana çıkarılmıştır.

Şii ve Sünnilik siyasi-hukuki açıdan bazı farklılıkları taşımaktadırlar. Şiilikte devletin kuruluşunun asıl amacı adaleti sağlamaktır ancak Sünnilikte ise güvenliği sağlamak temel amaç olarak kabul edilmektedir. Şiilikte en ideal devlet imamet devletiyken, Sünnilikte en ideal devlet hilafet devletidir. Şiilikte hükümeti fikhin kaynağı içtihatıdır ama Sünnilikte icma hükümeti fikhin kaynağıdır. Şiilikte seçim ve biat çoğu zaman iktidarın meşruluğu için gerekli değildir ama Sünnilikte bu haklar

resmi şekilde onaylanmış ve iktidarın meşruiyeti için gerekli sayılmıştır. Sünnilikte halife halk karşısında sorumlu sayılmaktadır.

Şiiliğin ve Sünniliğin kamu hukukundan derin bir şekilde bahsedebilmemiz için bu iki okulun düşüncelerini, teorilerini ve kaynaklarını sınırlı hükümetlere bağlamamamızda yarar vardır. Şiilik ve onun kamu hukuku İran İslam Cumhuriyeti'yle sınırlı değildir ve Sünnilik ve onun kamu hukuku Osmanlı Devletiyle sınırlanmamaktadır. Biz her konuda, bu iki devlete atıf yaptığımızda büyük bir yanlışın arkasından koşmuş oluyoruz. Bu iki devlet sadece konuların tartışılmasında ve onların rahat bir şekilde anlaşılmasında bize örnek olarak yol gösterebilirler.



## KAYNAKÇA

### A. Farsça Kaynaklar

**AHMADİ** Hüseyin, Daramadi bar Tarihe Taşayyo, (Genel olarak Şii Tarihi), Rüşte Amuzişi Tarih Dergisi, Sayı. 8, Tahran, 2001.

**ARBLASTER** Anthony, The Rise and Decline of Western Liberalism, (Batı Liberalizminin Ortaya Çıkışı ve Çöküşü), Çev. Abbas Muhibir, Merkez Yayınları, Tahran, 1997.

**ARDEŞİR LARİCANİ** Muhammed Cevat, Hükümet Mebahisi dar Meşruiyet ve Karamadi, (Meşruiyet ve Başarısındaki bazı Konuların Üstünlüğü) Soruş Yayınları, Tahran, 1994.

**ASİFİ** Muhammed Mehdi, Ehlibeyt Şia, (Şiilikte Ehlibeyt), Mecme Cihani Ehlibeyt, Kum, 2005.

**AZERCOU** Sogra, Aşınayı Naşinas, (Tanınmayan Tanıdık), Abid Yayınları, Tahran, 2004.

**AZERİ GUMİ** Şeyh Ahmet, Porseş ve Pasohhaye Mezhebi ve siyasi, (Siyasi ve Mezhebi Sorular ve Cevapları), Darul İlm Yayınları, Kum, 1953.

**BİAZAR ŞİRAZI** Abdülkerim, Hem Bestegi Mezahip İslami, (İslami Mezheplerin Yakınlaşması), İslami Mezheplerin Yakınlaşması Yayınları, Tahran, 1998.

**BOHRANİ** İbni Meysem, Şerh Nehcul Belaga, (Nehcul Belage'nin Şerhi), Cilt 4, Nasr Yayınları, Kum, 1964.

**CAFERİYAN** Resul, Risaleye Namaz Cuma dar Din ve Siyaset, (Din ve Siyasette Cuma Namazı Düşüncesi), Ensariyan Yayınevi, Kum, 1991.

**CAFERİYAN** Resul, Safeviyye dar Arseye Din, Farhang ve Siyaset, (Safeviyye Döneminde Din, Kültür ve Siyaset), Cilt. 1.2.3, Pejuhişgah Hovze ve Danişgah Yayınları, Tahran, 2012.

**CEVADİ AMULİ** Abdullah, Felsefeye Hukuk Beşer, (İnsan haklarının felsefesi), Esra Yayınları, Kum, 1996.

**CEVADİ AMULİ** Abdullah, Velayet ve İmamet Piramune Vahiy ve Rehberi, (Velayet ve İmametın Vahiy ve Önderliğe Etkileri), El Zehra Yayınları, Tahran, 1990.

**CEVDET İL SEHAR** Abdülhamit, Abuzer, Çev. Ali Şeriatı, İlham Yayınları, Tahran, 2011.

**CEYLANI** Mirza Abulkasım, (MİRZAYI GUMİ), İrşat Name, Düz. Hasan Gazi Tebatebai, Tebriz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt. 20, Sayı. 3, Tebriz, 1969.

**COPLESTON** Frederick, A History of Philosophy, (Felsefe Tarihi), Cilt. 1. Çev. Seyit Celaliddin Müctebevi, Suruş Yayınları, Tahran, 1990.

**DAVARI ARDAKANİ** Rıza, Farhang, Herad ve Azadı, (Kültür, Düşünce ve Özgürlük), Sagi Yayınları, Tahran, 1999.

**EL HASANI** Selim, Nagşe Ulemayı Şii dar Ruyaruyi ba İstismar 1900-1920, (1900-1920 İstismarla Savaşlarda Şii Fakihlerin Rolü), Müessese Mutaliat Tarih Muasır İran Yayınları, Tahran, 1999.

**EL VERİMİ BUECİLE** Naciye, İslami-i Hevariç, (Hariciler' in İslam'ı), Çev. Abdullah Nasiri Talibi ve Sümeyye Sadet Tebatebai, Kitabı Tut Yayınları, Tahran, 2011.

**EMİD ZENCANİ** Abbas Ali, Fıkhi Siyasi, (Siyasi Fıkıh), Cilt. 1, Emir Kabir Yayınları, Tahran, 1979.

**EMİD ZENCANİ** Abbas Ali, Külliyyat Hukuk Asası Cumhuri İslami İran, (Genel Anlamda İran İslam Cumhuriyeti Anayasa Hukuku), Mecd Yayınları, Tahran, 2008.

**FEZLULLAH** Muhammed Cevat, Tahlili ez Zindeganie İmam Rıza, (İmam Rıza'nın Hayatının Şerhi), Çev. Seyit Muhammed Sadık Arif, Astan Gods Rezavi Yayınları, Meşhet, 2003.

**FİREHİ** Davood, Godrat, Daneş ve Meşrutiyet dar İslam, (İslam' da Güç, Bilim ve Meşrutiyet), Ney Yayınları, Tahran, 1999.

**FİREHİ** Davud, Nizame Siyasi ve Devlet Dar İslam, (İslam da Devlet ve Siyasi Sistem), Samt Yayınları, Tahran, 2008.

**GAZİ ŞERİAT PENAHI** Abulfezl, Bayeste haye Hukuk Esasi, (Temal Hakların Gereklilikleri), Mizan Yayınları, Tahran, 2003.

**GAZİ ZADEH** Kazım, Endişe Fıkhi Siyasi İmam Humeyni, (İmam Humeyni'nin Fıkhi-Siyasi Düşüncesi), Cumhurbaşkanlığı Stratejik Merkezi Yayınları, Tahran, 1998.

**GOREYŞİ** Seyit Ali Ekber, Gamuse Kuran, Cilt. 6. Darul Kitabi İslami, Tahran, 1982.

**HAÇCARIAN** Said, Meşruiyete Siyasi, (Siyasi Meşruiyet), Rahbord Dergisi, Sayı. 3, Tahran, 1995.

**HAİRİ** Abdülhadi, Nohostin Ruyaruyihaye Endişe Garane İrani ba do Raviyye Temeddüne Burjuvazi Garp, (İranlı Düşünürlerin Batı Burjuva Temeddününün İki Yönlü Görüşleriyle İlk Çatışmaları), Emir Kebir Yayınevi, Tahran, 1988.

**HAİRİ** Abdülhadi, Teşeyyü ve Meşrutiyet dar İran ve Nagşe İraniyane Mukime Irak, (İran'da Şiilik ve Meşrutiyet ve Irakta Yaşayan İranlıların Etkisi), Emir Kebir Yayınları Tahran, 1986.

**HAİRİ YEZDİ** Şeyh Mehdi, Hikmet ve hükümet, Şadi Yayınları, Londra, 1995.

**HAMENEİ** Seyit Ali, Risaleye Ecvebetil İstiftaat, Çap ve Neşr Beynelmilel Yayınları, Tahran, 2004.

**HAŞİMİ** Muhammed, Hukuk Asası Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Temel Hakları), Cilt. 2, Moctemei Amuzişi Aliye Kum Yayınları, Kum, 1996.

**HAŞİMİ RAFSANCANİ** Akbar, Tefsiri Rahnoma, (Yönlendiren Yorum), Cilt. 6, Merkez İntişarate Defter Tebligat İslami, Kum, 1997.

**HAŞİMİ** Seyit Muhammed, Huguge Asası Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Anayasa Hukuku), Cilt. 2, Mizan Yayınları, 2003.

**HAŞİMİ** Seyit Muhammed, Hukuk Esasi Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyeti Anayasa Hukuku), Cilt. 1, Mizan Yayınları, Tahtan, 2003.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Sahifeye İmam Humeyni, Cilt. 18, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asar İmam Humeyni, Tahran, 1999.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 3 Merkez Medarik Ferhengi İnkılap İslami, Tahran, 1982.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Sahifeye Noor, (Aydınlık Gazetesi), Cilt. 9 ve 20 ve 21, Suruş Yayınları, Tahran, 1990.

**HÜSEYNİ SAKİT** Muhammed, Dibaçei bar İlme Hukuk, (Hukuka Giriş), Cihan Muasır Yayınları, Tahran, 1991.

**İBNİ BABUYE** Muhammed İbni Ali, Tercüme Kitap İleli Şerayi, (Şeriatın Nedenleri Kitabının Tercümesi), Cilt 1 ve 2, Çev. Hüseyin Gasimi, Emin Allah Yayınları, Kum, 2009.

**İBNİ SİNA** Hüseyin İbni Abdullah, İşarat ve Tembihat, Çev. Hasan Melik sahi, Merkez Neşr Danişgah Yayınları, Tahran, 1985.

**İNAYET** Hamid, Endişehaye Siyasi dar İslami Muasır, (Muasır İslam'da Siyasi Düşünceler), çev. Bahaeddin Hürrem sahi, Harezmî Yayınları, Tahran, 1996.

**KATOZİYAN** Nasir, Mukaddeme İlme Hukuk (Hukuka Giriş), Şirket Sehami İntişar Yayınları, Tahran, 1997.

**KEDİVER** Mohsen, Şeriat Nizame Hukuki ya Arzeşhaye Ahlaki, (Şeriat Siyasi Sistem mi ya Bir Ahlaki Değer mi), Moasseseye İnbi Sina, Arvarin California, 2013.

**KEDİVER** Muhsin, , Nazariyeye Devlet dar Feghe Şia, (Şii Fıkında Devlet Teorileri), 5. Baskı, Ney Yayınları, Tahran, 1997.

**KEDİVER** Muhsin, Hükûmete Vilayi, (Velayet Temeline dayalı Hükümet), Ney Yayınları, Tahran, 1998.

**KERİMİ** Mustafa, Vahiy Şinasi, (Vahyi Tanımak), Müessese Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni, Kum, 2009.

**KERMANİ** Nazım El İslam ve SAEEDİ SİRCANİ Ali Akbar, Tarih Bidarie İranian, (İranlıların Uyanış Tarihi), Cilt. 5, Bonyad Farhange İran Yayınları, Tahran, 1967.

**KESREVİ** Ahmet, Tarih e Meşrutiye İran, (İran Meşruta Tarihi), Emir Kebir Yayınları, 16. Baskı, Tahran, 1984.

**LÜTFİ** Mehdi, Pendhaye Lokman Hekim, Şeref Yayınları, Kum, 2006.

**MAHMOUDİ** Amirreza, Vijegihaye Dovletmerdan Der Hükümete Hz. Ali (Hz. Ali Devletinde Yöneticilerin Özelliği), Medrese Hukuk Dergisi, Sayı, 89, İsfahan, 2014, ss. 12-18.

**MECLİSİ** Muhammed Bakir, Risale Adabı Suluk Hakem ba Raiyyet, Düz. Mehdi Recai, Ayetullah Mereşi Necefi Yayınları, Kum, 1992.

**MEDENİ** Celaliddin, Hukuk Asası ve Nehadhave Siyasi Cumhuri İslami İran, (İran İslam Cumhuriyetinde Temel Haklar ve Siyasi Organlar), Ellame Tebatebai Yayınları, Tahran, 1995.

**MEHRPOUR** Hüseyin, Didgahhave Cedit dar Masaile Hukuki, (Hukuki Konulara Yeni Bakışlar), İttılaat Yayınları, Tahran, 2009.

**MEKARİM ŞİRAZİ** Nasir, Tefsir Numune, Cilt. 3, Darul Kutub El İslamiyet Yayınları, Tahran, 1995.

**MESBAH YEZDİ** Muhammed Tagi, Camia ve Tarih ez Didgah Kuran, (Kuran Açısından Toplum ve Tarih), Merkez Çap ve Neşr Sazman Tebligat İslami Yayınları, Tahran, 1989.

**MODUDİ** Abulela, , İslam ve Moşkelate İktisadi, (İslam ve Ekonomi Sorunları), Çev. Seyit Hadi KHosrovşahi, Müesseseye Matbuatı Farahani Yayınları, Tahran, 1964.

**MUAYYİDİ** Ali, Farhang Came Sohanane İmam Hüseyin, (İmam Hüseyin 'in Hitabeleri ve Hadisleri), Sazman Tebligat İslami Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**MUHAMMED** Muhatir, Dar Jostejoye Fagr ya Mülke Süleyman, Çev. Muhammed Suri, Simin Yayınları, Tahran, 1999.

**MUHAMMEDİ** Abulhasan, Mebanie İstinbat Hukuk İslami, (İslam Hukukunun Temel İlkeleri), Danişgah Tahran Yayınları, Tahran, 2003.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Bist Goftar, (Yirmi Bölüm), Deftere İntişarate İslami, Kum, 1980, s. 46.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Camia ve Tarih, (Tarih ve Toplum), Sadra Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Ensane Kâmil, (Kamil İnsan), Deftere İntişarate İslami Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**MUTAHHERİ** Murtaza, İleli Girayış be Maddigari, (Servete Yönelmenin Sebepleri), Sadra Yayınları, Tahran, 1978.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Magalat Felsefi, (Felsefi Makaleler), Cilt 1, Hikmet Yayınları, Tahran, 1987.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Mecmua Asar, Cilt. 26, Sadra Yayınları, Tahran, 1996.

**MUTAHHERİ** Murtaza, Tekâmüle İctimai İnsan, (İnsanların Sosyal Gelişimi), Sadra Yayınları, Tahran, 1983.

**MUTAHHERİ** Mürteza, Deh Goftar, (On Bölüm (Konuşma)), Sadra Yayınları, Tahran, 1989.

**NAİNİ** Şeyh Muhammed Hüseyin, Tenbihetül Ümmet ve Tenziyyetül Millet Dar Asas ve Usule Meşrutiyet ya Hükümet az Nazar İslam, (İslam Açısından Meşrutiyet ve Hükümetin Esas ve Usulleri), Ferdosi Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**NOBAHTİ** Hasan İbni Musa, Ferage Şia, (Şiiliğin Fırkaları), Çev. Muhammed Cevat Meşkûr, ilmi Farhangi Yayınları, Tahran, 1361 H.

**NOORİ** Şeyh Fezlullah, Resail, Elamiyye ha ve Mektubat, (Mesajlar, Düşünceler ve Yazılar), Cilt. 1, Şeyh Fezlullah Gazetesi, Tahran, 1983.

**NOORİ** Şeyh Fezlullah, Risaleye Hürmete Meşrutı, (Meşrutanın Haram Sayılması), Cilt. 1, Arş. Gulam Hüseyin Zergeri Nejat, Yayınevi Belirtilmemiştir, Tahran, 1995.

**PERVER** İsmail, Ahkâm-i Hükümeti, Kitap-i Ferda Yayınları, Kum, 2011.

**RECEBİ** Mahmut, İnsan Şinasi, (İnsan Tanıması), Müesseseye Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 2001.

**RECEBİ** Mahmut, Maarif Kuran Muhammed Tagi Mesbah Yezdi, Cilt. 1, Müesseseye Amuzişi ve Pejuhişi İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 2013.

**ROUSSEAU** Jean-Jacques, Social Contract, (Sosyal (Toplum) Anlaşması), Çev. Gulam Hüseyin Zırak Zadeh, Şirket Sehmi Çehr Yayınları, Tahran, 1979.

**SAİD VEKİL** Emir ve **ASKERİ** Pourya, Kanun Esasi der Nezmi Hukuk Kununi, (İran Anayasa Kanununun Şerhi), Mecd Yayınları, Tahran, 2009.

**SAKİT** Muhammed Hüseyin, Nigariş Tarihi be Felsefe Hukuk, (Hukuk Felsefesinin Tarihçesi), Şirket Cihan Muasır Yayınları, Tahran, 1991.

**SEDR** Muhammed Bakır, İktisat Ma, (Bizim Ekonomi), Cilt. 1, Çev. Muhammed Kazım MOSAVİ, İslami Yayınları, Tahran, 1969.

**SEDR** Seyit Muhammed, Tarih e Gaybet e Sugra, (Küçük Gaybet Döneminin Tarihi), İmam Ali Yayınları, İsfahan, 1983.

**SEDR** Seyit Muhammed, Tarih Gaybet Kübra, (Büyük Gaybet Döneminin Tarihi), İmam Ali Yayınları, İsfahan, Tarihsiz.

**SENHOURİ** Abdul Rezzak Ahmet, Nazariyeye Dolat der Fıkıh Ehli Sünnet, (Sünnilikte Devlet Fikirleri), Çev. Hamit Keremi, Davood Muhibbi, Mizan Yayınları, Tahran, 2010.



**SEPEHR** Muhammed Tagi İbni Muhammed Ali, Tarihe Kaçariye, (Kaçarların Tarihi), Cilt. 1.2.3, Esatir Yayınları, Tahran, 1998.

**SİSTANİ** Seyit Ali, Kaideye La zarar, (La zarar Kaidesi), Ayetullah Sistani Yayınları, Kum, 1994.

**STUART MİLL** John, Consideration Representative Government, (Seçmeli Hükümet), Çev. Ali, Ramin, Ney Yayınları, Tahran, 2007.

**STUART MİLL** John, On Liberty, (Özgürlük Üzerine), Çev. Cevat Şeyhulislami, Başgah Tarcüma ve Neşr Kitap Yayınları, Tahran, 1970.

**SURUŞ** Abdülkerim, Razdani, Roşan Fikri ve Dindarı, (Dindarlık ve Açık Görüşlülük), Sirat Yayınları, Tahran, 1992.

**SÜLEYMANİ** Ali Asker, İnkılap İslami İran Azimtarin İnkılap Tarih, (İran İslam Devrimi Dünyanın En Büyük Devrimi), Kuşamehr Yayınları, Şiraz, 2012.

**ŞİRHANİ** Ali, Biat der Fıkıh Siyasi Şia, (Şii Siyasi Fıkında Biat), Merkez Esnad İnkılap İslami, Tahran, 2010.

**ŞUCAİİ** Muhammed, Hz. Begiyyetullah, Suruş Yayınları, Tahran, 2010.

**TAGİZADEH DAVARİ** Mahmut, Tasvir İmaman Şii dar Dayeratul Maarif İslam, Şia Şinasi Yayınları, Kum, 2006.

**TEBATEBAİ MOTAMENİ** Menuçehr, Azadihaye Umumi ve Hukuk Beşer, (İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler), Danişgah Tahran Yayınları, Tahran, 1991.

**TEYMURİ** İbrahim, Tahrim Tenbakoo Avvalın Mukavemete Manfı dar İran, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1982.

**TOGUŞ** Muhammed Soheyl, Tarih Hükümet Emevi, (Emevi Hükümetinin Tarihi), Çev. Huççetullah Cudeki, Pejuhişgah Hovze ve Danişgah Yayınları, Kum, 2001.

**VERİ** Seyit Cevat, Hukuk ve Vezaife Şehrvendan ve Devlet Mardan, (Vatandaşların ve Yöneticilerin Hakları ve Ödevleri), Debirhaneye Meclisi Hobregane Rehberi Yayınları, Tahran, 2002.

**VERİ** Seyit Cevat, İmam Humeyni ve İhyayı Tefekkür İslami, İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 1999.

**VİNCENT** Andrew, Political Teories, (Siyasi Teoriler), Çev. Hasan Beşiriyyeh, Ney yayınları, Tahran, 1994.

**WEBER** Max, Society and Economy, (Toplum ve Ekonomi), Çev. Abbas Menuçehri, Mola Yayınları, Tahran, 1994.

**YAVERİ** Esedullah, Heccetül Veda, Negşi Negin Yayınları, Kum, 2009.

**ZAMAN ZADEH** Hamit, İktisat İran der Tengnaye Tosee, (İran Ekonomisi Kalkınma Yolunda), Merkez Yayınları, Tahran, 2012.

**ZERGERİ** Gulam Hüseyin, Resaili Meşrutiyet, (Meşrutiyetin Mesajları), Tahran, Kevir Yayınları, 1995.

**ZERKUB** Abdul Hüseyin, Rüzgaran, (Devirler), Bongah Tarcüma ve Neşri Kitap, Tahran, 1998.

## **B. Arapça Kaynaklar**

**ABDUL ALİ** Ali İbni, (MUHAKKİK KORKİ), Macmuetül Ola, Mektebi Ayetullah Mereşi, (Birinci Gurup, Ayetullah Mereşi' nin Düşünceleri), Kum, 1989.

**ALİ DEHİL** Ali Muhammed, El İmam il Mehdi, (İmam Mehdi), Darul Murtaza Yayınları, Beyrut, 1983.

**ALUSİ BAĞDADİ** Seyit Mahmut, Ruhol Meani, Cilt. 27, Darul İhya Turas El Arabi Yayınları, Beyrut, 1985.

**AMİNİ** Abdul Hüseyin, Al Gadir, Cilt. 6, Darul Kutubul İslamiyet, Kum, 1953.

**BAĞDADİ** Muhammed El Numan (ŞEYH MÜFİT), El Mugneat, (Gizlenmiş), Müessesetul Neşrul İslami, Kum, 1990.

**BAĞDADİ** Muhammed El Numan (ŞEYH MÜFİT), El Cemel, Arş. Seyit Ali Mir Şerifi, Mektebel El Amel İslami Yayınlar, Kum, 1995.

**BAĞDADİ** Muhammed El Numan (ŞEYH MÜFİT), El İrşat fî Merifetil Hücece Allah ela El İbad, (Şeyh Müfit'in İrşat Kitabı), Cilt. 1, Çev. Seyit Haşim Resuli, İlmiyye İslami Yayınları, Kum, 1967.

**BAĞDADİ** Muhammed El Numan (ŞEYH MÜFİT), El Mecalis, Yayınevi Belirtilmemiştir, Şehir Belirtilmemiştir, Tarihsiz.

**BEHRUL ULUM** Seyit Muhammed Ali, Belgetül Fakih Risalet fî El Vilayet, Cilt. 3, Rabiet Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**BEYK EL HİZRİ** Şeyh Muhammed, Tarih El Ümemül İslamiyet, (İslami Ümmetin Tarihi), Darul Merifet, Beyrut, 1989.

**CERİR TEBERİ** Muhammed İbni, Tarih Teberi, Cilt. 5, Müessese tul İlmi Lilmetbuat Yayınları, Beyrut, Tarihsiz.

**CEVADİ AMULİ** Abdullah, Mugef İbni Sina Tecahül Nübüvvet, Müessese Neşr El İslamiyet Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**EL AMİLİ** Seyit Cafer Murtaza, El Sog fî Zellul Dovletil İslami, El Darul İslamiyet Yayınları, Beyrut, 1988.

**EL DOREYNİ** Fethi, Derasat ve Buhus fî El Fikrol İslami El Muasır, (Muasır Dönemde İslami Düşüncelerin Tartışması), Cilt. 1, Darul Gatibe Yayınları, Beyrut, 1988.

**EL GUMİ** El Mirza, Camiül Şettat, Cilt. 1, Arş. Murtaza Rezavi, Kayhan Yayınları, Kum, 1992.

**EL HASAN** Abulkasım Necmeddin Cafer İbni (MUHAKKİK HİLLİ), Şerayi El İslam, Cilt. 1, Darul Ezva Yayınları, Beyrut, 1983.

**EL HÜSEYNİ** Muhammed, El İmam El Şehit El Seyit Muhammed Bakir El Sedr Derasat fi Sirat ve El Monhecet, (Muhammed Bakir Sedr 'den Zahir ve Batin Dersleri), Darul fekr Yayınları, Beyrut, 1990.

**EL KETANİ** Şeyh Abdul hey, El Teratibül Dirayet, Cilt. 1, Darul Kitabi Arabi Yayınları, Beyrut, Tarihsiz.

**EL MESUDİ** Ali İbni Hüseyin, Mürevviç El Mezhep, Cilt 2, Mektebetil Mustafa Yayınları, Şehir Belirtilmemiştir, 1916.

**EL MUZAFFER** Muhammed Rıza, Egaid El İmamiyyet, (İmamiye Fırkasının Düşünceleri), İmam Ali Yayınları, Kum, 1996.

**EL ŞAFİİ** Muhammed İbni İdris, El Am, Cilt. 4, Darul Marifet Yayınları, Beyrut, 1393. H.

**EL ŞAFİİ** Muhammed, El Tecessüs ela Asr El Resul, (Peygamber Zamanında İstihbarat), Darul Şebab El Arabi Yayınları, Şehir Belirtilmemiştir, 1997.

**EL ŞEMAVİ** Seyit Muhammed, El Hilafetül İslamiyet, (İslami Hilafet), Mektebet Medbuli El Seğir Yayınları, Kahire, 1996.

**EL ZEHRİ** Muhammed İbni Sad, Tabagatül Kobra, Cilt. 2, Darul Ehya Turas El Arabi Yayınları, Beyrut, Tarihsiz.

**ENSARİ** Şeyh Murtaza, El Mekasib El Muharreme, Neşr Kongreye Cihanı Şeyh Azam Ensari, Kum, 1998.

**ENSARİ** Şeyh Mürteza, El Geza ve El Şehadet, Lcennet Turas El Şeyhul Azam Yayınları, Kum, 1995.

**ERAKİ** Şeyh Muhammed, El Bey, (Muameleler), Cilt. 2, İsmailiyan Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**ERAKİ** Şeyh Muhammed, El Mekasebül Muharremat, (Memnu Kazançlar), Dar Rahi Hak Yayınları, Kum, 1993.

**FEYZ KAŞANİ** Mohsen, Tefsire Safi, Cilt. 5, Müessesetul Elamı Lil Matbuat Yayınları, Beyrut, 1982.

**GARZAVİ** Yusuf EL, Fıkhul Zekât, Cilt. 2, El Risalet Yayınları, Beyrut, 1994.

**GUMİ** Şeyh Abbas, Safinatül Behar, Cilt. 6, Osve Yayınları, Tahran, 1994.

**HAMEDANİ** Mola Hüseyin Goli, El Geza El İslami, Yayınevi Belirtilmemiştir, Şehir Belirtilmemiştir, 1990.

**HARRANİ** İbni Şube, Tohaful Ugul, (Bilim Hazinesi), Arş. Ali Akbar Gaffarı, Müessesetul Neşrul İslami, Kum, 1984.

**HEKİM** Muhammed Bakir, El Hüküm El İslami Beynul Nazariye ve El Tatbik, (Kıyas ve Teori arasında ki İslami Hükümler), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1992.

**HEKİMİ** Muhammed Rıza, El Hayat, Cilt. 6, Neşrul Segafetil İslamiyet Yayınları, Tahran, 1988.

**HORASANİ** Molla Muhammed Kazım, Kifayeti El Usul, Ehlibeyt Yayınları, Kum, 1989.

**HOYİ** Seyit Abulkasım, El Tengih fi Şerhi Urvetul Vuska, El İctihat ve El Teglid, (İctihat ve Taklit ve Urvetul Vuska Hadisinin Gözden Geçirilmesi), Lutfi Yayınları Kum, 1990.

**HUMEYİNİ** Ruhullah, El Bey, (Muameleler), Cilt. 1, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asarı İmam Humeyni Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**HUMEYNİ** Ruhullah, El Bey, (Muameleler), Cilt. 2, İmam Humeyni Yayınları Merkezi, Tahran, Tarihsiz.

**HUMEYNİ** Ruhullah, El Mekasebül Muharreme, (Haram Kazançlar (Meslekler)) Cilt. 2, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asarı İmam Humeyni Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**HUMEYNİ** Ruhullah, El Resail, (Mesajlar), Cilt. 1, İsmailiyan Yayınları, Kum, 1965.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Tehrirül Vesile, Cilt. 1, Darul Kitabi İlmiye Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Tehzibetül Usul, Cilt 3, Müesseseye Tanzim ve Neşr Asarı İmam Humeyni Yayınları, Tahran, 1373 H.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Velayeti Fakih, İmam Humeyni Yayınları Merkezi, Tahran, 1994.

**HUMEYNİ** Ruhullah, Vesayaye İmam, (İmam Humeyni'nin Vasiyetleri), Darul Fekr Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**HÜCCETİ** Seyit Muhammed Bakir, Asbab El Nüzul, Defter Neşr Ferhengi İslami Yayınları, Tahran, 1998.

**HÜR AMİLİ** Şeyh Muhammed İbni Hasan, Vesail El Şia, Cilt. 17, Ali Beyt Yayınları, Kum, 1994.

**HÜSEYNİ HAİRİ** Seyit Kazım, Velayeti Emir fi asri Gaybet, (Gaybet Döneminde Emir Velayeti), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1994.

**HÜSEYNİ İRAĞİ** Nurettin, El kuran ve El akıl, Cilt. 1, Bonyad Ferhengi İslami Yayınları, Kum, 1983.

**HÜSEYNİ** Seyit Kazım **HAİRİ**, Esasıl Hükümetil İslami, (İslam Hükümetinin Esasları), Beyrut, 1979.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Devlet il İslamiyet, (İslami Devlet), Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1990.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Fıkıh, Kitap i El İctihat ve El Taklit, (İctihat ve Taklit, Fıkhi Kitabı), Yayınevi belirtilmemiştir, Kum, Tarihsiz.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Figh El Dovletil İslamiyet, (İslami Devlet), Cilt. 101, Yayınevi belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Figh, Kitap i El Bey, (Muameleler), Cilt. 5, Yayınevi belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Hüküm fi İslam, (İslam'da Hükümler), Yayınevi belirtilmemiştir, Kum, Tarihsiz.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Sebil ela Nehazül Müslimin, Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1983.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Siyagetil Cedide, (Yeni Yöntem), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1985.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, El Vecibat ve El Muharremat, (Vacipler ve Haramlar), Cilt. 92, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1989.

**HÜSEYNİ ŞİRAZI** Seyit Muhammed, Kitabı El Hukuk, (Hukuk Kitabı), Cilt. 100, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1990.

**ISFAHANI** Ragip, El Müfredat, Defter Neşri Kitap Yayınları, Tahran, 1994.

**İbni CÜZİ**, El Müntezeem, (Düzenli), Cilt. 4. Darul Kitabi İlmiyyet Yayınları, Beyrut, 1992.

**İBNİ ESİR El Kamil**, , Cilt. 3, Müessese Tarih El Arabi Yayınları, Beyrut, 1994.

**İbni HALDUN**, El İber ve Divan El Mubteda ve El Haber fi Ayyamil Arap ve El Ecem ve El Berir ve Min Asirihom men zu El Sultanil Ekber, (Mukaddeme) Darul Kitabi Lübnan, Beyrut, 1961.

**İbni HİŞAM**, Sireye İbni Hişam, Cilt. 1, Darul Marifet Yayınları, Kahire, 1937.

**İBNİ MENZUR** Abulfezl Cemaliddin Muhammed İbni Mükerrerem, Lisan El Arap, (Arap dili), Cilt. 1, Darul Ehya El Turas El Arabi, Beyrut, 1988.

**İBNİ SİNA** Hüseyin İbni Abdullah, Risale Ezvehiye, Arş. Süleyman Dünya, Yayınevi Belirtilmemiştir, Mısır, 1949.

**İSMAILİ** Muhsin, Tahlile Mahiyete Nehad Siyaset haye Kolliye Nizam, (Genel Siyasetlere Genel Bir Bakış), Pejuhiş Name Hukuk Esası, Sayı. 28, Tahran, 2008, ss. 93-127.

**KÂŞİF EL GİTA** Muhammed Hüseyin, El Din ve El İslam, Mektebi Neynevi El Hadisat, Kerbela, 1912.

**KÂŞİF EL GİTA** Şeyh Cafer, Keşfol Gita en Mubhematül Şeriat Elgira, (Şeriatın Bilinmez Konularının Keşfi), Hicri Yayınları İsfahan, Tarihsiz.

**KEŞFİ** Seyit Cafer, Tohfetül Muluk, (Sultanların Hediyesi), Yayınevi Bilinmemektedir, Tahran, 1857.

**KOLYENİ** Segatul İslam, Usul Kâfi, Cilt. 1, Çev. Seyit Cevat Müstefevi, İlmiyeye İslami Yayınları, Tahran, 1989.

**KOLYENİ** Yakup, Kâfi (Füru), Cilt. 2, Darul Kutub El İslamiyet, Tahran, 1971.

**MECLİSİ** Muhammed Bakir, Beharul Envar, Cilt. 32, Darul Ehya El Turas El Arabi Yayınları, Beyrut, 1983.



**MECLİSİ** Muhammed Bakir, Beharül Envar, (Deniz Feneri), Cilt. 52, Vefa Yayınları, Beyrut, 1985.

**MECLİSİ** Muhammed Bakir, Eynetül Hayat, (Hayatın Gerçekleri), Tahran, Yayın Yeri Belirtilmemiştir, 1962.

**MECLİSİ** Muhammed Bakir, Miratül Ugul fî Şerhi Ehbaril Resul, (Akılların Aynası), Arş, Seyit Haşim Resuli, Cilt. 1, Darul Kitabi İslamiyet Yayınları, Tahran, 1990.

**MEKARİM ŞİRAZİ** Nasir, Envarul Fegahat, Cilt. 1, Medreseye İmam Ali İbni Abitalib Yayınları, Kum, 1993.

**MİYANCI** Ali Ahmet, Mekatibel Resul, Cilt. 2 Darul Hadis Yayınları, Tahran, 1998.

**MOSAVİ ARDABİLİ** Abdülkerim, Fighul Hudud ve Tezirat, Emir El Müminin Yayınları, Kum, 1993.

**MUGNİYE** Şeyh Muhammed Cevat, El Humeyni ve El Dovletil İslamiyet, (Humeyni ve İslam Devleti), Darul İlmul Melayin, Beyrut, 1979.

**MUHAKKİK DAMAT** Seyit Mustafa, Gevaid Fıkıh, (Fıkhi Kaideler), Merkez Neşr Ulum İslami, Tahran, 2007.

**MUHAKKİK SANİ**, El Fazıl El Getini, El Fazıl El Seybani, El Heraciyat, Müessesetul Neşrul İslami, Kum, 1993.

**MUNTAZİRİ** Hüseyin Ali, Derasat fî Velayeti Fakih ve Fighul Dovletil İslamiyet, (Velayet Fakih ve İslami Fıkhi Devletle ilgili Çalışmalar), Cilt. 4, El Merkezi Âlemi Lidirasatül İslamiyet ve Darül fekr Yayınları, Kum, 1985.

**MUNTAZİRİ** Hüseyin Ali, El Bedr El Zahir fî Selatil Cuma ve El Misafir, Kum, Mektep i Ayetullah Muntazırı Yayınları, Kum, 1995.

**MUNTAZIRI** Hüseyin Ali, Kitabil Zekât, Cilt. 1, Turas El Şeyhul Azam Yayınları, Kum, 1995.

**MURVARİD** Ali Asker, Silselelil Yenabeyil Fıkhiyet, Cilt. 33, Müessesetul Fıkhul Şii Yayınları, Beyrut, 1993.

**MÜMİN GUMİ** Muhammed, Kelimati Sedidet fi Mesaili Cedit, (Yeni Konularda Yeni Kavramlar), Camieye Modarresine Hovze İlmıyeye Kum Yayınları, Kum, 1994.

**NARAGİ** Ahmet İbni Muhammed Mehdi, Evaidül Eyyam, Cilt. 1, Merkez Tebligat İslami, Tahran, 1996.

**NECEFİ** Şeyh Muhammed Hasan, Cevahirül Kelam, Cilt. 21, Darul Ehya El Turas El Arabi, Beyrut, Tarihsiz, s. 5.

**NEYŞABURİ** Müslüm İbni El Huccaç, Sahihe Müslüm, Cilt. 5, Arş. Muhammed Fuat Abdulbaki, Ehya El Turas El Arabi, Beyrut, Tarihsiz.

**NOORİ** Hüseyin İbni Muhammed Tagi, Müstedrikül Vesail ve Müstenbitul Mesail, Cilt: 7, Ali Beyt Yayınları, Beyrut, Tarihsiz.

**NOORİ** Şeyh Fezlullah, Tezkeretol Gafil ve İrşadül Cahil, (Gafilı Uyandırmak ve Cahili Yönlendirmek), Cilt. 1, Yayınevi Belirtilmemiştir, Tarihsiz.

**NOVAYHEZ** Valid, El İslam ve El Siyaset, (İslam ve Siyaset), Beyrut Stratejik Merkezi Yayınları, Beyrut, 1994.

**RIZA** Muhammed Reşit, EL Minar, Cilt. 6, Darul Marifet Yayınları, Beyrut, 1973.

**SABERİ HAMEDANİ** Ahmet, El Hidayet ela men Lehul Velayet, (Velayet Aracığıyla Hidayet), Müesseseye Farhangi Velae Muntazır Yayınları, Kum, 2012.

**SAFİ GOLPAYEGANİ** Lütfullah, Ehkami El Şeri Sabitet ve la Tetegeyyer, (Şeriatın Değişilmez Hükümleri), Darul Kuran il Kerim Yayınları, Kum, 1992.

**SAFİ GOLPAYEGANİ** Lütfullah, Zaruret Vücut Hükümet İslami fi Esri Gaybet, (Gaybet Döneminde İslami Hükümetin Zarureti), Yayınevi Belirtilmemiştir, Kum, 1995.

**SAHİP CEVAHİR** Muhammed Hasan İbni Bakir, Cevahirül Kelam, Arş. Abbas Güçani, Cilt. 22, Darul Ehya El Tras El Arabi Yayınları, Beyrut, 1895.

**SANEİİ** Yusuf, Macmaül Mesail, Meysem Temmar Yayınları, Kum, 1999.

**SEDR** Muhammed Bakir, El Esesul İslamiyet, (İslamiyet'in Temelleri), Arş. Muhammed El Hüseyini, Darul Fırat, Beyrut, 1990.

**SEDR** Muhammed Bakir, Hilafetül İnsan ve Şehadetül Enbiya, (İnsanların Hilafeti ve Peygamberlerin Tanıklığı), Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz.

**SEDR** Muhammed Bakir, Lomhatül Fıkhiyet Temhidiet El Meşru Desturu Cumhuriyet İslamiyet fi İran, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, Tarihsiz.

**SEDR** Muhammed Bakir, Macmuetül İslam Yegudül Hayat, (İslam Hayat Rehberi), Darul Tearuf, Beyrut, 1979.

**SEDR** Muhammed Bakir, Mecmua Makalati Şehit Sedr dar Macellat, (Şehit Sedr' in Bazı Dergilerdeki Makaleleri), Darul Zehra Yayınları, Beyrut, 1983.

**ŞEMSEDDİN** Muhammed Mehdi, El Nezmül Hikem ve İdaret fi İslam, (İslam'da İdare ve Hükümet Sistemi), 6. Baskı, Beyrut, 2002.

**ŞEMSEDDİN** Muhammed Mehdi, Fi İçtima El Siyasi ve El İslami, (İslami ve Siyasi Toplumda), Darul Segafe Yayınları, Kum, 1994.

**ŞEMSEDDİN** Muhammed Mehdi, Mecelletul Noor, (Işık Dergisi), sayı, 42, Yayınevi Belirtilmemiştir, Beyrut, 1995.

**Şeyh SEDUG**, İleli El Şerayi, Cilt. 1, Tebatebai Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**Şeyh SEDUG**, Man La Yahzarul Fakih, Cilt. 4, Arş. Ali Akbar Gaffarı, Neşrul İslami Yayınları, Kum, 1993.

**TABARSİ** Ahmet İbni Ali, El İhticaç, (İtiraz ya Protesto), Cilt. 1, Arş. Şeyh İbrahim Behadori, Şeyh Muhammed Hadi Baeşref ve Şeyh Cafer Suphani, Darul Osvet Yayınları, Tahran, 1996.

**TABARSİ** Fazl İbni Hasan, Macmaül Bayan, Cilt. 2, Ayetullah Mereşi Necefi Yayınları, Kum, 1983.

**TASTARİ** Gazi Nurullah, Ehkak El Hak, Cilt. 5, Hayâm Yayınları, Kum, Tarihsiz.

**TEBATEBAİ** Seyit Muhammed Hüseyin, El Mizan, (Terazi), İsmailiyan Yayınları, Kum, 1992.

**TEBATEBAİ** Seyit Muhammed Kazım, Haşiyetül Mekasib, (Mekasib Kitabının Şerhi), İsmailiyan Yayınları, Kum, 1959.

**TERMEZİ** Muhammed İbni İsa, Sünen Termezi, Cilt. 10, Yayınevi Belirtilmemiştir, Kahire, 1934.

**TESTERİ** Muhammed Tagi, Behcül Sebağat, Cilt. 6, Darul Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1997.

**TOUSİ** Şeyh Muhammed Hasan, El Hilaf, Cilt. 6, Müessesetul Neşrul İslami Yayınları, Kum, 1989.

**TOUSİ** Şeyh Muhammed Hasan, El Mabsut, Cilt. 2, Mektebetil Mürtezeviyet Yayınları, Tahran, Tarihsiz.

**VAGEDİ** Muhammed İbni Ömer İbni, Kitabi El Rede, Müessese El Âlemi Lil Matbuat, Şehir Belirtilmemiştir, 1989.

### **C. İngilizce Kaynaklar**

Dictionary of The Social Sciences, Oxford University Press, Oxford, 2002.

**GAVİSİON** R. Privacy: Legal Aspects, (Özel Alan: Yasal Yöntemler), International Encyclopedia of Social and Behavioural Sciences, 2001.

**HİCKS** Stephen C, The Fuqaha and Islamic Law, The American Journal of Comparative Law, Vol. XXX, 1982.

### **D. Türkçe Kaynaklar**

**AKAD** Mehmet, **VURAL DİNÇKOL** Bihterin, Genel Kamu Hukuku-Devlet Doktrinleri-Kamu Özgürlükleri, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

**AKIN** İlhan F, Temel Hak ve Özgürlükler, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971.

**AKSU** Ali, Emevi Devleti'nin Yıkılışı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2007.

**ALİ EFENDİ** Kınalızade, Devlet ve Aile Ahlakı, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.

**ARENDAT** Hannah, Sivil İtaatsizlik, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik İçinde, Çev. Yakup Coşar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

**ARMAĞAN** Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Yayınları, Ankara 1992.

**ARSLAN** Ramazan, **TANRIVER** Süha, Yargı Örgütü Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2001.

**AY BAKAN** Bilal, Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcma, İz Yayınları, İstanbul, 2003.

**AYHAN** Ufuk, Metropol Alanlarda Kamu Güvenliği, Kripto, Ankara, 2008.

**BEŞER** Faruk, Bilgi, fıkıh ve içtihat, Nun Yayınları, İstanbul, 2007.

**ÇELİKKOL KARA** Hilal, Abdullah İbni Abbas Kuran'ı en İyi Bilen Çocuk, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

**DEMİRCAN** Adnan, Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.

**DÖNMEZ** İbrahim Kâfi, Fıkıh Usulü İncelemeleri, İsam Yayınları, İstanbul, 2014.

**EL YASİN** Razi, İmam Hasan'ın Barışı, Kevser Yayınları, (e-kitap).

**G OKANDAN** Recai, Umumi Amme Hukuku, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966.

**GÖZLER** Kemal, Devletin Genel Teorisi, Ekin Yayınları, Bursa, 2012.

**GÖZLER** Kemal, Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, 2013.

**GÖZÜBÜYÜK** Şeref, Yönetim Hukuku, Turhan Kitapevi, Ankara, 2003.

**GUATTARİ** Felix, **NEGRİ** Antonio, Bizim Gibi Komünistler, Çev. İlkay Sümer, Mustafa Erata, Barış Özçorlu, Otonom Yayınları, İstanbul, 2000.

**GÜLENC** Kurtul, Özgürlük Nedir, Göl Yayınları, İstanbul, 2013.

**HAMMER** Joseph V, Osmanlı Devleti Tarihi, Çev. Mehmet Ata, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

**İbni TEYMİYYE**, Takva Yolu, Çev. Muzaffer Yıldız, Pınar Yayınları, İstanbul, 2002.

**JACQUES ROUSSEAU** Jean, Toplum Sözleşmesi, Çev. Hasan Ali Yücel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

**KALLER** Çengiz, Hilafet Risaleleri 4-İslam İktisat Düşüncesi Tarihi, Klasik Yayınlar, İstanbul, 2004.

**KAPANI** Münici, Kamu Hürriyeti, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

- KARADENİZ** Yılmaz, İran Tarihi 1700-1925, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2011.
- KENEŞ** Bülent, İran Tehdit mi, Fırsat mı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- KILIÇ** Ünal, Yezid İbni Muaviye, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2001.
- KOÇAK** Mustafa, Devlet ve Egemenlik, Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi, Seçkin Yayınlar, Ankara, 2006.
- KÖKER** Levent, **AĞAOĞLULARI** Mehmet Ali, Tanrı Devletinden Kral Devletine, İmge Yayınları, Ankara, 2013.
- LUTSKIY** Borisoviç, Arap Ülkelerin Yakın Tarihi, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitapevi, İstanbul, 2011.
- MANAF** Akif, Özgürlük Nedir ve Nasıl Özgür Olunur, Gala Yayınları, İstanbul, 2013.
- MÜFTÜOĞLU** Atasoy, Ümmet Bilinci, Düşün Yayınları, İstanbul, 2013.
- NİŞANCI** Şükrü, Sivil İtaatsizlik, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2003.
- NUVEYHİ** Muhammed, Ekonomik Adaletin Temelleri, Çev. Ahmet Yaprak, İstanbul, Beyan Yayınları, 1984.
- ORAL** Rıfat, Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı), Hüner Yayınevi, Ankara, 2010.
- ÖKÇESİZ** Hayrettin, Düşünce Özgürlüğü, Kelepir Kitapevi, Antalya, 1998.
- ÖKTEM** Akif emre, Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü, Liberte Yayınları, İstanbul, 2013.
- SEYMEN ÇEBİ** Sezgin, Sosyal Adalet, XII. Levha yayınları, İstanbul, 2012.
- SÜREYYA SİRMA** İhsan, Abbasiler Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞENER** Âdem, Aşure ve Muharrem Ayı, Tekbir Yayınları, İstanbul, 2008.

**ŞİBLİ** Mevlana İmamı, Asri Saadet, (Cilt. 10), Çev. Ömer Rıza Doğrul, Eser Neşriyat, İstanbul, 2006.

**UYANIK** Mevlut, İslam Siyaset Felsefesinde Sivil İtaatsizlik, Kaknüş Yayınları, İstanbul, 2001.

**VEHBİ YAVUZ** Yunus, İslam Hukuk Metodolojisinde İstihsan ve İcma, Feyiz Yayınları, İstanbul, 2008.

**WELLHAUSEN** Julius, Arap Devleti ve Sukutu, Çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963.

**YILDIRIM** Hüseyin, Kamu ve Özel Kesim Yapısı, Detay Yayınları, Ankara, 2012.

#### **Kuran'dan Yapılan Atıflar**

Ahzap Suresi, 36 ve 72 Ayetler.

Ali İmran Suresi, 28, 64, 110, 159 Ayetler.

Ankebut Suresi, 40. Ayet.

Araf Suresi, 70 ve 157. Ayet.

Bakara Suresi, 20, 26, 28, 124, 180, 183, 228, 251, 256, 236, 251, 282, Ayetler.

Enbiya Suresi, 79 ve 78. Ayetler.

Enfal Suresi, 26 ve 29. Ayetler.

Haç Suresi, 62. Ayet.

Hadid Suresi, 25. Ayet

Haşr Suresi, 7. Ayet.

Hut Suresi, 87 ve 117. Ayetler.

İbrahim Suresi, 10. Ayet

Kasas Suresi, 20 ve 59. Ayetler.



Maide Suresi, 14, 15, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 60, Ayetler.

Muhammed Suresi, 7. Ayet.

Müminun Suresi, 14. Ayet.

Münafikun Suresi, 4. Ayet.

Nahl Suresi, 35, 90, 97, 106. Ayetler.

Neml Suresi, 32. Ayet.

Nisa Suresi, 54, 58, 59, 71, 74, 141, 144, Ayetler.

Rad Suresi, 11. Ayet.

Rahman Suresi, 7, 8, 9, 10. Ayetler.

Rum Suresi, 21 ve 47. Ayetler.

Şura Suresi, 38. Ayet

Tevbe Suresi, 34, 60, 71, Ayetler.

Tin Suresi, 8. Ayet.

Yunus Suresi, 40, 64, 101, 103. Ayetler.

Zariyat Suresi, 19. Ayet.

Zuhruf Suresi, 54, Ayet.

#### **E. Nehcul Belaga'dan Yapılan Atıflar**

Nehcul Belaga, 31, 46, 50, 53, 58 Mektuplar.

Nehcul Belaga, 3, 16, 29, 33, 34, 40, 94, 126, 129, 131, 158, 167, 207, 214, 216,  
316 Hitabeler.

Nehcul Belaga, 437. Hikmet

#### **F. Kanunlardan Yapılan Atıflar**

1908. İran Meşrutî Anayasası.

1979 İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.

1989 İran İslam Cumhuriyeti Anayasası.

1996 İran İslami Ceza Kanunu.

İran 1979 Anayasa Konseyinin Nihai Müzakerelerinin Şerhi, Edare Koll  
Farhang ve Ravabete Omumie Maclise Şurayı İslami Yayınları, Tahran, 1986.

1988 İran İslam Cumhuriyeti Kültür Devrimi Yüksek Şurası Kararnamesi.

İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu.

1983 İran İslam Cumhuriyetinin İstihbarat Bakanlığının Kuruluş Kanunu.

### **G. Gazeteler ve İnternetten Yapılan Atıflar**

BünyaminDuran,<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo202>.

**FAKİR** Muhammed Rıza, Mülahazatı Pıramune Vazifeye Hobregan, (Uzmanlar konseyinin Vazifeleriyle İlgili), Risalet Gazetesi, Tahran, 1990.11.13.

Hem şehri Gazetesi, İran-Tahran, Sayı. 15/724, 1995.

<http://www.hawzah.net/fa/magazine/magart/6280.6775.81029>.

<http://shia12.net/fa/ehanat.asp>.

[http://www.taqrīb.info/persian/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1777:1392-10-16-10-47-44&catid=64:vahdatvataghrib&Itemid=393](http://www.taqrīb.info/persian/index.php?option=com_content&view=article&id=1777:1392-10-16-10-47-44&catid=64:vahdatvataghrib&Itemid=393).

## **Şiiliğin Kamu Hukuku Anlayışı**

Günümüzde Şiilik sırf bir mezhep olarak algılanmamakta belki bunun yanında bir usul-felsefe-siyaset ve hukuk okulu olarak görünmektedir. Öyle ki tarih boyunca dünyada yaşayan insanların bir kısmının hayatını etkilemektedir. Bu okul bugünkü görünümünü din alimleri ve İslam filozoflarına borçludur. Bu alimler ve filozoflar usul ilmi ve fıkıh kaideler ilminin temelini oluşturmakla düşünce ve düşünmeyi bu okulla tanıştırmışlardır.bu kaideler Kuran, Vahiy ve Sünnetten kaynaklanarak düşünce ve İçtihat şekillerinde sosyal hayatın gelişimiyle birlikte hayat sürdürmüşlerdir. Şiiliğin siyasi hukuki çerçevesi dünyada var olan hukuk ve siyaseti kendi çerçevesinde hazmetmiştir. Bu okulun somut örneği Hz. Ali'nin kurduğu devlet ve İslam Cumhuriyeti dir. Şiiliğin kamu hukuku aynı batılı okullar gibi kendi doktorinine dayanarak farklı teorilere sahiptir ve bu teoriler yöneticiler ve yönetilenlerin hakların ve ödevlerin belirtmektedirler. Şiiliğin kamu hukukunda özgürlük, demokrasi, eşitlik, adalet ve buna benzer konular farklı şekillerde yorumlanmaktadır ve çoğunlukla öyle mana olmuşlar ki kendilerini farklı kalıplarda göstere bilirler.

**Anahtar kelimeler:** Şia, Şia Hukuku, Kamu Hukuku, İslam, Din Felsefesi, Dini Siyaset, Şariat ve ... .

## **Public rights of Shiites**

**Nowadays, Shia is regarded not just as a religion but as principles –philosophical-political-legal school, so that has influenced the lives of people around the world during the history. This school owes its today structure to the scientists and philosophers that have trained the scholars that have organized philosophical thinking and different inferential and wisdom methods with theological principles and legal rules, the principles that have derived from Quran and Revelation and Sunnah of our noble prophet and has taken a new appearance in the light of thinking, Ijtihad, sentence (Fatwa) and has been extended with the advancement of science and social life. The legal-political structure of Shia in the form of organizational or officially have could expand its new and advanced legal and political and governance principles concepts. The concrete representation of political and legal structure is Alavi government and Islamic republic. Public legal principles are based on self-organized doctrine and like west advanced theories includes various theories. Each of these theories has determined the citizens and statesmen rights and vice-versa. In Shia ‘s public rights concepts like freedom, democracy, equality, justice and similar concepts have been interpreted in different ways and can accommodate themselves in various forms.**

**Keywords: Shia- Shia rights- public rights-Islam- religious philosophy- religious politics-Sharia**